

Міністерство освіти і науки України

Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та
права

Кафедра економіки, підприємництва та маркетингу
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування
Кафедра прикладної екології та природокористування

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

«РЕФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ, ЕНЕРГЕТИЧНОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ СФЕР УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»

**для студентів спеціальності 076«Підприємництво та торгівля», 101
«Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок» першого рівня вищої освіти**

**(в рамках проєкту Еразмус+ Жан Моне «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та
фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» (номер реєстрації 101085182 - REEEFSUEIC)**

**Co-funded by
the European Union**

Полтава 2024

Міністерство освіти і науки України

Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та
права

Кафедра економіки, підприємництва та маркетингу
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування
Кафедра прикладної екології та природокористування

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

«РЕФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ, ЕНЕРГЕТИЧНОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ СФЕР УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»

**для студентів спеціальності 076«Підприємництво та торгівля», 101
«Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок» першого рівня вищої освіти**

**(в рамках проєкту Еразмус+ Жан Моне «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та
фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» (номер реєстрації 101085182 - REEEFSUEIC)**

**Co-funded by
the European Union**

Полтава 2024

Рецензенти: М.І. Лахижа, д-р наук з держ. упр., професор кафедри публічного управління, адміністрування та права Національного університету «Полтавська політехніка імені Ю. Кондратюка»,
О.В. Мандич, д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Державного біотехнологічного університету,
О.В. Кубатко, д.е.н., професор кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування СумДУ

Відповідальний за випуск – к.е.н., доц. М. Б. Чижевська

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» протокол № 2 від 19 грудня 2024 р.

Укладачі: Чичуліна К.В., к.т.н., доцент
Міняйленко І.В., к.е.н., доцент
Скриль В.В., к.е.н., доцент
Максюта Н.С, доктор філософії (PhD)

Н 15 Навчальний посібник «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» для студентів спеціальності 076 «Підприємництво та торгівля», 101 «Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» першого рівня вищої освіти. – Полтава: Національного університету «Полтавська політехніка імені Ю. Кондратюка», 2024. – 161 с.

Викладено пояснення та рекомендації за темами лекційного курсу (в рамках програми Еразмус+ Жан Моне «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» (номер реєстрації 101085182 - REEEFSUEIC)). Посібник містить перелік контрольних питань та перелік літератури. Навчальний посібник підготовлено з метою висвітлення проблеми майбутнього реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер України на основі європейського досвіду. Посібник призначено для студентів економічних та екологічних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів та викладачів, слухачів бізнес-шкіл, фахівців підприємств, стейкхолдерів, представників бізнесу, органів управління та місцевого самоврядування.

© Чичуліна К.В., Міняйленко І.В., Скриль В.В., Максюта Н.С.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тема 1. Дорожня карта європейської зеленої угоди: реформи та адаптаційний курс для України.....	7
Тема 2. Екологічні трансформації та екологічні принципи ЄС: можливості для еко-інновацій в Україні	23
Тема 3. Екологічні реформи в Україні в умовах європейської інтеграції	39
Тема 4. Сучасні інноваційні тренди трансформаційних змін у європейській зеленій економіці: виклики для України.....	52
Тема 5. Реалізація цілей сталого розвитку ЄС в економіці України за критеріями розумної спеціалізації.....	69
Тема 6. Розвиток креативної економіки: співпраця України та ЄС	99
Тема 7. Розвиток фінансової сфери України в умовах євроінтеграції	116
Тема 8. Цифрова інтеграція фінансової галузі України в ЄС.....	143

ВСТУП

Навчальний модуль Жана Моне, програми Європейського Союзу Erasmus+ на тему: «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» направлено на ознайомлення цільової групи студентів бакалаврату спеціальностей «Екологія», «Підприємництво та торгівля», «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» університету із сучасними європейськими орієнтирами комплексного розвитку екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер нашої країни. Відповідно до поставленої мети, модуль передбачає комплексне вивчення кращих європейських практик екологічної політики ЄС на основі Програм змін у сфері охорони навколишнього середовища та Екологічних директив, європейських підходів до енергозбереження та європейських практик інноваційного розвитку економічної та фінансової системи.

Навчальний посібник «Реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер України в умовах євроінтеграції» для студентів спеціальності 076 «Підприємництво та торгівля, 101 «Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» першого рівня вищої освіти включає основний прелік тем присвячених створенню дорожньої карти Європейської зеленої угоди; формуванню шляху екологічних трансформацій та екологічних принципів ЄС; аналізу екологічних реформ України в умовах євроінтеграції; створенню сучасних інноваційних трендів трансформаційних змін у європейській зеленій економіці; реалізації цілей сталого розвитку ЄС в економіці України за критеріями розумної спеціалізації; дослідженню розвитку креативної економіки, зокрема співпраці України та ЄС; вивченню етапів розвитку фінансової сфери України в умовах євроінтеграції та цифрової інтеграції фінансової галузі України в ЄС.

Навчальний посібник призначений для студентів спеціальностей, зокрема 076 «Підприємництво та торгівля», 101 «Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» першого рівня вищої освіти, аспірантів та викладачів, підприємців, стейкхолдерів, представників бізнесу, органів управління та місцевого самоврядування.

Даний посібник містить короткий зміст лекцій, основні визначення та поняття, питання для контролю знань та самостійної роботи, а також перелік використаної літератури.

ТЕМА 1

ДОРОЖНЯ КАРТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЗЕЛЕНОЇ УГОДИ: РЕФОРМИ ТА АДАПТАЦІЙНИЙ КУРС ДЛЯ УКРАЇНИ

Аналіз основних завдань та ключових дій Європейської зеленої угоди (зміна клімату, енергетика, нульове забруднення, економіка, фінанси) у створенні нових шляхів реформування для України.

Знищення лісів, забруднення морів, підземних та поверхневих вод, повітря, підвищення глобальної температури. Саме для вирішення цих кліматичних та екологічних проблем, з якими стикається наразі людство, Євросоюз розробив новий план свого розвитку.

Задля досягнення цілі Паризької угоди – не допустити підвищення глобальної температури більш ніж на 1.5 С до кінця сторіччя – та реалізації Цілей сталого розвитку, 11 грудня 2019 року у Європарламенті був представлений Європейський Зелений Курс (ЄЗК), який затверджує рух до кліматично нейтрального європейського континенту у 2050 році.

Зелений Курс – це дороговказ, який включає стратегії розвитку сталої, чистої, безпечної та здорової Європи. Він складається з плану дій, спрямованих на те, щоб зробити економіку ЄС стійкою, перетворивши кліматичні та екологічні виклики на можливості в усіх сферах у справедливий та інклюзивний спосіб. ЄЗК охоплює всі сектори економіки, зокрема, транспорт, енергетику, сільське господарство, будівництво та промисловість. Також ЄЗК передбачає підвищення ефективності використання ресурсів, відновлення біорізноманіття та зменшення забруднення. Основною метою Зеленого Курсу є перетворення Європи до 2050 року на перший кліматично-нейтральний континент, тобто місце, де усі викиди парникових газів, спричинені людською діяльністю,

поглинатимуться екосистемами та технологіями уловлювання і зберігання вуглецю. Для цього був розроблений План дій до 2030 року для різних секторів. Загальна концепція європейського зеленого курсу представлена на рисунку 1.1.

Європейський Зелений Курс (European Green Deal)

- Європейський Зелений Курс є дорожньою картою заходів, які перетворять Євросоюз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначать засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року.
- Зелений курс був офіційно представлений Президентом ЄК Урсулою фон дер Ляйєн в Європарламенті 11 грудня 2019 року.

«ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ
КУРС – ЦЕ НАША НОВА
СТРАТЕГІЯ ЗРОСТАННЯ,
ЦЕ СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ,
ЯКИЙ ВІДДАЄ БІЛЬШЕ, НІЖ ЗАБИРАЄ.»
/УРСУЛА ФОН ДЕР ЛЯЙЄН

Рисунок 1.1 – Загальна концепція Європейського зеленого курсу

Комюніке Європейської Комісії. Комюніке включає Дорожню карту, яка містить основні заходи у сферах, які підпадають під дію ЄЗК, а також часові рамки для їх впровадження.

Конкретні політики та заходи, передбачені ЄЗК, включають:

- прийняття низки стратегій;
- прийняття «Кліматичного закону» та нових редакцій регламентів і директив у сферах енергетичного оподаткування, транспорту, сільського господарства, відходів;
- фінансові інструменти, зокрема механізм так званого «справедливого переходу».

Ключові показники, яких ЄС планує досягти до 2030 року:

- 1) Скорочення викидів парникових газів ЄС до 2030 року, принаймні до 50-55% порівняно з 1990 роком;

- 2) принаймні 30% Інвестиційного фонду ЄС піде на боротьбу зі зміною клімату;
- 3) 1 млн громадських зарядних станцій для електромобілів до 2025 року;
- 4) на 90% зменшення викидів парникових газів від транспортного сектору.

Кожна частина Плану передбачає затверджені цілі ЄС до 2030 року, які важливо реалізувати для досягнення загальної мети. Тож розглянемо ці напрямки більш детально (рис.1.2-1.4).

Рисунок 1.2 – Сфери дії Європейського зеленого курсу [1]

Ключові стратегії Європейського зеленого курсу:

1. Від ферми до виделки.
2. Чиста енергія.
3. Стала мобільність.
4. Циркулярна економіка.
5. Біорізноманіття.

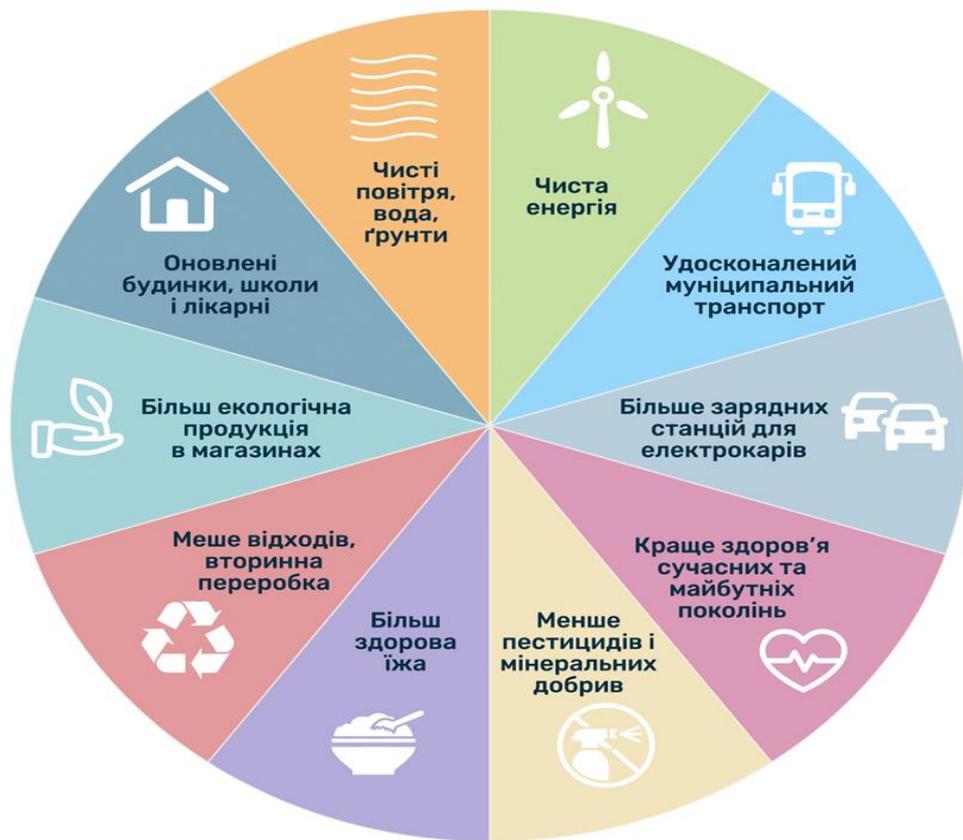

Рисунок 1.4 – Загальна концепція Європейського зеленого курсу

6. Закон про клімат.

7. Адаптація.

8. Стала промисловість.

Як Україна інтегрується у нову екологічну політику ЄС?

Є декілька рівнів подальшого розвитку подій щодо долучення України до Green Deal: 1. Стратегічний рівень; 2. Процес синхронізації; 3. Долучення до Green Deal через локальні ініціативи.

Чиста, безпечна і доступна енергія. Декарбонізація енергетичної системи ЄС має вирішальне значення для досягнення кліматичних цілей у 2030 та 2050 роках. Виробництво та використання енергії в різних секторах економіки генерує понад 75% викидів парникових газів ЄС, тому саме енергоефективність має бути в пріоритеті. Необхідно розвивати відновлювальні джерела енергії (ВДЕ) одночасно зі швидким припиненням використання вугілля та газу. Водночас процес переходу до чистої енергії,

має залучати споживачів і приносити користь. Ефективні програми, такі як фінансування домогосподарств для підвищення енергоефективності будинків, можуть зменшити рахунки за електроенергію та допомогти довкіллю.

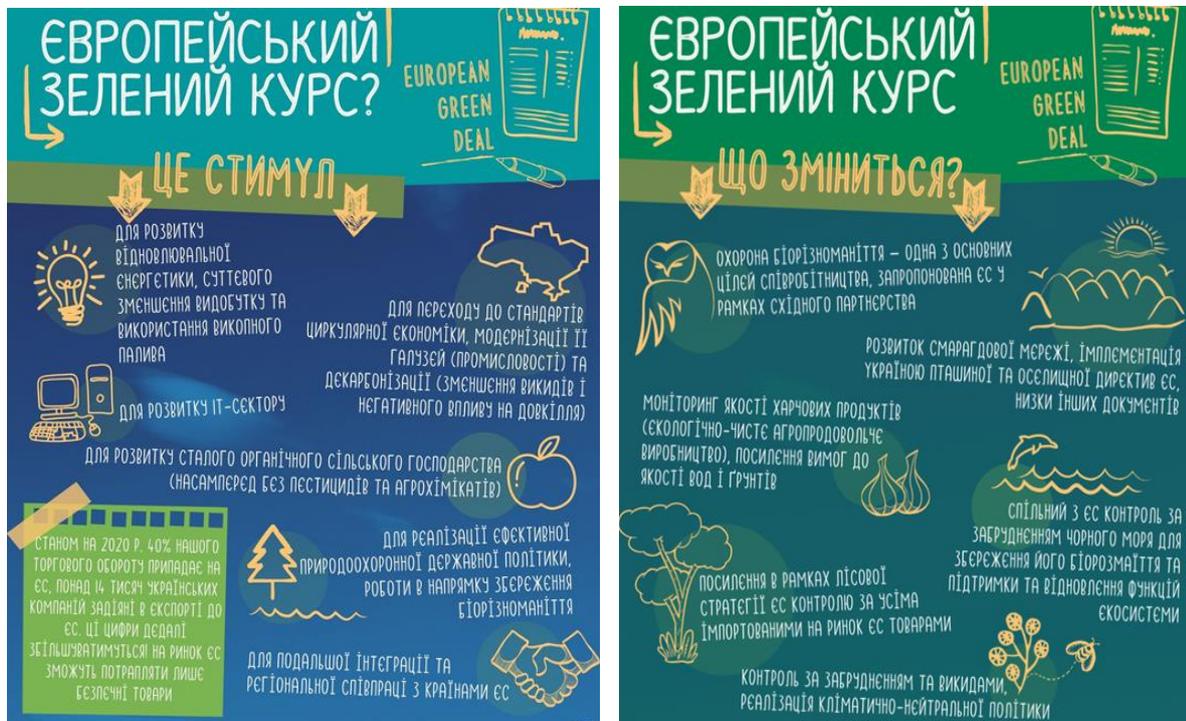

Рисунок 1.5 – Реалізація Зеленого курсу в Україні: стимули і зміни

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ КУРС
нові напрямки співпраці Україна-ЄС

11 лютого 2021 року **ЄС та Україна провели засідання Ради асоціації:**

- погодилися щодо важливості подальших реформ в енергетиці;
- підкреслили необхідність належних внесків з бюджету України до Фонду енергоефективності;
- нагадали про посилення зусиль у сфері клімату та довкілля (відповідно до УА та Паризької угоди);
- привітали зустріч між віце-президентом ЄК Тіммермансом та прем'єр-міністром Шмигалем щодо ЄЗК та співпраці у таких питаннях як: енергоефективність, водень, трансформація вугільних регіонів, промислові альянси, клімат;
- привітали співробітництво щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості, участі України в європейських альянсах із критичної сировини* та аккумуляторів

* Єврокомісія розширить програму технічної допомоги для України на 800 тис. євро

NB: На запит щодо оновлення УА в Єврокомісії вказали, що перегляд означає не тільки пошук нових сфер, а й виконання існуючих положень

Рисунок 1.6 – Реалізація Зеленого курсу в Україні

Перехід до циркулярної економіки. Головна ціль – впровадження нової промислової політики ЄС, заснованої на циркулярній економіці (замкнених циклах в процесах виробництва) [3]. Щорічне світове виробництво матеріалів зростає, створюючи серйозний глобальний ризик. Близько половини загальних викидів парникових газів і більше 90% втрати біорізноманіття відбуваються внаслідок видобутку ресурсів і виробництва матеріалів, палива та їжі. Промисловий сектор ЄС змінюється, але на нього все ще припадає 20% викидів парникових газів ЄС. «Циркулярна» складова в ньому досить мала – лише 12% матеріалів, які використовуються в промисловості, надходять із переробки. Пріоритетом має стати повторне використання матеріалів замість їх переробки. Перехід до циркулярної економіки буде зосереджений, зокрема, на ресурсномістких секторах, таких як текстиль, будівництво, електроніка та пластмаси. Єврокомісія розробила вимоги для забезпечення того, щоб до 2030 року вся упаковка на ринку ЄС була придатною для повторного використання або переробки економічно доцільним способом. План дій також включає заходи для заохочення компаній пропонувати споживачам багаторазові, довговічні та ремонтпридатні товари. Він передбачає стримання вбудованого старіння пристроїв, зокрема електроніки. Передбачається посилення ролі нових стійких і доступних бізнес-моделей, заснованих на оренді та спільному використанні товарів і послуг. Цифровізація також може допомогти покращити доступність інформації про характеристики продуктів, що продаються. Ключова мета нової політики – стимулювання виробництва кліматично нейтральних і «циклічних» продуктів в ЄС і за його межами. Повноцінне впровадження «циркулярної економіки» передбачає появу нових видів діяльності та робочих місць.

Рисунок 1.7 – Відображення процесу циркуляційної економіки

Збереження та відновлення біорізноманіття. Екосистеми забезпечують такі необхідні речі, як їжа, прісна вода та чисте повітря. Вони також пом'якшують дію стихійних лих, шкідників і хвороб. Запропонована “Стратегія біорізноманіття ЄС” спрямована на те, щоб до 2030 року біорізноманіття Європи відновилося завдяки збільшенню площі природно-заповідного фонду до 30%. Європейським містам також пропонується збільшити частку біорізноманіття в урбаністичному просторі. Загальна площа лісів Європи складає 45% території і вони зазнають дедалі більшого тиску внаслідок зміни клімату. Для підвищення якості і кількості європейських лісів підготовлена нова “Лісова стратегія ЄС”. Вона передбачає, окрім іншого, посадку нових дерев (3 мільярди одиниць) та відновлення пошкоджених або виснажених лісів, щоб допомогти збільшити поглинання CO₂, зменшити частоту та масштаби лісових пожеж. Також Євросоюз заохочуватиме імпорт, який не створює вирубки лісів за кордоном, щоб мінімізувати ризик для лісів за межами ЄС.

Дедалі більше визнається роль морів і океанів у пом'якшенні змін клімату та адаптації до них. Ми повинні ефективно використовувати ресурси моря, наприклад, водорості та інші рослинні морепродукти – як

джерело білка, що, в свою чергу, може зменшити тиск на сільськогосподарські угіддя.

«Від ферми до виделки»: справедлива, здорова та екологічна система продовольства. Європейська їжа має залишатися безпечною, поживною та високоякісною, кожен громадянин ЄС повинен мати до неї доступ. Виробництво їжі призводить до забруднення повітря, води та ґрунту, сприяє втраті біорізноманіття та зміні клімату. Виробництво їжі споживає надмірну кількість природних ресурсів, у той час як значна частина їжі витрачається даремно. Щоб зменшити вплив цих процесів на довкілля запропонована Стратегія «Від ферми до виделки» (From Farm to Folk) . Вона сприятиме досягненню цілей циркулярної економіки – від виробництва до споживання. Європейські фермери та рибалки є ключовими дійовими особами і цієї стратегії. Пропозиція Єврокомісії щодо спільної сільськогосподарської політики(САП) на 2021–2027 роки передбачає, що щонайменше 40% загального бюджету САП та щонайменше 30% Фонду морського рибальства будуть спрямовані на кліматичні заходи. Пропонується покращити управління поживними речовинами для покращення якості води та зменшення викидів. Планується значне зменшення використання хімічних пестицидів, а також зменшення використання добрив і антибіотиків. Стратегія, окрім іншого, передбачає, що імпортовані продукти харчування з третіх країн повинні відповідати екологічним вимогам ЄС. Нова стратегія допомагає боротися з шахрайством у продовольчій сфері через запобігання і виявлення підробок у координації з державами-членками та країнами, що не входять до ЄС.

Нульове забруднення довкілля. Щоб захистити громадян Європи та екосистеми, Комісія прийняла план дій щодо запобігання забрудненню повітря, води та ґрунту. Він має зберегти біорізноманіття в озерах, річках і водно-болотних угіддях, зменшити особливо шкідливе забруднення мікропластиком і фармацевтичними препаратами. Переглянуто стандарти

якості повітря відповідно до рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я і надано підтримку місцевій владі для підвищення ступеня чистоти повітря. Планується зменшити забруднення від великих промислових підприємств і поліпшити профілактику аварій на виробництві. Нова хімічна стратегія захистить громадян і довкілля від небезпечних хімічних речовин і заохотить інновації для розробки безпечних і стійких альтернатив. До того ж буде удосконалено правила оцінювання хімічних речовин, що надходять на ринок.

Посилення кліматичних амбіцій. ЄС вже давно почав модернізацію та трансформацію економіки з метою досягнення кліматичної нейтральності. У період з 1990 по 2018 рік викиди парникових газів скоротилися на 23%, а економіка зросла на 61%. Однак минула політика дозволяла скоротити викиди парникових газів лише на 60% до 2050 року. Цього замало для досягнення мети. Тому Єврокомісія представила план щодо збільшення цілі скорочення викидів ЄС до 2030 року до 55% порівняно з рівнями 1990 року – це пакет ініціатив Fit to 55. Комісія ухвалить нову, більш амбітну, стратегію ЄС щодо адаптації до зміни клімату. Це важливо, оскільки зміна клімату продовжуватиме створювати значний стрес у Європі, незважаючи на зусилля щодо пом'якшення наслідків. Важливо також забезпечити відповідність оподаткування кліматичним цілям, то ж Єврокомісія пропонує переглянути «Директиву про оподаткування енергетики». Втілюючи в життя Зелений Курс, ЄС прагне стати глобальним лідером у боротьбі зі зміною клімату, щоб заохотити інші держави світу скорочувати викиди. Євросоюз особливо робить наголос на підтримці своїх безпосередніх сусідів. Екологічний перехід для Європи може бути повністю ефективним лише тоді, коли найближчі сусіди ЄС також вживатимуть ефективних заходів. Окрім основних напрямків, Зелений Курс містить додаткові складові:

Інвестиційний план сталого розвитку Європи. У ЄЗК описано необхідні інвестиції для реалізації Курсу, та доступні інструменти фінансування. Зокрема представлено «Інвестиційний план сталого розвитку Європи» [4]. Цей план забезпечить перехід до кліматично нейтральної, «зеленої» економіки в трьох кроках: мобілізація щонайменше 1 трільйона євро інвестицій протягом наступного десятиліття, через бюджет ЄС; створення сприятливих умов для приватних інвесторів і державного сектору задля залучення їх до реалізації Курсу; надання спеціалізованої підтримки державним установам та приватним ініціаторам у реалізації проектів сталого розвитку.

Європейський фонд модернізації (ЄФМ) – це один з інструментів, що запроваджений в рамках Інвестиційного плану ЄЗК для надання фінансової підтримки країнам-членам ЄС з нижчим рівнем доходів, у процесі їх переходу до кліматичної нейтральності (рис.1.8).

Закон про клімат. Єврокомісія запропонувала закон ЄС про клімат, який перетворює політичне зобов'язання ЄС бути кліматично нейтральним до 2050 року на юридичне. Він також зобов'язує скоротити до 2030 року викиди парникових газів щонайменше на 55% порівняно з 1990 роком. Законом встановлює максимальну межу викидів CO₂ – 225 мільйонів тон, що відповідає поставленій кліматичній меті до 2030 року. Новий закон передбачає створення Європейської наукової консультативної ради зі зміни клімату. Ця Рада надаватиме незалежну наукову експертизу та готуватиме доповіді щодо досягнення кліматичних цілей, необхідних дій для їх досягнення та відповідних бюджетних витрат.

Механізм справедливого переходу. Механізм справедливого переходу (Just Transition Mechanism, JTM) підтримуватиме регіони ЄС, де населення зайняте у видобувній галузі і яке найбільше постраждає від відмови від викопного палива та переходу до «зеленої економіки».

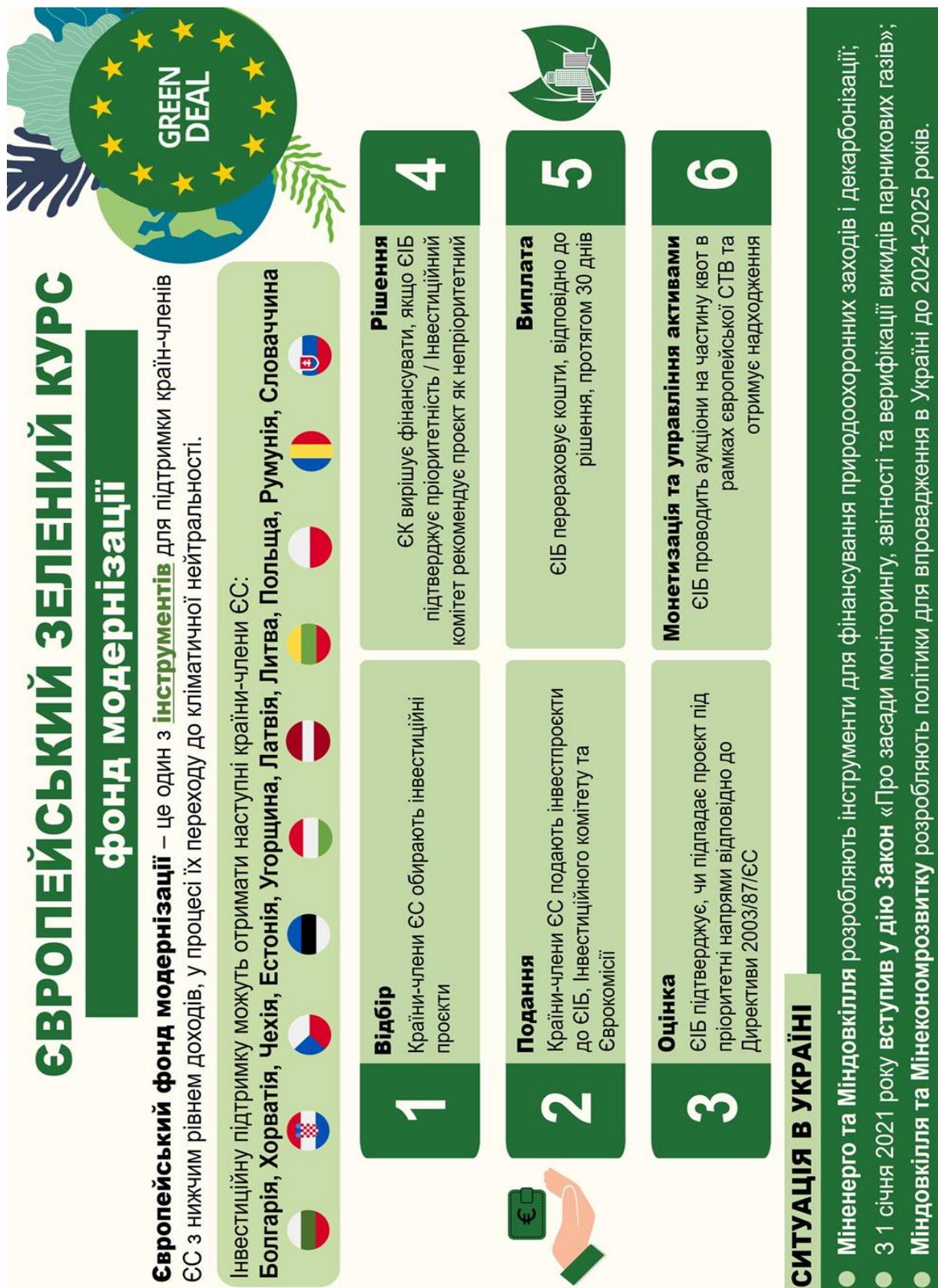

Рисунок 1.8 – Європейський зелений курс: фонд модернізації

Держави-членкині отримають фінансування, підготувавши територіальні плани справедливого переходу до 2030 року. Країни повинні визначити найбільш постраждалі території, які отримають підтримку, і шляхи вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем, що виникнуть внаслідок переходу. Для цього планується залучити щонайменше 100 мільярдів євро. Механізм роботи фонду справедливого переходу представлено на рис. 1.9.

Рисунок 1.9 – Концепція роботи фонду справедливого переходу

Європейський кліматичний пакт. Зелений Курс започатковує Європейський кліматичний пакт, щоб надати людям, громадам та організаціям можливість брати участь у кліматичних діях, обміні інформацією, започаткуванні масової діяльності, які можуть наслідувати інші по всій Європі. Це платформа для спільної роботи та навчання, розробки рішень і досягнення реальних змін заради побудови більш екологічної Європи. Люди, організації та підприємства можуть долучитися до Пакту, пообіцявши вживати реальних дій та надихаючи інших приєднатися [5].

Таким чином можемо зробити висновок. Дорожня карта європейської зеленої угоди (рис.1.10) є ключовим елементом в досягненні завдань зеленого курсу, а саме кліматично нейтральна Європа.

Рисунок 1.10 – Загальний вигляд дорожньої карти участі України в Європейській зеленій угоді та основні напрями діяльності в ЄЗК

На тлі економічної, коронавірусної кризи та теперішніх військових дій саме Європейський зелений курс є об'єднуючим елементом, який підвищить стійкість вразливого світу. ЄЗК стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами.

Україна має пройти певний адаптаційний курс до стандартів ЄС та провести низку змін задля майбутньої співпраці у даному сегменті.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати ринок «зелених облігацій в Україні».
2. Побудуйте покрокову схему реалізації зеленого курсу в Україні.
3. Охарактеризуйте нову стратегію ЄС щодо адаптації до зміни клімату.
4. Чиста, доступна та безпечна енергія для України та ЄС: можливості подолання бар'єрів
5. Здійсніть оцінку та огляд Транс'європейської мережі (регулювання енергетики)?
6. Опишіть промислову стратегію ЄС для чистої та замкнутої економіки?
7. Законодавчі реформи щодо відходів в Україні та ЄС: можливості та перспективи.
8. Стратегія стійкої та розумної мобільності: досвід ЄС.

Контрольні питання

1. В чому полягають основні сфери дії Європейського зеленого курсу?
2. Ключові показники, яких ЄС планує досягти до 2030 року?
3. Які напрями співпраці Україна-ЄС запроваджені у сфері ЗК?

4. Охарактеризуйте діяльність фонду справедливого переходу та фонду модернізації?

5. Опишіть процес циркуляційної економіки?

Література до теми 1

1. Communication from the commission. The European Green Deal.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).

2. The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism. URL: <https://cutt.ly/3gIEoql> (дата звернення: 03.05.2024 р.).

3. Circular Economy Action Plan. URL: <https://cutt.ly/CgIExj3> (дата звернення: 03.05.2024 р.).

4. Commission Communication on the Sustainable Europe Investment Plan. URL: <https://cutt.ly/MgIEjJE> (дата звернення: 05.05.2024 р.).

5. Proposal for a European climate law . URL: <https://cutt.ly/agIElpy> (дата звернення: 05.05.2024 р.).

6. European Clean Hydrogen Alliance. URL: <https://www.ech2a.eu/> (дата звернення: 08.05.2024 р.).

7. Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року. URL: <https://cutt.ly/0gIEcAo> (дата звернення: 12.05.2024 р.).

8. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»: Європейський зелений курс. Україна - партнер у досягненні цілей Європейського зеленого курсу. URL: <https://cutt.ly/bkpgef7> (дата звернення: 12.05.2024 р.).

ТЕМА 2

ЕКОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЄС: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЕКО-ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ

Курс на озеленення України та спільні плани і цілі ЄС. Кліматичні амбіції ЄС: Вектор розвитку України. Аналіз методів моніторингу забруднення повітря в містах України та Європи. Роль методів та індексів біоіндикації в оцінці рівня забруднення атмосферного повітря в Європі та їх використання в Україні. Застосування європейських технологій геоінформаційних систем для аналізу якості атмосферного повітря міст України. Визначення впливу метеорологічних факторів на стан забруднення атмосферного повітря в ЄС. Європейські підходи до моніторингу рівня забруднення атмосферного повітря для екологічної системи України: стаціонарні пости моніторингу, мобільні станції моніторингу стану атмосферного повітря. Загальні пропозиції щодо екологічних перетворень в Україні на основі європейського досвіду. Знання для трансформації соціо-екологічних систем в Україні та ЄС.

Глобальні виклики та міжнародні ініціативи щодо впровадження Європейського Зеленого Курсу (ЄЗК), проголошеного ЮНЕП у 2009 році, стають важливим стимулом для орієнтації української державної політики на зелений перехід і досягнення кліматичної нейтральності. Ця тема була головною в обговоренні між Україною та ЄС наприкінці вересня 2021 року. Спільні домовленості про зелене фінансування відповідно до міжнародних стандартів декарбонізації до 2030 року надають можливість Україні активно долучитися до ЄЗК. Для Уряду України це також означає

світовий політичний престиж, можливість отримання зовнішніх кредитів і списання частини боргів за схемою «обмін боргів на природоохоронні активи» відповідно до міжнародних домовленостей.

На сучасному етапі державотворення центральною парадигмою є впровадження ідеології зеленого зростання. Це концепція, яка виступає альтернативою для досягнення високих життєвих стандартів, подолання бідності, розвитку суспільних та природних цінностей, а також відновлення та збереження довкілля для прийдешніх поколінь. У контексті вирішення питань щодо євроінтеграції та вступу до ЄС, Україна повинна ретельніше узгоджувати свою національну стратегію розвитку із європейськими нормами та міжнародними зобов'язаннями, зокрема у рамках цілей ЄЗК та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Це включає моніторинг, оподаткування та торгівлю викидами парникових газів, а також реалізацію положень таких документів, як Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату до 2030 року та Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. З новими підходами до децентралізації та посилення ролі місцевого самоуправління, Україні необхідно розробити чітку та соціально прийнятну стратегію досягнення зелених цілей розвитку. Це включає впровадження передових інноваційних практик та інструментів. Основні передумови для розвитку зеленого зростання в Україні включають:

а) Еколого-соціальні передумови:

– Навантаження на навколишнє середовище в Україні значно перевищує рівні розвинених країн і продовжує зростати; є криза у сфері довкілля;

– Тривалість життя в Україні нижча на 5-6 років, ніж у пострадянських європейських країнах, і на 9-11 років менша, ніж у розвинених країнах.

б) Економічні передумови:

Україна орієнтується на експорт продукції з низькою доданою вартістю, що спричиняє низьку ефективність економіки та скромний валовий національний дохід на душу населення. У ВВП на душу населення Україна займала 90 місце за підрахунками МВФ (13442 дол. США у 2019 р., 13110 дол. США у 2020 р.) та 94 місце за даними Світового банку (13350 дол. США у 2019 р., 13057 дол. США у 2020 р.).

в) Політичні передумови:

Україна прагне інтегруватися в європейський простір і активно співпрацювати з ЄС для досягнення сталого розвитку та зеленої економіки.

На міжнародному та європейському рівні теорія і практика зеленого зростання активно пропагується, але в Україні вона ще не повністю законодавчо визнана. Необхідно вдосконалити інституційні основи, трансформувати суспільні відносини, ввести експертний моніторинг та гармонізувати державну політику і законодавство з ЄС у контексті цілей Європейського Зеленого Курсу.

Ретроспектива політичних рішень свідчить, що напрям на «озеленення» економіки був проголошений у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», яка декларує принципи «зеленої» економіки на державному рівні. Це також підтверджується Планом заходів України, розробленим Міністерством економічного розвитку та торгівлі у 2013 році для впровадження рішень і рекомендацій Конференції ООН з питань сталого розвитку «Ріо+20». Важливим пунктом цього плану є розробка Концепції державної політики розвитку «зеленої економіки», проте цей документ досі відсутній. Незважаючи на це, спостерігаються позитивні тенденції у впровадженні європейської практики щодо стратегій та інструментів зеленої економіки (ухвалення закону України «Про екоаудит», «Про СЕО», «Про ОВД» тощо) [1].

Ми перебуваємо в епоху активного пошуку надійних інструментів для боротьби зі зміною клімату. Протягом майже п'ятнадцяти років

найефективнішим механізмом вважалася система торгівлі викидами. Її суть полягає в тому, що уряд встановлює граничний річний обсяг викидів парникових газів, який розподіляється серед організацій, які виробляють такі викиди через свою діяльність. Ці квоти можна продавати та купувати, що спонукає підприємства-забруднювачі використовувати інноваційні рішення для зменшення своїх викидів. Цей підхід допоміг ЄС значно скоротити свої викиди з 2005 року, одночасно забезпечуючи економічне зростання. Проте за цей період кліматичні амбіції ЄС суттєво зросли. Так виникла концепція Green Deal, яка у 2019 році була офіційно проголошена ідеологічною основою європейського розвитку до 2050 року. Незабаром стало зрозуміло, що система торгівлі викидами досягла піку своєї ефективності на початковому етапі, і для досягнення нових цілей потрібні додаткові інструменти.

Потрібно акцентувати увагу на кількох ключових аспектах. По-перше, система торгівлі викидами (внутрішні національні ринки вуглецю) не впроваджена у всіх країнах, що створює більш сприятливі умови для забруднюючих виробництв у деяких державах. Це призводить до явища «перетікання вуглецю» (Carbon Leakage), коли виробництва переміщуються до юрисдикцій із менш суворими обмеженнями на викиди. Таке переміщення є глобально шкідливим, оскільки часто супроводжується зниженням екологічних стандартів і не зменшує загальне антропогенне забруднення.

По-друге, майже всі держави при запровадженні систем торгівлі викидами одночасно надають преференції для певних важливих вуглецево-залежних галузей. З часом скорочення цих преференцій стає дедалі складнішим. Тобто ефективність системи торгівлі викидами на рівні окремої держави найвища на початку її запровадження, а потім поступово знижується та стабілізується, що вимагає постійного перегляду. Наприклад, ЄС у 2018 році переглянув свою систему ETS.

По-третє, національні заходи з екологізації та досягнення вуглецевої нейтральності ведуть до збільшення собівартості місцевої продукції, надаючи конкурентну перевагу імпортним аналогам. Ці фактори разом зі зростаючими кліматичними цілями спонукають ЄС до захисту свого ринку від дешевої вуглецевозалежної імпоротної продукції. У відповідь 14 липня 2021 року Європейська Комісія представила пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55», метою якого є прискорення досягнення цілей CO₂ скорочення на 55% до 2030 року (від рівня 1990 року). Найбільш ефективним інструментом, який має одночасно протекційні та стимулюючі властивості, було обрано механізм прикордонного вуглецевого коригування (СВАМ).

Згідно з СВАМ, ЄС вимагатиме від імпортерів купувати сертифікати на викиди вуглецю для товарів, вироблених за менш суворими стандартами викидів, ніж ті, що діють у Європі. Ціни сертифікатів будуть пов'язані з цінами на квоти в рамках системи торгівлі викидами. Лише «уповноваженим» імпортерам буде дозволено ввозити продукцію, що підпадає під дію СВАМ. Щоб отримати цей дозвіл, імпортери повинні будуть щорічно звітувати про «вбудовані викиди» в своїй продукції та здати відповідну кількість сертифікатів СВАМ, які будуть купувати заздалегідь. Імпортери без перевіреного вуглецевого ланцюга поставок після завершення перехідного періоду повинні будуть купувати сертифікати СВАМ за ціною, що дорівнює середнім викидам подібних продуктів у ЄС протягом перехідного періоду [2].

Характеристики методів оцінки якості атмосферного повітря в містах України були описані раніше. Однак варто зазначити, що останні зміни у сфері моніторингу атмосферного повітря стосуються постанови Кабінету міністрів України від 14 серпня 2019 року №827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря». Основні нововведення включають:

– впровадження моніторингу та управління якістю повітря через поділ території України на зони та агломерації, з утворенням відповідних зон та агломерацій;

– призначення відповідальних органів в кожній зоні та агломерації для координації моніторингу й заходів з управління якістю повітря, а також підготовку і виконання планів покращення повітря та короткострокових планів дій;

– встановлення режимів оцінки для кожної зони та агломерації залежно від рівня забруднення;

– створення інформаційно-аналітичної системи даних про якість повітря із своєчасним інформуванням населення;

– визначення показників рівнів забруднення повітря, перевищення яких вимагає вжиття заходів для покращення стану повітря або мінімізації негативного впливу на здоров'я населення;

– обов'язковий моніторинг забруднюючих речовин, таких як РМ_{2,5}, РМ₁₀ та озон, з огляду на їхній значний шкідливий вплив на здоров'я людини, рекомендованих ВООЗ для вимірювання;

– створення нової мережі спостережних пунктів, що відповідають європейським стандартам моніторингу;

– розроблення програми моніторингу для зон і агломерацій на кожні п'ять років.

Існує багато способів визначення якості повітря, проте більшість із них є досить складними або дорогими. Економічна ситуація в Україні вимагає пошуку альтернативних методів оцінки забруднення атмосферного повітря. Тому часто використовуються методи біоіндикації для дослідження стану повітря в містах, оскільки вони є значно простішими та не потребують великих матеріальних витрат. Завдяки цим методам можна охопити великі території міста для спостереження за

якістю повітря, що на стаціонарних постах є важким і витратним у фінансовому плані.

Головне завдання біоіндикації полягає в розробці методів, які адекватно відображають антропогенні впливи, враховуючи складне забруднення та діагностуючи ранні порушення у чутливих компонентах біоти. Біоіндикація проводиться на різних рівнях біосфери: макромолекули, клітини, органу, організму, популяції, біоценозу. Для визначення забруднення повітря широко використовують ліхеноіндикацію (лишайники), бріоіндикацію (мохи) та мікоіндикацію (гриби). Ліхеноіндикація займає особливе місце, використовуючи епіфітні лишайники для складання карт забруднення територій.

Методи ліхеноіндикації впливу забруднення включають:

- ✓ Аналіз історичних даних.
- ✓ Зміни в структурі лишайникових співтовариств поблизу джерела забруднення.
- ✓ Зонування території:
 - а) лишайникові «пустелі» з рівнем діоксиду сульфуру $0,3 \text{ мг/м}^3$;
 - б) зони «змагання» з рівнем діоксиду сульфуру $0,05\text{--}0,2 \text{ мг/м}^3$ та стійкими видами лишайників (ксанторія, фісція);
 - в) «нормальні» зони з рівнем діоксиду сульфуру нижче $0,05 \text{ мг/м}^3$, де домінують природні види лишайників (паргелія, алекторія).

Трансплантація лишайників – переміщення організмів для моніторингу забруднення.

Бріоіндикація полягає у використанні мохів для оцінки стану навколишнього середовища. Мохоподібні є одними з найточніших індикаторів впливу антропогенних факторів на довкілля, оскільки вони можуть демонструвати високу чутливість, нейтральність або толерантність до таких впливів. Мохоподібні, або бріобіонти (Briobionta), належать до давньої групи вищих рослин. У техногенних екосистемах саме бріобіонти

часто першими займають змінені території. Основні критерії для бріоіндикаційної оцінки включають систематичний аналіз змін структури мохового покриву під час його розвитку на досліджуваних техногенних відслоненнях на різних рівнях: за індикаторними видами, синтаксонами і порівнянням парціальних бріофлор із еталонами. Атмосферні забруднення можна визначити за змінами морфологічних та фізіологічних характеристик деяких видів мохів. *Pohlia nutans* (Hedw.) Lindb. під дією газових викидів повністю втрачає забарвлення, починаючи з верхівок стебел. У *Polytrichum piliferum* Hedw. через газові викиди відмирають кінчики листків, а *Polytrichum commune* Hedw., який чутливий до забруднення діоксидом сірки, починає відмирати з кінчиків листків, набуваючи червоно-коричневого кольору. *Ceratodon purpureus* (Hedw.) Brid. стабільно витримує забруднення оксидами сірки та має високу резистентність до атмосферного забруднення, хоча також може втрачати забарвлення від вершини стебла під дією газо-димових викидів. *Funaria hygrometrica* Hedw. виступає як індикатор наявності свинцю й кадмію, що пригнічують ріст, поділ клітин, проростання спор, розвиток бруньок гаметофіта і ріст протонеми.

Мікоіндикація є одним із напрямків у біоіндикації, що використовує гриби як індикаторні організми. Властивості грибів для індикації є досить перспективними в дослідженнях біотехнологічних методів біодеградації фенольних сполук та інших речовин. З огляду на це, можна стверджувати, що біоіндикація є необхідним методом для оцінки стану атмосферного повітря в місті, зважаючи на її економічну доцільність. Однак цей метод має також недоліки. Одним із них є нестача або повна відсутність зелених насаджень, які служать субстратом для поширення біоіндикаційного матеріалу, а також їхній незначний вік на територіях, що підлягають дослідженню. Результати застосування біоіндикації залежать також від кількості матеріалу і суб'єктивності визначення типів місцезростань, де

були зібрані чи описані зразки видів. Крім того, рослини-індикатори не повинні бути ані надто чутливими, ані надто інертними до забруднення. Вони мають мати достатньо тривалий життєвий цикл і невелику здатність до авторегуляції. Наприклад, при використанні методів ліхеноіндикації у складних умовах атмосферного забруднення, під спільною дією вихлопних газів автотранспорту, поллютантів хімічної промисловості та пилу золівідвалів важко визначити домінуючий тип забруднювачів.

Географічно-інформаційні системи (ГІС) являють собою програмно-технічний комплекс, що дозволяє автоматизовано збирати, обробляти, зберігати, аналізувати, відображати і розповсюджувати геопросторову інформацію. Запити, вибірки та аналітичні розрахунки надаються у вигляді зрозумілих картографічних даних, які легко доступні. Існує багато причин для використання ГІС як інформаційної основи систем екологічного управління.

У галузі екологічного менеджменту існує кілька спеціалізацій ГІС, які знаходять практичне застосування:

- управління;
- ведення кадастрових записів;
- моніторинг;
- керування небезпечними об'єктами;
- диспетчерські служби;
- прикладні рішення;
- довідково-інформаційні рішення;
- геопросторові бази даних;
- тематичні та спеціалізовані бази даних;
- корпоративні системи.

Основні стадії технологічного процесу в ГІС включають отримання даних, їх введення та попередню обробку, управління даними, маніпулювання та аналіз, і створення інформаційного продукту. Розвиток

ГІС в Україні значною мірою відбувся завдяки грантовим проектам Європейського Союзу, які потім були підтримані державними програмами. Останнє десятиліття було відзначено збільшенням державної підтримки проектів щодо впровадження ГІС у галузях екології та природоохорони. Для прикладу, урядова інформаційно-аналітична система з питань надзвичайних ситуацій України розроблена фахівцями та дослідниками центру ІНТЕКУкраїна на замовлення МНС України, щоб забезпечити міжвідомчу інформаційну взаємодію та аналітичну підтримку ухвалення рішень за допомогою сучасних методів просторового аналізу, моделювання розвитку надзвичайних ситуацій та прогнозування їх наслідків. Використовуючи ГІС-інструменти, цей пакет програм дозволяє рахувати та візуалізувати результати моделювання поширення викидів в атмосферу з урахуванням усіх інвентаризаційних даних підприємств, з можливістю їх коригування та прогнозування при зміні певних показників. Будь-яка географічна інформаційна система включає апаратний комплекс, програмне забезпечення та інформаційний блок. Крім того, до системи входять розробники та кінцеві користувачі, без яких функціонування компонентів як цілого неможливе. Таким чином, ГІС складається з п'яти основних компонентів.

З огляду на вищенаведене, в межах ГІС можна здійснити комплекс науково-практичних заходів для створення «Реєстру стаціонарних джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферу». Це дозволить реалізувати підсистему обліку і одночасно забезпечить аналітичну підсистему оцінки забруднення атмосферного повітря необхідними інформаційними ресурсами.

Завдання в системах управління якістю повітря класифікуються так:

- Завдання моделювання та прогнозування рівнів забруднення.
- Завдання з визначення залежностей між забрудненням і здоров'ям населення.

- Завдання моніторингу шкідливих домішок і їх джерел.
- Завдання планування заходів для зменшення ризику шкідливих речовин та інформування громадськості.

Статистичній аналіз активно використовується в різних галузях науки, включаючи захист повітряного середовища. Хоча такі дані зазвичай зведені та осереднені, вони надають лише факти і не враховують умов, що впливають на наслідки. Проте, поєднання їх з методами розрахунків індексів забруднення атмосфери, ГІС-технологіями та врахуванням метеорологічних факторів (наприклад, через моделювання) дозволяє створити більш повну картину стану повітряного середовища та передбачати зміни. Основне завдання — знайти оптимальну комбінацію цих етапів: збір даних про забруднення, їх аналіз, прив'язка до метеорологічних умов, картографування та прогнозування.

Щоб визначити, чи є пряма залежність між погодними умовами міста та рівнем його забруднення, важливо використовувати актуальні дані. На регіональному та місцевому рівнях для вирішення цього завдання застосовуються системи збору й обробки метеорологічної інформації та мережа метеостанцій. Система збору та обробки метеорологічних даних належить до галузей метеорології і моніторингу довкілля. Вона призначена для контролю параметрів атмосфери, таких як температура, тиск, вологість, напрямок і швидкість вітру та інших характеристик повітря. Статистичні методи, що включають кореляційний та спектральний аналіз або стохастичні рівняння, допомагають пов'язати різноманітні метеорологічні показники, властивості підстилаючої поверхні та параметри якості повітря. До таких методів відносяться:

а) регресійні моделі, які використовують регресійне рівняння для прогнозування рівня забруднення повітря діоксидом сірки (SO₂). Ці моделі враховують концентрацію SO₂, функцію регресії, комплексний

метеорологічний індекс, різниці тиску та геопотенціалу на рівні землі і на висоті 850 гПа, вертикальний градієнт температури;

б) авторегресійні моделі, що аналізують часову зміну метеорологічних параметрів або показників забруднення атмосфери, де значення кожного параметра в окремий момент часу залежить від його попередніх значень. Такий підхід авторегресії є простим для обчислення й широко використовуваний при прогнозуванні рівнів забруднення повітря, враховуючи кілька домішок одночасно;

в) Гаусівські моделі, побудовані на основі теорії статистичних розподілів Гауса. Ці моделі визначають локальну дисперсію, а їх аналітичні розв'язки застосовні для стаціонарних та нестаціонарних розподілів.

Забруднення повітря залежить від напрямку та швидкості вітру, які визначаються типом баричного утворення. Інші чинники також впливають на концентрацію домішок у міській атмосфері, зокрема температура повітря, що впливає на вертикальний підйом димових газів і роботу підприємств. Температурна інверсія, коли температура повітря збільшується з висотою, перешкоджає розвитку висхідних течій і сприяє накопиченню забруднень, особливо в поєднанні зі слабким вітром. Застої повітря часто пов'язані з антициклонами, де спостерігаються слабкі вітри. Піднесені інверсії також обмежують вертикальний повітряний обмін, сприяючи накопиченню домішок над джерелами викидів.

Систематичні спостереження за забрудненням повітря в Полтаві ведуться на 4 стаціонарних постах «ПОСТ-2А». Основні завдання Державної гідрометеорологічної служби включають:

– проведення та узагальнення гідрометеорологічних і екологічних спостережень;

– прогнозування погоди, водного режиму, врожайності, стихійних явищ;

– інформування державних органів, економічних галузей, населення, Збройних Сил про гідрометеорологічні умови, екологічний стан, прогнозування стихійних явищ та їх попередження.

Таблиця 2.1 представляє порівняльний аналіз державних і муніципальних систем моніторингу якості атмосферного повітря, який підкреслює аргументи на користь впровадження муніципальних систем. [3]

Таблиця 2.1 – Характеристика державної та муніципальної систем оцінки якості атмосферного повітря

Державна система	Муніципальна система
Переважно стаціонарні спостереження	Доцільність мобільного контролю
Доступність обробленої, усередненої та індексної інформації за результатами спостережень	Потреба в одержанні максимальних концентрацій за результатами разових вимірювань
Одержання значень метеопараметрів з єдиного центру та на стаціонарних постах	Необхідність ситуативного контролю метеопараметрів у приземному прошарку в місцях спостереження
Спрямованість на забезпечення органів влади та суб'єктів системи моніторингу	Перевага у поточному інформуванні громадян і органів місцевої влади
Забезпечення стратегічного довгострокового прогнозування	Пріоритет короткострокового планування та прогнозування
Оперативне реагування не є пріоритетом роботи системи	Пріоритет – оперативне реагування на запити членів громади

Система моніторингу якості атмосферного повітря повинна постійно функціонувати, охоплюючи не тільки системні (режимні) спостереження на стаціонарних контрольних постах, але й мати можливість здійснення оперативних та епізодичних спостережень, відповідно до зазначених вимог. Так, режимні дослідження проводяться для отримання даних про разові концентрації щодня в 7, 13 і 19 годин місцевого часу. Було встановлено, що в рамках організації системи спостережень за якістю атмосферного повітря на території техногенно навантаженого міста, яке вже сформовано історично, тобто відомі характеристики більшості стаціонарних джерел забруднення, а також трафік руху автомобільного транспорту основними магістралями і вулицями, базисом для організації оперативних спостережень є звернення мешканців міста на муніципальні "гарячі" лінії з повідомленнями про можливе перевищення рівня

забруднення повітря. Організація епізодичних спостережень за допомогою пересувних муніципальних екологічних лабораторій (ПМЕЛ) передбачає детальніше і конкретизоване дослідження стану забруднення повітря безпосередньо біля джерел негативного впливу. Вихідні умови для організації таких досліджень включають:

- звернення громадян;
- перелік об'єктів-забруднювачів повітря, з яких найчастіше надходять звернення громадян;
- результати режимних спостережень з ПМЕЛ та системних стаціонарних спостережень, під час яких фіксуються перевищення ГДК;
- результати оперативних спостережень з ПМЕЛ, під час яких також виявлені перевищення ГДК.

Іншими словами, практичне впровадження програм спостережень, запропонованих авторами, допоможе забезпечити ефективний контроль за якістю атмосферного повітря в місті. Це включатиме як систематичне (режимне) спостереження за загальним рівнем забруднення, так і оцінку внеску конкретних джерел екологічної небезпеки через організацію та проведення оперативних і регулярних спостережень на межі санітарно-захисних зон цих об'єктів.

Основною метою управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави є створення організованого та спрямованого впливу з боку уповноважених суб'єктів на суспільні відносини щодо використання природного середовища, а також взаємодії, пов'язані з виявленням, запобіганням і нейтралізацією реальних або потенційних загроз для екологічної безпеки. Це включає усунення передумов погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Принципи управління цією сферою складають основний механізм державного регулювання, що лежить в основі його функціонування та є ключовим фактором досягнення ефективності реалізації відповідних

державних функцій. Якість і чіткість принципів діяльності в цій сфері, разом із їхньою узгодженістю, визначають успішність державної екологічної політики та стан екологічної безпеки в країні. Тому як адміністративно-правові засади, так і саме управління екологічною безпекою повинні бути тісно пов'язані й сфокусовані на забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян в екологічній сфері згідно з найкращими європейськими стандартами її адміністрування [4].

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні цілі та плани ЄС щодо сталого розвитку.
2. Охарактеризувати кліматичні амбіції ЄС, і як вони впливають на вектор розвитку України.
3. Виявити переваги та недоліки методів моніторингу забруднення повітря, що використовуються в містах України.

Контрольні питання

1. Яка роль методів та індексів біоіндикації в оцінці рівня забруднення атмосферного повітря в Європі, і як їх можна застосувати в Україні?
2. Як європейські технології геоінформаційних систем можуть бути використані для аналізу якості атмосферного повітря в містах України?
3. Який вплив метеорологічних факторів на стан забруднення атмосферного повітря в ЄС, і як ці знання можуть бути використані в Україні?
4. Які європейські підходи до моніторингу рівня забруднення атмосферного повітря можуть бути впроваджені в екологічну систему України, включаючи стаціонарні пости та мобільні станції моніторингу?

Література до теми 2

1. Клименко, Максим. Проблеми та перспективи розвитку інструментів декарбонізації економіки України. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, no. 1 (91) (Червень 30, 2022): 47-57.

2. Григор'єва Христина. Перспективи запровадження контролю вуглецю на кордоні з ЄС: правові виклики для України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 січня 2022 року «Сучасна державна екологічна політика і безпека суверенної України: проблеми та перспективи правового забезпечення», Чернігів: Десна Поліграф, 2022. с. 84-91

3. Максюта Н.С. Удосконалення моніторингу атмосферного повітря агломерацій (на прикладі м. Полтава): дис. ... доктора філософії: Полтава, 2021. 240 с.

4. Ємець Л. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2019. 544 с.

ТЕМА 3

ЕКОЛОГІЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Європейські тенденції реформування екологічної системи в Україні. Реформа екологічного контролю. Реформа зменшення промислового забруднення та моніторингу якості повітря. Реформа управління відходами в Україні. Стале управління водними ресурсами. Реформа лісового господарства. Реформа надр. Реформа державного управління. Питання Green Deal та реалізація кліматичної політики. Моніторинг атмосферного повітря в європейських містах сьогодні. Громадський моніторинг на територіях України та ЄС. Автоматизовані системи контролю забруднення повітря в Європейському Союзі: інноваційне рішення для України.

- Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики:

1. Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/4/ЄС від 28.01.2003 про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄС.

2. Директива Європейського Парламенту та Ради 2001/42/ЄС від 27.06.2001 про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля.

3. Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/35/ЄС від 26.05.2003 про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, і внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя.

4. Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/92/ЄС від 13.12.2011 про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (Директива доповнена Директивою 2014/52/ЄС від 16.04.2014).

Гарантування прозорості та відкритості: широкий доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище, що сприяє підвищенню рівня прозорості в управлінні навколишнім середовищем та стимулює активну участь громадськості у прийнятті рішень. Забезпечення сталого використання ресурсів: збільшення свідомості громадськості про стан навколишнього середовища, що має на меті сприяти раціональному та сталому використанню природних ресурсів та збереженню екосистем. Обов'язковість проведення оцінки наслідків: проведення оцінки впливу на довкілля для окремих планів та програм, що дозволяє забезпечити здійснення сталих та екологічно обґрунтованих рішень у процесі планування та розробки. Залучення громадськості до процесу прийняття рішень: участь громадськості та стейкхолдерів у процесі оцінки наслідків, що сприяє збільшенню відкритості та прозорості в управлінні довкіллям і забезпечує врахування різноманітних інтересів при прийнятті рішень. Забезпечення доступу до правосуддя: доступ громадськості до правосуддя у справах, пов'язаних з оцінкою впливу на довкілля, що дозволяє ефективніше захищати інтереси громадськості та сприяє забезпеченню справедливого розв'язання екологічних спорів. Регулювання проведення оцінки впливу проектів на довкілля: встановлюється порядок проведення оцінки впливу окремих проектів, які можуть мати значний вплив на навколишнє середовище, що сприяє здійсненню сталих рішень у сфері розвитку та забезпечує захист навколишнього середовища.

- Якість атмосферного повітря:

5. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/50/ЄС від 21.05.2008 про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи.

6. Директива 2004/107/ЄС про обмеження викидів летючих органічних сполук шляхом використання органічних розчинників у певних фарбах і лаках та продукції полірування транспортних засобів та внесення змін і доповнень до Директиви 1999/13/ЄС.

7. Директива Європейського Парламенту і Ради 2004/42/ЄС від 21.04.2004 про обмеження викидів летючих органічних сполук за рахунок використання органічних розчинників у деяких фарбах і лаках та продукції для транспортних засобів та внесення змін і доповнень до Директиви 1999/13/ЄС.

8. Директива Ради 1999/32/ЄС від 26.04.1999 щодо зменшення вмісту сірки у певних видах рідкого палива та яка змінює Директиву 93/12/ЄС.

9. Директива Ради 98/70/ЄС від 21.05.1998 щодо якості бензину та дизельного палива та внесення змін до Директиви Ради 93/12/ЄС.

10. Директива Європейського Парламенту і Ради 94/63/ЄС від 20.12.1994 стосовно контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ бензину та при його транспортуванні з терміналів до сервісних станцій.

Встановлення стандартів якості атмосферного повітря для різних забруднювачів, що допомагає контролювати та зменшувати рівні забруднення повітря для забезпечення здоров'я людей та захисту довкілля. Зменшення викидів летючих органічних сполук (ЛОС) шляхом обмеження використання органічних розчинників у фарбах, лаках та продукції полірування транспортних засобів, спрямоване на покращення якості повітря та захисту здоров'я людей і довкілля. Встановлення стандартів і вимог щодо мінімізації забруднення повітря та зменшення впливу

промисловості на довкілля шляхом регулювання викидів ЛОС. Зменшення викидів летючих органічних сполук (ЛОС) шляхом обмеження використання органічних розчинників у фарбах, лаках та продукції полірування транспортних засобів, спрямоване на покращення якості повітря та захисту здоров'я людей і довкілля. Встановлення стандартів і вимог щодо мінімізації забруднення повітря та зменшення впливу промисловості на довкілля шляхом регулювання викидів ЛОС. Зменшення вмісту сірки у рідких видах паливах з метою зменшення викидів шкідливих речовин у повітря та покращення якості довкілля. Створення єдиної системи регулювання вмісту сірки у паливі для забезпечення однакових стандартів якості повітря в усіх країнах Європейського Союзу. Встановлення стандартів якості бензину та дизельного палива з метою зменшення викидів шкідливих речовин та покращення якості повітря. Регулювання вмісту октану та сірки у паливі для забезпечення екологічно чистого виробництва та захисту здоров'я населення. Встановлення стандартів і вимог контролю викидів летючих органічних сполук (ЛОС) зі сховищ бензину та при його транспортуванні для зменшення забруднення довкілля та покращення якості повітря. Регулювання викидів ЛОС для забезпечення безпечного та екологічно чистого оброблення.

- Управління відходами та ресурсами:

11. Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19.11.2008 про відходи та скасування окремих Директив.

12. Директива Ради 1999/31/ЄС від 26.04.1999 про захоронення відходів зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003.

13. Директива Європейського Парламенту та Ради 2006/21/ЄС від 15.03.2006 про управління відходами видобувних підприємств, та якою вносяться зміни до Директиви 2004/35/ЄС.

Створення Європейської стратегії управління відходами: створення і впровадження єдиної стратегії в управлінні відходами по всьому Європейському Союзу, спрямованої на зменшення кількості відходів, їх переробку та використання як ресурсів. Запровадження принципів «забезпечення» і «розширення виробничого циклу»: принципи, які спонукають виробників і інших суб'єктів до збору та переробки відходів, а також до мінімізації впливу на довкілля. Регулювання процесу захоронення відходів для забезпечення безпеки та захисту довкілля: стандарти та вимоги щодо процесу захоронення відходів з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище та здоров'я людей, включаючи технічні аспекти будівництва та управління сміттєзвалищами. Заохочення альтернативних методів управління відходами: розвиток альтернативних методів обробки та використання відходів, що не включають їх захоронення, спонукаючи до пошуку більш сталого та екологічно безпечного підходу до управління відходами. Стандарти та вимоги до управління відходами видобувних підприємств: обов'язки та стандарти для управління відходами, що виникають в результаті діяльності видобувних підприємств з метою зменшення негативного впливу цієї діяльності на навколишнє середовище та здоров'я людей. Зміни до Директиви 2004/35/ЄС: зміни, що стосуються обов'язкових заходів для попередження та зменшення забруднення, а також заходів щодо відшкодування збитків, спричинених забрудненням довкілля.

- Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище:

14. Директива Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС від 23.10.2000 про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики.

15. Директива Європейського Парламенту та Ради 2007/60/ЄС від 23.10.2007 про оцінку і управління ризиками затоплення.

16. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/56/ЄС від 17.06.2008 що встановлює рамки діяльності Співтовариства у сфері політики з морського середовища (Рамкова Директива про морську стратегію).

17. Директива Ради 91/271/ЄЕС від 21.05.1991 про очистку міських стічних вод.

18. Директива Ради 98/83/ЄС від 03.11.1998 про якість води, призначеної для споживання людиною.

19. Директива Ради 91/676/ЄЕС від 12.12.1991 стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел.

Встановлення єдиної рамки для охорони водних ресурсів в Європейському Союзі, спрямованої на досягнення та підтримку стійкого стану водних екосистем та забезпечення відповідного якості води для всіх видів використання. Встановлення механізмів оцінки та управління ризиками пов'язаними з затопленням з метою попередження та зменшення можливих збитків внаслідок природних та антропогенних факторів. Створення єдиної рамки для охорони морського середовища Європейського Союзу, спрямованої на забезпечення сталого використання та збереження морських ресурсів. Встановлення стандартів та вимог щодо очистки міських стічних вод для запобігання забрудненню водних ресурсів та збереження здоров'я населення. Встановлення стандартів якості води, що призначена для споживання людиною, з метою захисту здоров'я громадян та забезпечення безпеки питної води. Встановлення заходів для запобігання забрудненню вод азотними сполуками з сільськогосподарських джерел та зменшення впливу сільського господарства на якість водних ресурсів.

- *Охорона природи:*

20. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/147/ЄС від 30.10.2009 про збереження диких птахів.

21. Директива Ради 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 про охорону природних середовищ існування та дикої флори і фауни.

Захист та збереження біорізноманіття: механізми та заходи для збереження диких птахів, сприяючи збереженню та відновленню різноманітності в природних екосистемах. Створення мережі особливо охоронних територій: створення та управління мережею особливо охоронних територій для диких птахів, що забезпечує їхній захист та збереження на національному та міжнародному рівнях. Контроль та регулювання промислового вилову: обмеження та регулювання щодо промислового вилову диких птахів, сприяючи збереженню популяцій та запобігаючи їхньому надмірному використанню. Захист і збереження видів та типових середовищ: заходи для захисту та збереження видів та типових середовищ, які є важливими для збереження біорізноманіття та функціонування екосистем. Співробітництво та координація національних заходів: співробітництво між державами-членами Європейського Союзу та координації їхніх заходів у сфері охорони природних середовищ і збереження дикої флори і фауни для досягнення загальних цілей збереження біорізноманіття.

- Промислове забруднення та техногенні загрози:

22. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24.11.2010 про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення).

23. Директива Ради 96/82/ЄС від 09.12.1996 щодо контролю ризиків виникнення нещасних випадків, спричинених небезпечними речовинами.

Інтегроване запобігання забрудненню: механізми та вимоги для інтегрованого запобігання забрудненню промисловими викидами, спрямовані на попередження забруднення навколишнього середовища та збереження якості повітря. Контроль та моніторинг промислових викидів: процедури та вимоги для контролю та моніторингу промислових викидів,

включаючи вимоги щодо розробки та виконання програм контролю забруднення та звітності. Визначення нормативів та встановлення меж промислових викидів: стандарти якості повітря та нормативи для промислових викидів, а також вимоги щодо розроблення та виконання планів зменшення викидів з метою досягнення прийнятних рівнів забруднення. Встановлення системи контролю та управління ризиками: механізми та вимоги для контролю ризиків виникнення нещасних випадків, пов'язаних з небезпечними речовинами, включаючи обов'язки інвесторів у сфері безпеки та вимоги до розробки та виконання планів управління ризиками. Створення стандартів безпеки та запобігання аваріям: стандарти безпеки та вимоги до запобігання аваріям, включаючи необхідність проведення аналізу ризиків та впровадження заходів з мінімізації можливих негативних наслідків. Забезпечення захисту для громадськості та довкілля: заходи для захисту громадськості та довкілля від можливих наслідків нещасних випадків, включаючи вимоги щодо інформування громадськості та підготовки планів евакуації та рятувальних заходів.

- Зміна клімату та захист озонового шару:

24. Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС від 13.10.2003 щодо заснування схеми для зменшення викидів в атмосферу парникових газів, торгуючи в межах Співтовариства та про внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС.

25. Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС № 842/2006 від 17.05.2006 про деякі фторовані парникові гази.

26. Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС № 2037/2000 від 29.06.2000 про речовини, які руйнують озоновий шар.

Створення схеми зменшення викидів парникових газів: механізми та принципи для створення схеми зменшення викидів парникових газів в атмосферу. Ця схема має на меті сприяти досягненню цілей щодо

зменшення забруднення атмосфери та боротьби з глобальним потеплінням. Регулювання торгівлі викидами парникових газів в межах Співтовариства: правила та умови для торгівлі викидами парникових газів в межах Європейського Союзу, що дозволяє залучати ринкові механізми для зменшення викидів та сприяє створенню інноваційних технологій та підходів до зменшення забруднення атмосфери. Регулювання викидів фторованих парникових газів: механізми та обмеження для контролю та зменшення викидів фторованих парникових газів, які вважаються особливо шкідливими для озонового шару та вносять значний внесок у глобальне потепління. Заохочення використання менш шкідливих альтернатив: використання менш шкідливих альтернатив фторованим парниковим газам та прискорює перехід до технологій та продуктів, які не мають такого негативного впливу на клімат та довкілля. Заборона виробництва та використання речовин, що руйнують озоновий шар: заборона на виробництво та використання речовин, які відомі своїм шкідливим впливом на озоновий шар, таких як хлорофторуглеводи (CFC), галони, бромовані фторуглеводи та інші. Сприяння збереженню озонового шару та захисту здоров'я людей: збереження озонового шару, що є важливим для фільтрації шкідливого ультрафіолетового випромінювання, та захисту здоров'я людей від його негативного впливу, сприяючи здоровому середовищу та зменшенню ризиків для клімату та біорізноманіття.

- Генетично модифіковані організми:

27. Директива Європейського Парламенту та Ради 2001/18/ЄС від 16.12.2002 про навмисний випуск у навколишнє середовище генетично-модифікованих організмів, та яка скасовує Директиву Ради 90/220/ЄЕС.

28. Регламент Європейського Парламенту і Ради № 1946/2003 від 15.07.2003 про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів.

29. Директива Європейського Парламенту та Ради 2009/41/ЄС від 06.05.2009 про обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів.

Регулювання навмисного випуску генетично-модифікованих організмів (ГМО) у навколишнє середовище: правила та процедури для навмисного випуску генетично-модифікованих організмів у навколишнє середовище з метою регулювання та контролю їхнього впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище. Забезпечення безпеки та захисту довкілля: захист здоров'я людей та довкілля шляхом встановлення стандартів безпеки та моніторингу випуску ГМО, а також зменшення ризику негативних наслідків для біорізноманіття та екосистем. Регулювання транскордонних перевезень ГМО: правила та процедури для транскордонних перевезень генетично модифікованих організмів з метою забезпечення безпеки та захисту здоров'я людей та навколишнього середовища. Регулювання використання ГМО: обмеження умов для використання генетично модифікованих мікроорганізмів з метою захисту здоров'я людей та навколишнього середовища.

Моніторинг якості атмосферного повітря в Україні регулюється такими документами: Законом України «Про атмосферне повітря», Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законом України «Про метрологію та метрологічну діяльність» та Постановою Кабінету міністрів України №391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля». Важливо зазначити, що останні зміни у сфері контролю якості повітря були закріплені в постанові Кабміну від 14 серпня 2019 року №827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря». Згідно з цією постановою, було виявлено низку проблем існуючої системи моніторингу:

- відсутність моніторингу завислих часток, зокрема PM_{2,5} і PM₁₀;

- обмеженість даних про забруднення, які охоплюють лише окремі ділянки міста (агломерації) і не відображають загальної ситуації;
- моніторинг забруднення повітря на стаціонарних постах спостереження проводиться максимум 4 рази на добу;
- відсутність системи інформування громадськості про стан повітря, особливо щодо забруднення PM_{2,5} та PM₁₀;
- відсутність автоматизованих систем аналізу якості повітря, при цьому моніторинг здійснюється методом відбору проб.

Основною метою створення мережі громадського моніторингу атмосферного повітря міста є проведення незалежного нагляду за рівнем забруднення, керуючись такими директивами та регулюючими документами, як Директива 2008/50/ЄС та Порядок здійснення державного моніторингу в сфері охорони атмосферного повітря. На відміну від державного спостереження, громадський моніторинг сприятиме не лише інформуванню населення і його активному залученню до процесу моніторингу, але й підвищить екологічну свідомість та відповідальність суспільства, а також стане додатковим засобом контролю за якістю повітряного середовища.

Необхідність створення громадського моніторингу атмосферного повітря обумовлена чотирма основними проблемами:

На державному рівні це сприяє впровадженню програми державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря згідно з Постановою Кабінету Міністрів про порядок здійснення моніторингу;

На рівні підприємств це допомагає виявляти вплив викидів від сусідніх виробництв у місті;

На громадському рівні забезпечує доступний та незалежний контроль за якістю повітря в міській місцевості;

На науковому рівні це сприяє науковцям та іншим зацікавленим структурам в отриманні актуальної інформації про забрудненість атмосфери для подальшого аналізу, досліджень і звітності [1].

Основний недолік існуючої системи моніторингу повітря в місті — відсутність автоматичної реєстрації якості повітря. Щоб це виправити, слід модернізувати систему шляхом переобладнання чи створення нових постів спостереження з газоаналізаторами для безперервного моніторингу. У Полтаві серед основних забруднювачів є тверді частки PM_{2,5} та PM₁₀, оксиди нітрогену NO і NO₂, а також оксид карбону.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні європейські тенденції реформування екологічної системи в Україні та як вони впливають на національну політику.

2. Охарактеризувати галузі екологічного контролю в Україні та які його основні етапи.

3. Виявити заходи, які вживаються для зменшення промислового забруднення та моніторингу якості повітря в Україні.

Контрольні питання

1. Які основні аспекти реформи управління відходами в Україні та як вони відповідають європейським стандартам?

2. Як впроваджується сталий підхід до управління водними ресурсами в Україні?

3. Які зміни відбуваються в реформі лісового господарства та надр в Україні в контексті європейської інтеграції?

4. Які інноваційні рішення використовуються для автоматизованих систем контролю забруднення повітря в Європейському Союзі та як вони можуть бути застосовані в Україні?

Література до теми 3

1. Holik Yu., Maksiuta N. Establishment of a network for the public atmospheric air monitoring and informing the population. Technology audit and

production reserves (2020) – №4/3(54), pp. 36-40, DOI: 10.15587/2312-8372.2020.210376.

2. N. Maksiuta, Yu. Golik. Comparative Analysis of Pollution of Atmospheric Air in Cities (an Example of Leipzig and Poltava). ISSN 2366-2565 Proceedings of CEE 2019 – Advances in Resource-saving Technologies and Materials in Civil and Environmental Engineering, volume 47, pp. 260-267, DOI: 10.1007/978-3-030-27011-7_33.

ТЕМА 4

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ТРЕНДИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЗЕЛЕНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Впровадження Європейської зеленої угоди в Україні. Основні напрямки Європейського зеленого курсу. Можливості розвитку водневої економіки України у співпраці з ЄС. Чиста енергія та вплив зміни клімату на трансформацію структури економіки України та ЄС. Оцінка потенціалу циркулярної економіки. Стала промисловість, зменшення забруднення навколишнього середовища, стійка сільськогосподарська політика.

Україна розпочала активну підготовку своєї позиції щодо Європейського зеленого курсу (ЄЗК) восени 2019 року.

20 грудня 2019 року – Україна підтвердила свою зацікавленість в активній участі у впровадженні ЄЗК, зокрема, у приєднанні до зусиль ЄС щодо досягнення кліматично нейтральної економіки [1].

21 січня 2020 року – презентація Міністерством енергетики та захисту довкілля проект-концепції «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року.

24 січня 2020 року – створено спеціальну Міжвідомчу робочу групу з питань координації протидії наслідкам зміни клімату у рамках ЄЗК. Завдання групи включали, серед іншого: посилення інституціональної взаємодії між Україною та Європейською Комісією з метою впровадження ЄЗК.

13 серпня 2020 року – листом Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на адресу Першого віце-президента ЄК Франса Тіммерманса було передано позиційний документ щодо Учасності України у ЄЗК.

Рисунок 4.1 – Історичний екскурс участі України в ЄЗК

Напрямами партнерства України та ЄС у реалізації зеленого курсу є:

1) підвищення енергоефективності на всіх ланках виробництва: від виробництва енергії до її споживання;

2) розвиток водневої енергетики;

3) впровадження проектів відновлювальної енергетики у місцевих громадах, розвиток енергетичних кооперативів, розумних мереж, систем накопичення енергії, стимулювання розвитку когенерації;

4) перехід до екологічно чистих технологічних рішень у промисловості та виробництва більш енергетично- та ресурсоефективних товарів;

5) підвищення енергоефективності систем тепло- та водопостачання;

6) впровадження обов'язковості систем енергетичного менеджменту громадських будівель;

7) запровадження ринку зелених облігацій тощо.

Реалізація Зеленого курсу в Україні має позитивним чином вплинути на енергетичний баланс та забезпечити розвиток сектору, зокрема зважаючи на необхідність:

1) створення повноцінного конкурентного середовища на енергетичному ринку України;

2) зміни теплової генерації відновлюваними джерелами енергії та здійснення повноцінної трансформації вугільних регіонів, що означає поступове закриття нерентабельних підприємств з паралельним створенням у цих регіонах альтернативних робочих місць;

3) забезпечення споживачів пропорційними тарифами;

4) вибудовування пропорційної тарифної політики у сфері використання відновлюваних джерел енергії задля забезпечення зростання частки відновлюваної енергетики та збереження сприятливого інвестиційного клімату у цій сфері;

5) збереження високої частки атомної генерації, враховуючи при цьому необхідність забезпечення дотримання граничних термінів експлуатації, безпеки і попередження техногенних ризиків.

ПРІОРИТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА 2023-2024 РР.

GreenDealUA

 <p>Захист клімату та довкілля 17 ініціатив</p>	 <p>ВДЕ та енергоефективність 15 ініціатив</p>	 <p>Фінансові інструменти 3 ініціативи</p>
--	---	--

ЗАКОНОДАВЧІ ПРІОРИТЕТИ ЄС ДЛЯ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА 2023-2024 РР.

GreenDealUA

Спільна декларація про законодавчі пріоритети ЄС ухвалена Радою ЄС, Європарламентом та Європейською Комісією

<p>розроблення нових стандартів щодо контролю викидів</p>		<p>нові правила поводження з відходами та хімічними речовинами</p>
<p>створення системи сертифікації видалення вуглецю</p>		<p>ініціативи спрямовані на покращення якості повітря та ґрунтів</p>
<p>встановлення обов'язкових цілей щодо зменшення харчових відходів</p>		<p>утилізація (ресайклінг) суден</p>

ЗАКОНОДАВЧІ ПРІОРИТЕТИ ЄС ДЛЯ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ НА 2023-2024 РР.

GreenDealUA

17 пропозицій для збереження клімату та захисту довкілля

<p>розроблення нових стандартів щодо контролю викидів</p>		<p>нові правила поводження з відходами та хімічними речовинами</p>
<p>створення системи сертифікації видалення вуглецю</p>		<p>ініціативи спрямовані на покращення якості повітря та ґрунтів</p>
<p>встановлення обов'язкових цілей щодо зменшення харчових відходів</p>		<p>утилізація (ресайклінг) суден</p>

Рисунок 4.2 – Пріоритети ЄЗК на 2023-2024 рр.

Європейська зелена угода. Виклики для України.

Європейська зелена угода (European Green Deal) – ініціатива, яка закликає до рішучих та всебічних дій, що робить захист довкілля та боротьбу зі зміною клімату головним пріоритетом в політиці ЄС [2].

Основні напрямки Європейського зеленого курсу:

- 1) Обов'язкове досягнення вуглецевої нейтральності до 2050р.;
- 2) Скорочення викидів CO₂ до 2030р. – на 50-55% від рівня 1990р.;
- 3) Прийняття кліматичного пакету ЄС (4 березня 2020р. ЄК офіційно представила проект кліматичного законодавства (European Climate Law);
- 4) Запровадження механізму прикордонного вуглецевого регулювання (Carbon borderadjustment mechanism), яке застосовуватиметься до імпорту певних енергоємних товарів, що надходять з-за меж ЄС;
- 5) Створення механізму справедливого переходу (Just Transition Mechanism) (розроблено 14 січня 2020р.), покликаною полегшити перехід декарбонізації енергетичної системи у спосіб банківського кредитування та приватних інвестицій, а також грантів Фонду справедливого переходу (Just Transition Fund).

Можливості розвитку водневої економіки України у співпраці з ЄС [3]. В контексті декарбонізації енергетичної системи останнім часом дуже швидко зростає інтерес серед промисловості, уряду та інших зацікавлених сторін щодо потенціалу водню. Основна увага приділяється декарбонізації та водню зокрема, особливо в Європі, проте інші країни також все частіше розглядають енергетичний потенціал водню. Експерти ради з водневих технологій (Hydrogen Council) в своїй недавній доповіді стверджують, що до 2050 року на водень доведеться 18% всіх енергетичних потреб світу. За іншими прогнозами, до цього часу світове споживання водню виросте до 370 млн тон на рік (до 2100 року - до 800 млн тон).

Хвиля прийняття національних стратегій щодо водню, почалась з Японії в 2017 році, а потім були – Південна Корея (2019), Нова Зеландія (2019), Австралія (2019), Нідерланди (2020), Норвегія (2020), Португалія (2020), Німеччина (2020), Франція (2020) та нарешті, що важливо, 8 липня 2020 року, Європейський Союз.

Євросоюз розпочав перехід на нове джерело енергії, яке покликано замінити вуглеводневе паливо. Воднева стратегія ЄС передбачає доповнення енергетичної системи ЄС промисловим забезпеченням Європи цим енергоносієм. При цьому ЄС визначив Україну пріоритетним партнером у реалізації Європейської водневої стратегії та постачанні цього енергетичного ресурсу на європейський ринок. Єврокомісія виокремлює Україну з огляду на її природні ресурси, взаємопов'язаність інфраструктури та технологічний розвиток. Єврокомісія заохочує залучати Україну до вже створеного Європейського альянсу чистого водню та розвивати співпрацю з нею задля виробництва відновлюваної електроенергії та водню. Якщо наша країна не упустить свій шанс, то вже в найближчі роки може стати ключовим постачальником водню в Європу.

Водневі потужності в Україні. Воднева стратегія Євросоюзу передбачає до 2024 року установку не менше 6 ГВт електролізерів і виробництво до одного мільйона тон відновлюваного водню. До 2030 року потужність станцій для генерації відновлюваного водню (з сонячної і вітрової електроенергії) на території країн ЄС зросте до 40 ГВт. Такий же обсяг потужностей Єврокомісія підтримає за межами ЄС. З них 10 ГВт пропонується реалізувати Україні. Тобто, кожен четверту водневу генерацію поза ЄС буде виробляти наша країна. Єврокомісія чітко зазначила, що Україну не збираються перетворювати на сировинний придаток як виробника і постачальника «зеленого» водню. ЄС готовий сприяти фінансово й організаційно створенню внутрішнього ринку в Україні, щоб ми також інтегрували інноваційні технології у свою

економіку і промисловість. Потенційно найбільш перспективними областями для цієї співпраці є Одеська (4 ГВт сонячної енергії та 34 ГВт вітрової), Миколаївська (відповідно 3 та 30 ГВт), Херсонська (3 та 34 ГВт) та Запорізька (3 та 33 ГВт).

Після прийняття ЄС водневої стратегії [4] провідні газові компанії з дев'яти країн ЄС представили план створення мережі транспортування водню European Hydrogen Backbone. Згідно з документом, до 2030 року довжина мережі складе 6,8 тис. км, а до 2040 року вона може вирости до 23 тис. км. На 75% мережа буде складатися з діючих переобладнаних газопроводів.

Воднева енергетика – це скоріше «запас на майбутнє», коли від викопного палива доведеться остаточно відмовитися, а поновлювані джерела енергії не зможуть покривати потреби людства. Але в самому найближчому майбутньому масове впровадження технології навряд чи станеться, необхідно ще вирішити ряд проблем, пов'язаних з виробництвом і експлуатацією спеціальних енергоустановок, знизити їх вартість. Коли технологічні бар'єри будуть подолані, воднева енергетика вийде на новий рівень і, можливо, буде так само поширена, як сьогодні традиційна або гідроенергетика.

Україна, як найбільша країна Європи може задіяти свої природні можливості і нарешті перетворитися з імпортера енергоносіїв в його великого постачальника. Однак діяти для цього потрібно вже зараз.

Воднева стратегія України. Розробка Водневої стратегії України вже зараз стала нагальною потребою. Вона має стати дороговказом для державного планування та розвитку приватного сектора, а також визначити шляхи розвитку водневих технологій та відповідної інфраструктури у всіх сферах економіки України, окреслити плани та джерела фінансування за наступними напрямками:

1) об'єми виробництва водню в Україні, розвиток інфраструктури водневої енергетики (виробництво власних електролізерів та іншого обладнання);

2) розвиток системи акумулювання, зберігання та транспортування водню (використання ГТС, виробництво балонів для транспортування водню, будівництво газгольдерів та т.і.);

3) переобладнання муніципального транспорту на водень (виробництво паливних елементів)

4) шляхи та перспективи використання водню в ЖКГ.

Перехід на водневу енергетику є неминучим, особливо в умовах наявного в Україні надлишку енергогенерації. Атомно-промисловий комплекс України має використати цей шанс.

Вартість виробництва електроенергії на АЕС України дозволяє зробити виробництво водню рентабельним (на відміну від ВДЕ)

Підприємства АПК можуть бути задіяними на всіх технологічних етапах виробництва водню (виробництво електролізерів, паливних елементів), його транспортування, зберігання (обладнання для газопроводів та газосховищ) та застосування в різних сферах економіки (в першу чергу на транспорті та ЖКГ).

Чиста енергія та вплив зміни клімату на трансформацію структури економіки України та ЄС [5]. Співробітництво Україна-ЄС у сфері енергетики є одним із важливих напрямів секторальної євроінтеграції, який розвивався досить динамічно та останнім часом набув вирішального значення. Нині при Міністерстві енергетики створено Міжнародну консультативну раду, ключовими сферами діяльності якої є: забезпечення енергетичної безпеки, сприяння терміновим ремонтам енергетичної інфраструктури; захист об'єктів, кібербезпека енергетичного сектору, застосування інноваційних технологій у процесах відновлення енергетичної інфраструктури тощо.

Відновлення на основі нових технологій української енергетики і поглиблення її інтеграції до європейської енергосистеми. Слід зазначити, що за умови відновлення мереж і об'єктів Україна матиме потенційні можливості щодо експорту надлишкових обсягів електроенергії до ЄС (до 3-4 ГВт/рік з перспективою збільшення до 6 ГВт/рік) — атомної чи навіть відновлюваної енергії (у разі наявності відповідних сертифікатів походження). Поширеною є теза про те, що відновлення економіки України необхідно планувати вже сьогодні, і фактично її відродження ґрунтується на енергетичній галузі, яка має бути стійкою, інвестиційно привабливою і забезпечувати споживачів чистою, доступною і надійною енергією. При цьому неприпустимим є повернення до колишніх моделей [6].

Підвищення енергоефективності. На виконання міжнародних зобов'язань в Україні ухвалено ряд законодавчих актів щодо підвищення енергоефективності в будівлях, промисловості, транспорті та комунальному господарстві. Водночас Україна досягла помітних успіхів у впровадженні енергозберігаючих технологій, зокрема, переході на сучасні європейські практики у сфері енергоаудиту та енергоменеджменту, екодизайну. Розроблені та реалізуються державні програми зменшення енергоспоживання. У листопаді 2021 року набув чинності Закон «Про енергетичну ефективність», яким забезпечуються рамкові умови стимулювання енергоефективності в усіх секторах економіки. Після детального аналізу був сформований перелік реальних дій у сфері енергоефективності будівель в Україні (рис. 2.3). Україна планує збудувати та модернізувати житловий фонд з урахуванням принципів зеленого будівництва та енергоефективності. Це включає використання енергоефективних матеріалів, встановлення систем опалення та охолодження з низькими викидами вуглецю, та підвищення енергоефективності в будівельній сфері [7].

Енергетика. Цей напрямок охоплюватиме реформу енергетичного сектору, включаючи приватизацію енергогенеруючого та розподільчого сектору та реформу вугільного сектору, продовження співробітництва у сфері відновлювальної енергетики та енергоефективності; інфраструктура транспортування енергоресурсів, особливо транзит газу; ядерна безпека і пов'язані з цим питання, включаючи закриття ЧАЕС та допомогу ЄС та країн Великої сімки у цьому секторі.

Рисунок 4.3 – Реальні кроки у сфері енергоефективності будівель в Україні

Проаналізувавши детально сферу енергетики, була сформована картина наявних кроків в цьому напрямку (рис.2.4).

Рисунок 4.4 – Реальні кроки у сфері енергетичного сектору в Україні

Зелена трансформація – це процес переходу від традиційних методів виробництва та споживання енергії до більш сталого та екологічно чистого підходу. Це включає використання відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності, скорочення викидів шкідливих речовин, а також заходи зі збереження біорізноманіття та захисту навколишнього середовища.

Зелена трансформація є відповіддю на глобальні виклики, такі як зміна клімату, забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів. Вона спрямована на створення більш сталого майбутнього за рахунок раціонального використання ресурсів та впровадження інноваційних технологій.

Ініціативи зеленої трансформації можуть бути реалізовані на рівні окремих підприємств, цілих галузей, міст чи країн. Вони включають різні заходи, від промоції електромобілів та збільшення частки відновлювальної енергії в енергоміксі до програм зі збереження лісів і океанів [6].

У багатьох країнах світу зелена трансформація також підтримується на державному рівні за допомогою різноманітних політичних ініціатив та стимулів, які спонукають до переходу на більш сталий розвиток..

Перспективи зеленої трансформації обнадійливі, незважаючи на виклики, з якими світ стикається у зв'язку зі зміною клімату та деградацією довкілля. Цей процес відкриває нові можливості для сталого розвитку, економічного зростання та соціального добробуту. Ось декілька ключових аспектів, які формують перспективи зеленої трансформації:

Поліпшення технологій: швидкий розвиток та зниження вартості відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія, сприяє їх ширшому впровадженню. Інновації в сфері енергоефективності та енергозбереження також відіграють важливу роль у переході до сталого енергетичного майбутнього.

Економічні стимули: уряди по всьому світу впроваджують політику та економічні стимули, які підтримують зелені інвестиції та проекти. Це включає податкові пільги, гранти, зелені облігації та вуглецеве ціноутворення. Такі механізми допомагають зменшити фінансові бар'єри для впровадження сталого розвитку.

Суспільна підтримка та освіта: зростаюча обізнаність та підтримка громадськості щодо проблем зміни клімату стимулюють попит на більш екологічні товари та послуги. Освітні програми та інформаційні кампанії підвищують рівень знань про важливість сталого способу життя.

Міжнародне співробітництво: глобальні домовленості, такі як Паризька угода, спрямовані на об'єднання зусиль країн для досягнення встановлених кліматичних цілей. Міжнародне співробітництво сприяє обміну знаннями, технологіями та ресурсами, необхідними для зеленої трансформації.

Розвиток зеленої економіки: зелена економіка створює нові робочі місця та сприяє економічному зростанню через розвиток екологічно чистих технологій та індустрій. Це включає сектори, такі як відновлювана енергія, енергоефективне будівництво тощо.

Розвиток відновлюваної енергетики. Україна планує значно збільшити виробництво енергії з відновлюваних джерел. Це включає будівництво нових вітрових та сонячних електростанцій, розвиток гідроенергетики та біомаси, а також стимулювання використання відновлюваної енергії в приватному та громадському секторах.

Підтримка розвитку відновлюваної енергії шляхом створення сприятливих умов для інвестицій та використання сонячної, вітрової та гідроенергії. Запровадження механізмів фінансової підтримки та стимулів для розвитку відновлюваної енергетики. Підвищення ефективності використання енергії з використанням новітніх технологій та інновацій [8].

Кругова економіка або «циркулярна економіка». Запровадження системи управління відходами та вторинного використання матеріалів. Стимулювання роздільного збору та переробки відходів. Розвиток ринку вторинної сировини та використання відновлюваних матеріалів [9].

Довкілля та зміна клімату. Зміна клімату й погіршення стану довкілля є екзистенційною загрозою для всього світу. Відповіддю на цей виклик є набір політичних ініціатив під назвою Європейський зелений курс (The European Green Deal, ЄЗК). Реалізація ЄЗК – важлива складова відновлення та євроінтеграції України. Для того, щоб приєднатися до ЄЗК і досягти кліматичної нейтральності, Україна повинна “включитися” в цей процес уже зараз. “Зелений перехід” має відбуватися синхронно в багатьох галузях української економіки. Зокрема, кліматична криза – це надмірно стрімка зміна клімату “через” підвищення глобальної середньої температури. Щоб протидіяти кліматичній кризі, слід досягти вуглецевої нейтральності вже 2050 року та адаптуватися до змін клімату.

Алгоритм дієвих кроків в сфері довкілля та зміни клімату зображено на рис. 4.5.

ЩО БУЛО ЗРОБЛЕНО?

ДОВКІЛЛЯ ТА ЗМІНА КЛІМАТУ

- затверджено стратегічні документи у сфері екологічної політики України, поводження з відходами та промислового забруднення;
- прийняті законодавчі акти з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, які впроваджуватимуть початкові практичні інструменти їх поступового скорочення;
- прийнято та впроваджено базове законодавство з оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки, управління водними ресурсами, підвищення якості повітря.

Рисунок 4.5 – Реальні кроки у сфері довкілля та зміни клімату в Україні

Збереження біорізноманіття. Україна зобов'язується зберегти та відновити природні екосистеми та біорізноманіття. Це включає створення національних парків, заповідників та охоронних зон, забезпечення сталого використання ресурсів та збереження унікальних видів рослин та тварин.

Транспорт і стійка мобільність. Транспорт є одним з ключових секторів, які потребують реформ та адаптаційних заходів в рамках Європейської зеленої угоди. Сучасність та майбутнє транспорту пов'язані зі зменшенням впливу на навколишнє середовище та забезпеченням сталого розвитку. На сьогодні Україна затвердила Національну транспортну стратегію України на 2030 рік, яка визначає фундамент та напрями екологізації транспорту.

Українська готовність до трансформаційних змін зеленого курсу.

Завдання полягає в тому, щоб українська продукція відповідала новому курсу та його стандартам. У ЄС наголошують, що не всі почнуть з одного й того самого: механізм справедливого переходу має забезпечити допомогу регіонам із вуглецемісткою економікою.

Зелена економіка розглядається в усьому світі як єдиний спосіб забезпечення стабільності економічного зростання та відповіддю на світові виклики, обумовлені глобальною кризою в сфері продовольчого забезпечення, наслідками зміни клімату, дефіцитом прісної води. Це створює унікальну можливість для кардинальної перебудови економік країн світу в напрямку секторальної екологізації, тобто виступає потужним фактором для країн з різним рівнем економічного розвитку.

Важливою для України є участь ЄС у відбудові та модернізації її транспортної інфраструктури, подальша інтеграція до європейської транспортної системи, запровадження у цій галузі сучасних технологій і практик. Своєю чергою, стратегічні перспективи на євроінтеграційному напрямі відкриває успішний процес цифровізації України, який, з одного боку, в межах електронного врядування забезпечує зворотній діалог влади

і суспільства. А з іншого – розширяє можливості і сфери електронної комерції. Актуальним завданням є поглиблення партнерства України і ЄС у сфері екології для забезпечення захисту довкілля в Україні та Європі, мінімізації і подолання втрат, завданих екосистемі України під час війни. Зрозуміло, що цим не вичерпується перелік секторального співробітництва. На порядку денному євроінтеграції – зміцнення співпраці з ЄС у сфері юстиції і прав людини, фінансів, сільського господарства, освіти, науки та ін. Прогрес на цих напрямках сприяє просуванню України до об'єднаної Європи та наближає нову фазу євроінтеграції – переговори про вступ до ЄС.

Загалом заходи для адаптації до вимог Європейської зеленої угоди можна представити наступним чином:

1. Розробка та впровадження стратегії зеленого розвитку, що враховує основні принципи та цілі Європейської зеленої угоди.
2. Збільшення виробництва та використання відновлювальних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія [10].
3. Запровадження енергоефективних технологій та стимулювання енергозбереження в усіх сферах діяльності.
4. Розвиток стійкого транспортного сектору, включаючи підтримку електромобілів та розвиток громадського транспорту.
5. Заохочення сталих практик у сільському господарстві та лісовому господарстві, зокрема зменшення використання хімічних добрив та збільшення площ лісів.
6. Підвищення екологічної свідомості та освіти населення щодо важливості збереження природних ресурсів та біорізноманіття [11].

Завдання для самостійної роботи

1. Провести аналіз галузі промисловості, процесу зменшення забруднення навколишнього середовища

2. Визначити виклики стосовно сільськогосподарської політики в Україні (визначити перспективи реалізації ЄЗК для аграрного сектору).

3. Проаналізувати головні екологічні бар'єри для України у контексті кліматичної політики.

4. Розглянути можливі трансформаційні зміни економіки та суспільства на основі досвіду ЄС.

5. Визначте можливості фінансування зелених проєктів.

Контрольні питання

1. Основні напрямки Європейського зеленого курсу?

2. Плани України в розитку відновлювальних джерел енергії .

3. Перелічить заходи для адаптації до вимог Європейської зеленої угоди?

4. Назвіть умови підвищення енергоефективності відповідно закону «Про енергоефективність»?

5. Сформулюйте основні екологічні виклики?

Література до теми 4

1. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»: Європейський зелений курс. Україна – партнер у досягненні цілей Європейського зеленого курсу. URL: <https://cutt.ly/bkprgef7> (дата звернення: 03.05.2024 р.).

2. Communication from the commission. The European Green Deal. URL: <https://eur-lex.europa.eu/> (дата звернення: 01.05.2024 р.).

3. Перспективи використання водню та роль України в Європейській водневій енергетичній революції. URL: http://www.atomforum.org.ua/publications/articles/2020/perspektivi_vikoristannya_vodnyu_ta_rol_ukrayini_v_eyevropejskij_vodnevij_energetichnij_revolyuciyi (дата звернення: 20.05.2024 р.).

4. European Clean Hydrogen Alliance. URL: <https://www.ech2a.eu/> (дата

звернення: 22.05.2024 р.).

5. Proposal for a European climate law . URL: <https://cutt.ly/agIElpy> (дата звернення: 23.05.2024 р.).

6. Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року. URL: <https://cutt.ly/0gIEcAo> (дата звернення: 12.05.2024 р.).

7. Фаренюк Г.Г., Фаренюк Є.Г. «Про законодавчу та нормативну базу України». Круглий стіл «Можливості прискорення термомодернізації в Україні», 2020. URL: http://www.niisk.com/images/novini/termomodern-zats-ya-bud-vel-sporud/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%93.%D0%93._18.09.2020.pdf

8. Аналіз законодавства провідних зарубіжних країн та України щодо ефективного використання енергетичних ресурсів. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/1.-Efektyvne-vykorystannya-energoresursiv.pdf>

9. Circular Economy Action Plan. URL: <https://cutt.ly/CgIExj3> (дата звернення: 20.05.2024 р.).

10. Чичуліна К.В., Биба В.В., Мінняйленко І.В., Скриль В.В. Навчальний посібник до вивчення курсу «Виклики енергоефективності: співпраця України з ЄС» для студентів спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 101 «Екологія», 192 «Будівництво та цивільна інженерія» другого рівня вищої освіти. Полтава: НУ «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка», 2020. 257 с.

11. Чичуліна К.В., Биба В.В., Мінняйленко І.В., Скриль В.В. Навчальний посібник «Потенціал енергоефективності України: перспективи співпраці з ЄС» для студентів спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 101 «Екологія», 192 «Будівництво та цивільна інженерія» другого рівня вищої освіти. – Полтава: Національного університету «Полтавська політехніка імені Ю. Кондратюка», 2021. 109 с.

ТЕМА 5

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЄС В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ЗА КРИТЕРІЯМИ РОЗУМНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Креативно про цілі сталого розвитку ЄС. Принципи концепції сталого розвитку. Стратегії сталого розвитку бізнесу: урахування трансформаційних змін в економіці України. Компоненти економічного, соціального, екологічного аспекту сталого розвитку. Показники сталості бізнесу. Концепція smart-спеціалізації. Застосування європейського досвіду впровадження розумного стратегування в обґрунтуванні пріоритетних сфер економіки України з урахуванням Цілей сталого розвитку. Критерії розумних спеціалізацій.

Сталий розвиток підприємств є важливою складовою загальносвітової концепції сталого розвитку, яка передбачає збалансований розвиток економічних, соціальних та екологічних компонентів діяльності, що веде до покращення якості життя поточних та майбутніх поколінь.

У контексті підприємств, політика сталого розвитку включає в себе стратегії та практики, які дозволяють компанії не тільки досягати економічних цілей, але й вносити позитивний вплив на суспільство та довкілля. Це передбачає впровадження інноваційних технологій, раціональне використання ресурсів, зменшення викидів в атмосферу, відповідальне ставлення до споживачів та працівників, та інші заходи.

Тож як пояснюється термін «сталий розвиток». Поняття «сталий розвиток» має безліч інтерпретацій. Кожен дослідник у цій області пропонує своє розуміння цього поняття, котре залежить від особливостей його спеціалізації.

Відповідно до В. Кухаря, сталий розвиток – це такий розвиток, який підтримує себе сам і являє собою ідеологію раціональної та виваженої діяльності людини, яка гармонійно існує з природою і створює умови для кращого життя себе та майбутніх поколінь [1].

За словами Л. Гриніва, сталий розвиток полягає у забезпеченні стабільної роботи еколого-економічної системи шляхом впровадження концепції ноосфери.

З. Герасимчук розглядає сталий розвиток як процес, що забезпечує діяльність територіальної системи за певними параметрами в конкретних умовах на необхідний період часу. Цей процес сприяє гармонізації виробничих факторів та покращенню якості життя поточних та майбутніх поколінь, при цьому забезпечуючи збереження та поступове відновлення цілісності навколишнього середовища.

О. Латишева вважає, що сталий розвиток включає досягнення економічної безпеки, при цьому враховуючи соціальні та екологічні аспекти потенціалу. Вона стверджує, що баланс між цими складовими можна досягти через систему ефективного управління та регулювання на різних рівнях ієрархії [2].

А в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» подається таке визначення: «Сталий розвиток – це процес створення держави, заснований на взаємоузгодженні та гармонізації соціальних, економічних та екологічних компетенцій для вдоволення потреб нинішніх та майбутніх поколінь».

Як підсумок, термін «сталий розвиток» можемо трактувати як організація економічного і соціального прогресу таким чином, щоб

задовольнити потреби сучасного світу з урахуванням тенденцій розвитку майбутнього. Цей підхід передбачає збалансоване сполучення трьох основних складових: економічного росту, екологічної стійкості та соціальної справедливості.

Сталий розвиток вимагає економного та ефективного використання землі, водних ресурсів, корисних копалин, зниження забруднення атмосферного повітря, захисту біорізноманіття та підтримки економічного розвитку, який сприяє покращенню якості життя для всіх без дискримінації. Одночасно, це передбачає розвиток технологій і інфраструктури, які зменшують вплив на довкілля і сприяють соціальній інтеграції та справедливості.

У вересні 2015 року в межах сімдесятої сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, було проведено Саміт ООН щодо сталого розвитку. Результатом зустрічі був прийнятий документ Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», де сформульовано 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань [3].

Україна на державному рівні зосередилася на досягненні Цілей сталого розвитку в 2019 році. Це сталося завдяки двом ключовим крокам:

1. Президент України видав указ, яким підтримав Цілі сталого розвитку та адаптував їх до потреб країни. Адаптовані цілі були викладені в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»;

2. Кабмін вніс зміни до Регламенту у грудні 2020 року. Згідно цим змінам, Цілі сталого розвитку тепер обов'язково враховуються при формуванні та реалізації державної політики.

Тож, Цілі сталого розвитку було закріплено на державному рівні як орієнтир для розроблення програмних та прогнозних документів [4].

На рисунку 5.1 приведено 17 Цілей сталого розвитку.

Рисунок 5.1 – Цілі сталого розвитку

Відповідно твердженням авторів Балабанових та Дудіна [5], сталий розвиток підприємницьких структур не лише виступає новою науково-практичною концепцією, але також є критично важливою для забезпечення неперервної еволюції національної, соціально-економічної та глобальної системи. Вчені наголошують, що інтеграція соціальних та економічних аспектів є ключовою частиною методології сталого розвитку на макроекономічному та мікроекономічному рівнях.

У роботі А. М. Вергуна та І. О. Тарасенко [6] розглядається системний підхід до сталого розвитку, який передбачає взаємодію соціальних, економічних та екологічних аспектів в рамках єдиної соціально-екологічно-економічної системи конкретної території, такої як країна чи регіон. Згідно з поглядами авторів, для кожної окремої галузі, підприємства необхідно розробляти спеціалізовані стратегії, які враховують взаємодію та вплив на різні біологічні, географічні, економічні та соціальні елементи. Дані елементи повинні розглядатися як нероздільна складова соціально-екологічно-економічної системи, що розвивається в збалансований спосіб. Сталість і гармонійний розвиток окремих підсистем є ключовими для досягнення сталості в системі в цілому.

Неврівноваженість між компонентами системи вказує на невідповідність до принципів сталого розвитку. Окрім того, ефективний економічний розвиток у такій системі повинен задовольняти не тільки матеріальні потреби, але й ширший спектр людських потреб, включаючи духовні, соціальні та екологічні аспекти.

У дослідженні Баумгартнера [7] наголошується на значенні сталого розвитку для компаній і виокремлюються ключові контекстуальні фактори, що впливають на цей процес. Визнання зовнішніх вимог та оцінка впливу діяльності корпорації є важливими для ідентифікації можливостей і загроз, які впливають на її стабільність. Контекстуальні фактори розділені на три групи: фактори загального бізнес-середовища, секторальні фактори та фактори, що виходять від зацікавлених сторін. Фактори загального бізнес-середовища охоплюють політичні, правові, економічні, соціальні, технологічні та екологічні аспекти. Секторальні фактори ґрунтуються на Портерівській моделі п'яти сил і включають такі елементи, як конкуренція, загроза нових продуктів, влада покупців і постачальників, а також бар'єри для входу. Зацікавлені сторони вносять свої вимоги, які можуть відрізнятися від внутрішньої оцінки важливості цих факторів у компанії, підкреслюючи важливість розуміння зовнішніх поглядів на сталість.

Бізнес має можливість обрати наступні стратегії сталого розвитку [7] (таб. 5.1):

Таблиця 5.1 – Стратегії сталого розвитку бізнеса

Стратегія сталого розвитку	Характеристика
Вступна стратегія	Фокусується на мінімізації ризиків через дотримання законодавства та зовнішніх стандартів, особливо у сферах екології та соціальних питань
Екстравертна стратегія	Спрямована на розширення зовнішніх зв'язків та забезпечення легітимації через отримання необхідних ліцензій
Консервативна стратегія	Зосереджена на підвищенні екологічної ефективності та впровадженні чистих технологій у виробництво
Прозорова стратегія	Інтегрує принципи сталого розвитку у всі аспекти бізнесу, забезпечуючи конкурентні переваги через інновації та диференціацію, що вигідно впливає на сейкхолдерів і клієнтів

Вибір стратегії сталого розвитку надає бізнесу переваги у вигляді зниження витрат, зменшення бізнес-ризиків, покращення ринкових позицій, зростання репутації бренду та підвищення загальної конкурентоспроможності. Також даний алгоритм сприяє вирішенню деяких екологічних та соціальних проблем, приносячи користь як суспільству, так і навколишньому середовищу.

Дослідження Ділліка та Маффа [8] висвітлює, що концепція бізнес-стабільності на рівні Business Sustainability (BST) 1.0 (тобто уточнене управління цінностями акціонерів) ефективно ілюструється за визначенням від SAM Group і Pricewaterhouse-Coopers (2006), де корпоративна стабільність розглядається як бізнес-стратегія, що генерує акціонерну цінність через використання можливостей і керування ризиками, пов'язаними з економічними, екологічними та соціальними аспектами. Незважаючи на те, що інтеграція сталого розвитку у бізнес-практики має позитивні наслідки для окремих аспектів сталості, головні цілі таких заходів залишаються економічними. Вони включають зниження витрат, мінімізацію бізнес-ризиків, покращення репутації, приваблення нових та утримання існуючих талантів, задоволення змінних потреб клієнтів і, як наслідок, зростання прибутків, підсилення ринкових позицій, підвищення конкурентоспроможності та збільшення вартості для акціонерів.

Концепція сталості бізнесу BST 2.0 (управління постійною нижньою лінією (триєдина концепція)) має більш глибоке та широке значення, ніж просто визнання важливості та необхідності реагування на соціальні та екологічні виклики нарівні з економічними. У даному контексті, сталість бізнесу означає не лише розширення точки зору на інтереси зацікавлених сторін, але й застосування інтегрованого підходу в управлінні, який перевищує створення вартості виключно для акціонерів та включає соціальні та екологічні аспекти. Компанії генерують цінність не тільки

через свою економічну діяльність, але й за допомогою спеціалізованих програм та ініціатив, спрямованих на вирішення конкретних проблем сталого розвитку або взаємодії з зацікавленими сторонами. Ці аспекти часто описуються триєдиним підходом: люди, планета і прибуток.

Автори Діллік та Мафф зазначають, що справді сталий бізнес (BST 3.0) відзначається радикально іншими стратегічними підходами до управління. Такий бізнес переосмислює свою стратегію, прагнучи не тільки мінімізувати негативний вплив своєї діяльності, а й активно створювати значущий позитивний вплив у критично важливих для суспільства та планети сферах, таких як економічна, соціальна та екологічна. Традиційний інтроспективний підхід у таких компаніях зміщується на екстроспективний, подібно до підходу що застосовується у соціальному бізнесі. Підприємства аналізують актуальні проблеми сталого розвитку суспільства і включаються у розробку нових стратегій та бізнес-моделей, які використовують їх ресурси, компетенції та досвід для вирішення цих викликів. Таким чином, переваги від розв'язання проблем сталості реалізуються не тільки для навколишнього середовища та суспільства, але й для самих компаній, що значно впливає на їх стратегії та операції.

Вітчизняні дослідники Кирич, Мельник та Погайдак [9] описують сталий розвиток як «процес безперервних, постійних (закономірних), незворотніх (що гарантують стабільне існування) та чітко визначених (цілеспрямованих) змін у об'єкті».

Українські підприємства стикаються з нагальною потребою у вдосконаленні асортиментної політики та підвищення якості своєї продукції, модернізації технічної та технологічної бази виробництва, а також застосування новітніх управлінських підходів та методів для всіх видів ресурсів, що можливо лише через інновації. Успішне впровадження інновацій вимагає від економічних суб'єктів наявності відповідного

внутрішнього потенціалу та створення сприятливих зовнішніх умов. Ці умови мають бути підтримані через законодавчо-нормативні акти як національному, так і на регіональному рівнях та в окремих галузях. Зокрема, інноваційний вектор розвитку є ключовим у Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. Ці стратегічні документи також включають положення про підтримку розвитку малого та середнього бізнесу.

Основні суб'єкти підприємництва відіграють визначну роль у вирішенні питань сталого розвитку на різних рівнях соціально-економічних систем. Цей сектор економіки ефективно створює нові можливості для вирішення питання працевлаштування у державі, активно впроваджує інновації, сприяє створенню здорової конкурентної атмосфери, збагачує місцеві та державні бюджети, підтримує розвиток місцевих громад, допомагає знижувати рівень безробіття та підвищувати доходи населення.

Для досягнення сталого розвитку підприємство має співпрацювати не лише з іншими економічними агентами, а й з місцевими органами влади, освітніми та науковими установами, а також громадськими організаціями. Одним з прикладів такої співпраці є створення Львівського промислового хабу, ініційованого Львівською обласною державною адміністрацією у 2018 році. У цьому хабі об'єднують зусилля промислові підприємства, заклади професійно-технічної освіти та наукові установи. Співпраця промислових підприємств із професійно-технічними установами сприятиме вирішенню проблеми забезпечення кваліфікованими робітничими кадрами. Ця ініціатива є особливо актуальною, оскільки значна кількість населення мігрувала за кордон для працевлаштування та проживання. Хоча такі втрати професійних кваліфікованих працівників негативно вплине на сталий розвиток України.

Виконання встановлених цілей за участю усіх зацікавлених сторін на різних рівнях суспільства дозволить у першу чергу вирішити актуальні проблеми сучасності: створення нових робочих місць, покращення якості професійної освіти, зростання оплати праці, зменшення міграції робочих кадрів за кордон, впровадження екологічно безпечних технологій та перехід до виробництва продукції, що відповідає сучасним вимогам.

Сталий розвиток підприємства вимагає створення системи ефективного управління, яка ґрунтується на системі утворюючих та часткових принципах (рис. 5.2).

Рисунок 5.2 – Класифікація принципів сталого розвитку

Визначення та роз'яснення принципів сталого розвитку бізнесу є ключовим для розуміння цього поняття, а також для уточнення стратегічних цілей, функцій та обов'язків підприємств.

На основі систематичного аналізу та узагальнення наукових підходів можна сформулювати наступне визначення сталого розвитку підприємства: це такий розвиток, при якому забезпечується стабільне зростання підприємства, відновлення його підсистем і здобуття користі від діяльності у трьох аспектах: економічному, екологічному та соціальному. Це досягається за рахунок ефективного внутрішнього управління та застосування на державному рівні сучасних економічних і правових механізмів регулювання.

Що стосується економічного аспекту сталого розвитку бізнесу, його суть можна пояснити через компоненти представлені на рисунку 5.3 [10].

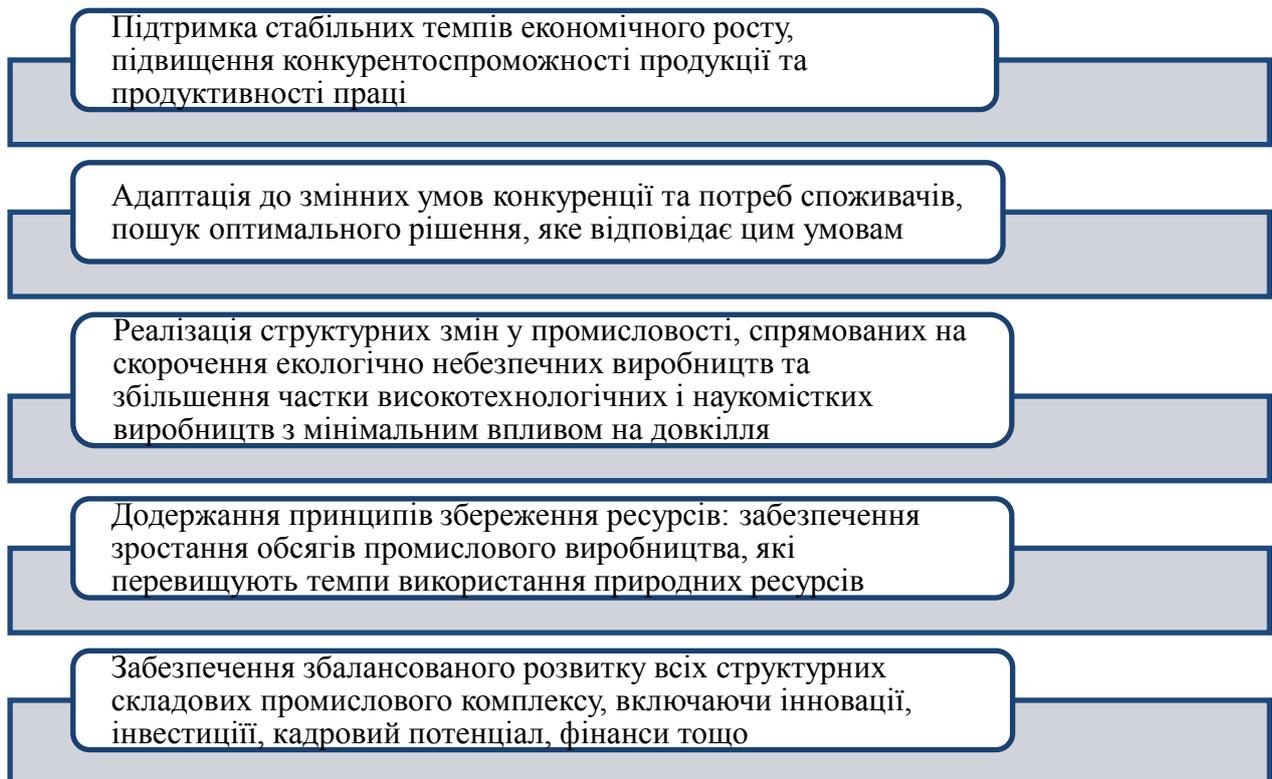

Рисунок 5.3 – Компоненти економічного аспекту сталого розвитку бізнесу

Сталий розвиток підприємства є ключовою частиною його глобальної концепції, яка передбачає баланс між економічними, соціальними та екологічними компонентами. Це сприяє покращенню якості життя як сучасних, так і майбутніх поколінь.

Сталий розвиток підприємства включає в себе впровадження інноваційних технологій, раціональне використання ресурсів, зменшення викидів, відповідальне ставлення до споживачів та працівників.

Баланс між економічним ростом, екологічною стійкістю та соціальною справедливістю є критично важливим. Раціональне використання ресурсів, зменшення забруднення, захист біорізноманіття та підтримка економічного розвитку сприяють загальному покращенню якості життя.

Суб'єкти підприємництва можуть вибирати різні стратегії сталого розвитку, такі як вступна, екстравертна та консервативна. Вибір стратегії надає переваги у вигляді зниження витрат, покращення ринкових позицій, зростання репутації бренду та підвищення конкурентоспроможності.

Сталий розвиток бізнесу передбачає розробку системи ефективного управління, яка базується на принципах, таких як встановлення цілей, системний підхід, адаптивність та зворотній зв'язок. Принципи сталого розвитку включають економічні, соціальні та екологічні аспекти, сприяючи гармонійному розвитку підприємства.

Для досягнення сталого розвитку суб'єкти підприємництва мають співпрацювати з органами місцевої влади, освітніми закладами та науковими установами, а також громадськими організаціями. Інновації, модернізація виробництва та ефективне управління ресурсами є ключовими для успішного сталого розвитку.

На сьогоднішній день українські підприємства повинні будувати систему управління, що ґрунтується на принципах сталого розвитку. Такий підхід до управління сприяє зміцненню фінансової стійкості, підвищенню

конкуренентоспроможності, ефективному функціонуванню на ринку, організації виробництва з урахуванням зменшення шкідливих викидів, скороченню витрат на матеріали, поліпшенню умов праці та підвищенню соціального рівня населення. Дієвий механізм сталого розвитку дозволяє підприємствам не лише легко адаптуватися до змін у навколишньому середовищі, а й постійно зростати.

Політика сталого розвитку підприємств базується на комплексі складових, що орієнтовані на збалансоване поєднання економічних, соціальних та екологічних аспектів. Економічний аспект сталого розвитку бізнесу досліджує наявний капітал, його ліквідність, фінансову стійкість, ефективне використання для виконання місії та завдань в умовах змін зовнішнього середовища. Соціальна складова сталого розвитку підприємства передбачає реалізацію напрямів, які дозволять вирішити завдання соціального забезпечення працівників шляхом поліпшення умов праці, збільшення заробітної плати та зростання кваліфікаційного рівня персоналу. В екологічному аспекті сталого розвитку підприємство використовує сучасні технології, автоматизує робочі процеси та застосовує екологічно безпечні матеріали з метою зменшення забруднення навколишнього середовища, включаючи відмову від шкідливих речовин та раціональне використання електроенергії.

Для оцінки сталого розвитку бізнесу визначають значення конкретних показників, які дозволяють встановити ступінь сталості в економічному, соціальному та екологічному аспектах на внутрішньому рівні підприємства (рис. 5.4).

Ці показники можуть відтворити поточну ситуацію на підприємстві та підкреслити увагу на сферах, де сталий розвиток відстає в діяльності підприємства. Більшість підприємств приділяють більше уваги економічним показникам, ніж соціальним та екологічним. Такі тенденції

пов'язані з тим, що вплив від екологічних показників спостерігається майже негайно, і його можна виміряти у грошовому виразі.

Однак заходи, спрямовані на покращення соціальної та екологічної сфери, також позитивно впливають на діяльність підприємства, хоча їх результати можуть проявлятися не відразу. Наприклад заходи підвищення кваліфікації персоналу можуть збільшити витрати, але покращення знань та вмінь працівників дозволяє їм запропонувати шляхи оптимізації робочих процесів і впроваджувати їх. Високий рівень заробітної плати в галузі, а також направлення частини прибутку на додаткові соціальні програми для працівників та постійне підвищення кваліфікації персоналу формують репутацію підприємства як надійного та турботливого роботодавця. Ці заходи також впливають на впізнаваність бренду, що може бути монетизованою якістю.

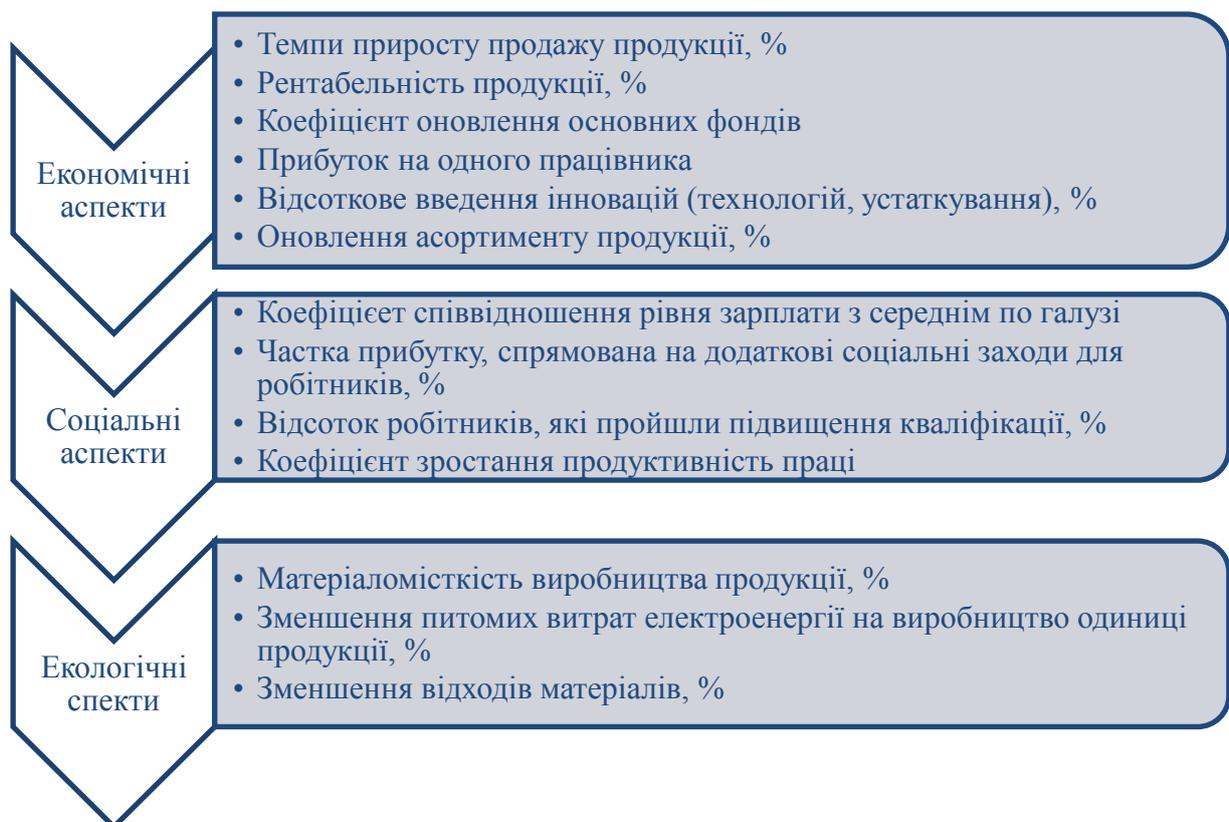

Рисунок 5.4 – Показники сталості бізнесу

Для забезпечення сталого розвитку з економічної, соціальної та екологічної складових необхідно сформувавши відповідний збалансований механізм, який би враховував всі взаємозв'язки та взаємозалежності для збереження стійкості бізнесу. Зі слів Л. Г. Мельника, будь-яка система, щоб забезпечити свій розвиток на довгострокову перспективу, потребує виконання таких умов, як організація просторово-часової структури, забезпечення рівноваги між всією системою та її окремими складовими, направленість на розвиток і наявність рушійних сил.

Згідно з цими умовами, концепція сталого розвитку повинна базуватись на принципах наведених в таблиці 5.2 [11].

Таблиця 5.2 – Принципи концепції сталого розвитку

Принципи сталого розвитку	Характеристики
Принцип збалансованості	Забезпечення пропорційного розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер
Принцип цілеспрямованості	Надання системі імпульсів до саморозвитку через наявність розвинутого науково-технічного та виробничого потенціалів, що забезпечують гармонізацію з оточуючим середовищем та припускають екологічну спрямованість соціально-економічного розвитку
Принцип забезпечення стійкості	Урівноваженість природної, виробничої та соціально-економічної сфери
Принцип адаптивності	Спроможність пристосовуватись до змін, які відбуваються в зовнішньому середовищі та впливають на подальший розвиток в довгостроковій перспективі
Принцип динамічності	Зміни в будь-якому параметрі діяльності приводять до змін в інших, що відображається в системі показників і дає можливість визначити стан системи в будь-який момент
Принцип цілісності	Забезпечення пропорційності та збалансованості розвитку всіх сфер та елементів, а саме операційної, фінансової, інвестиційної сфер
Принцип екологічної мотивації	Обумовлює корегування мотиваційних інструментів для досягнення цілей екологізації економіки

Використання цих принципів сприяє ефективній взаємодії всіх аспектів сталого розвитку, забезпечує баланс та гармонію в їх системі для досягнення найвищих результатів. Об'єднання економічної та соціальної складових сприяє справедливому розподілу доходів та користі серед

зацікавлених сторін. Економічна підсистема відповідно впливає на соціальну та екологічну складові, сприяючи їхньому збалансованому розвитку. Соціальна підсистема опосередковано впливає на екологічну підсистему шляхом формування екологічної свідомості та стимулювання застосування заходів з охорони природи. Екологічна підсистема впливає безпосередньо на економічну підсистему, оскільки впровадження ресурсозберігаючих технологій призводить до зменшення витрат, а дотримання екологічних стандартів та використання безпечних технологій підвищують лояльність всіх зацікавлених сторін до даного суб'єкта господарювання.

Внаслідок взаємодії складових системи сталого розвитку на всіх ієрархічних рівнях, тобто суб'єктів підприємництва, формується сталий розвиток систем вищого порядку, що призводить до наступного:

- Підприємство задовольняє свої потреби через отримання прибутку, підвищення іміджу як виробника екологічно безпечної продукції, оптимізації енергоспоживання та зменшення обсягів відходів виробництва, а персонал отримує справедливу винагороду за свою компетентність та професіоналізм, що сприяє формуванню соціальної відповідальності та стратегічних переваг над конкурентами [12];

- На рівні регіонів вирішується проблема зайнятості населення, рівень забруднення навколишнього середовища зменшується через зниження викидів;

- На національному рівні поліпшується рівень екологічної та технологічної безпеки.

Основною ідеєю сталого розвитку являється пошук оптимального балансу між соціально-економічним зростанням і використанням ресурсів, що забезпечує екологічну безпеку і не порушує можливостей майбутніх поколінь, а також забезпечує необхідний рівень життя та благополуччя населення. У такому контексті виникає необхідність розробки та

впровадження стратегії сталого розвитку, яка б була націлена на досягнення високих економічних та фінансових результатів, задоволення інтересів всіх зацікавлених сторін, забезпечення гідних умов життя та праці для працівників, а також створення бренду будь-якого суб'єкта підприємництва як екологічно та соціально відповідального учасника господарювання, що б дозволило вирішити також і питання підвищення якості життя, соціального забезпечення населення, мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Це відкриває можливості для комплексної та системної взаємодії між внутрішнім середовищем підприємства та його зовнішнім оточенням на основі принципів сталого розвитку. Актуальним стає питання розроблення управлінського алгоритму на засадах сталості та пріоритезації. Для вирішення цього питання можна запропонувати такий порядок формування стратегії управління підприємством на засадах сталості (табл. 5.3).

Таблиця 5.3 – Алгоритм формування сталої стратегії управління бізнесом

Назва	Характеристика
Аналіз факторів внутрішнього середовища та зовнішнього оточення	<p>На даному етапі проводиться оцінка здатності підприємства до функціонування в контексті сталого розвитку. Для забезпечення стійкого розвитку необхідно постійно діагностувати його діяльність для визначення рівня сталого розвитку та розробки відповідної стратегії. Важливо оцінювати всі аспекти сталого розвитку підприємства, виявляти наявні проблеми. Для цього розробляється система оцінки сталого розвитку, яка має відображати взаємозв'язок між економічним, соціальним та екологічним аспектами. Оцінка проводиться за допомогою системи показників та індикаторів, які дозволяють оцінити поточний стан та тенденції розвитку кожного з аспектів сталого розвитку, виявити критичні точки для встановлення рівня стійкості системи, проаналізувати динаміку протягом тривалого періоду часу для оцінки реальної стійкості. Низка авторів пропонує використання як кількісних, так і якісних показників та індикаторів [23] для ідентифікації факторів впливу на рівень сталого розвитку підприємства. Задля отримання комплексної оцінки і прогнозування рівня розвитку підприємства можна використовувати збалансовану систему показників, яка дозволить оцінити еколого-економічну ефективність виробництва та споживання, якість соціального розвитку та стан навколишнього середовища.</p>

Продовження таблиці 5.3

<p>Постановка мети та цілей стратегії</p>	<p>Проведення оцінювання складових сталого розвитку підприємства та їх ідентифікація дозволяють виявити проблеми, що в ньому існують, встановити пріоритетність їх вирішення та сформулювати систему відповідних цілей. Основною метою є впровадження соціально відповідального типу поведінки у зовнішньому середовищі для забезпечення безперервного типу поведінки у зовнішньому середовищі для забезпечення безперервного розвитку шляхом збалансованої взаємодії з оточуючим середовищем та підтримки внутрішньої рівноваги. При цьому економічні цілі повинні бути спрямовані на досягнення економічної стійкості підприємства щодо сталого розвитку; соціальна спрямованість цілей передбачає забезпечення можливостей учасників соціально-економічних відносин адаптуватись до змінних умов соціального характеру та ринкової нестабільності; екологічні цілі передбачають забезпечення ефективної взаємодії підприємства з навколишнім середовищем.</p>
<p>Формування стратегії на засадах сталого розвитку підприємства, визначення шляхів її реалізації</p>	<p>На цьому етапі розглядаються оптимальні варіанти досягнення кінцевої мети. Сформульовано рекомендації щодо реалізації стратегії, серед яких:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Необхідно врахувати інтереси всіх зацікавлених сторін, зокрема власників підприємств; встановлення корпоративні стандарти та оціночні критерії для концепції сталого розвитку; – Визначити потреби підприємства на довгостроковий період для забезпечення його стійкого зростання та збалансованості економічної, соціальної та екологічної складових; – Враховувати потреби суспільства у захисті довкілля та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище; – Інвестувати кошти у модернізацію виробництва, застосування ресурсозберігаючих технологій, інноваційну діяльність та збереження ресурсів; – Створювати сприятливі умови для праці та розвитку працівників.
<p>Розроблення та впровадження системи моніторингу та контролю показників реалізації стратегії сталого розвитку</p>	<p>На цьому етапі проводиться аналіз факторів стійкості на основі системи показників та індикаторів. Це включає визначення класу стійкості для обґрунтування цілей та завдань подальшого розвитку, а також корегування функцій, цілей, принципів та методів стратегічного управління з урахуванням принципів сталого розвитку. Наявність такої системи постійного контролю дозволяє підприємству ефективно функціонувати та розвиватися у довгостроковій перспективі, а також вчасно реагувати на потенційні небезпеки.</p>

Загалом можемо виділити наступні складові стратегії сталого розвитку (табл.5.4):

Таблиця 5.4 – Складові стратегії сталого розвитку бізнесу

Назва	Характеристика
Економічна стійкість	Фінансове управління – ефективне управління фінансами підприємства, включаючи планування бюджету, управління оборотними коштами, контроль над витратами та оптимізацію податкових обов’язків
	Стратегічне планування – розробка довгострокових стратегій розвитку, визначення цілей та стратегій, спрямованих на збільшення конкурентоспроможності і прибутковості підприємства
	Маркетинг та продажі – розробка ефективних маркетингових стратегій, вивчення ринку, аналіз конкурентів та залучення клієнтів
	Інвестиції в інновації – розробка та впровадження нових продуктів, технологій та процесів для збільшення ефективності та конкурентоспроможності підприємства
Соціальна відповідальність	Управління персоналом – забезпечення справедливих та безпечних умов праці, розвиток програми корпоративної соціальної відповідальності, включаючи підтримку робочого середовища, балансу роботи та особистого життя, та розвиток кар’єрних можливостей
	Взаємодія з громадськістю – залучення взаємодії з місцевою спільнотою, участь у благодійних та соціальних програмах, сприяння розвитку та підтримка соціальних ініціатив
	Споживачі та клієнти – забезпечення високої якості продуктів та послуг, збір потреб та відгуків клієнтів, підтримка відкритого та довірчого відношення
Екологічна стійкість	Управління відходами – використання технологій та процесів, що мінімізують відходи та забруднення довкілля
	Енергоефективність – зменшення споживання енергії, перехід до відновлювальних джерел енергії та розвиток енергоефективних технологій
	Стратегії збереження ресурсів – раціональне використання води, розвиток програм вторинного використання та переробки сировини та матеріалів
Інновація і дослідження	Дослідження і розробки – інвестування в дослідження нових продуктів, технологій та процесів
	Технологічний розвиток – впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємства
Стратегічне управління ризиками	Аналіз ризиків – виявлення потенційних загроз для підприємства та його діяльності
	Планування та управління ризиками – розробка стратегій та планів дій для зменшення впливу ризиків на підприємство
Транспарентність та звітність	Звітність перед стейкхолдерами – подання чіткої та точної інформації про діяльність підприємства, його вплив на середовище та соціальний прогрес
	Дотримання стандартів – відповідність міжнародним та національним стандартам сталого розвитку та звітування

Сутність політики сталого розвитку полягає в тому, що будь-який суб'єкт підприємництва повинен працювати на досягнення гармонії між економічними, соціальними та екологічними цілями. Це вимагає від підприємства розглядати свою діяльність в контексті широкого спектру факторів, включаючи фінансову стійкість, соціальну відповідальність, екологічну стійкість, інновації та дослідження, стратегічне управління ризиками та транспарентність.

Успішна політика сталого розвитку передбачає інтеграцію цих складових у стратегічне планування та господарську діяльність бізнесу. Це включає в себе розробку конкретних стратегій, програм та процедур, спрямованих на збалансування потреб бізнесу з потребами співробітників, споживачів та навколишнього середовища. Такий підхід допомагає підприємствам забезпечити свій успіх у перспективі, при цьому враховувати вигоди для всіх зацікавлених сторін і сприяти сталому розвитку суспільства в цілому.

Smart-спеціалізація, відома як стратегія S3, це концепція та політика, яка ставить перед собою завдання сприяти інноваційному розвитку регіонів та країн, зосереджуючи зусилля та ресурси на обмеженій кількості економічних галузей з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Для підтримки цієї стратегії та розвитку партнерств між різними учасниками та країнами сформовано Європейську платформу smart-спеціалізації (S3 Platform).

Інформація про методичні рекомендації щодо визначення smart-спеціалізацій розміщена на сайті Міністерства розвитку громад та територій України та Українського інституту міжнародної політики. Алгоритм розробки, впровадження smart-спеціалізації в Україні, законодавчо-нормативні документи доступні на сайті проєкту «Розвиток інноваційної інфраструктури та вдосконалення інноваційної політики регіонів України на основі «smart-спеціалізації»».

Економічне зростання регіону, зростання конкурентоспроможності сфер діяльності забезпечується розробкою стратегій розумних спеціалізацій. Наприклад, у Національній економічній стратегії України до 2030 року розвиток регіонів на основі smart-спеціалізації виділено як стратегічне завдання у розвитку ключових галузей промисловості.

Концепція smart-спеціалізації, яка була розроблена економістами Д. Фореем, П. Девідом та Б. Холлом [13] у 2008 році та представлена Європейській комісії, стала важливим інструментом для втілення стратегії «Європа 2020». Ця концепція є основою для визначення національних та регіональних орієнтирів та формуванню інноваційних стратегій з метою забезпечення сталого, розумного та інклюзивного зростання, особливо в умовах глобалізації.

Європейська Комісія впровадила ряд заходів для підтримки впровадження smart-спеціалізації, таких як створення Smart Specialisation Platform для сприяння обміну інформацією між регіонами та суб'єктами стратегії, розробка керівництва RIS 3 Guide для координації дій, а також запровадження програми Regional Programmes of Innovative Action, яка визначає умови фінансової підтримки регіональних інноваційних програм зі структурних фондів ЄС.

Сучасний інтерес до розробки та впровадження регіональних стратегій smart-спеціалізації в ЄС відзначаються зростання їх ролі в європейській регіональній політиці. Фактично, наявність стратегії smart-спеціалізації стала обов'язковою передумовою для отримання фінансування зі структурних фондів країн чи регіонів.

Проте, необхідність обґрунтування теорії smart-спеціалізації в контексті політики регіонального розвитку залишається актуальною та потребує подальших наукових досліджень. Існує розрив між практичною політикою та теорією, що вимагає уваги для вирішення цього питання [13].

У своїй роботі над теоретичними основами smart-спеціалізації М. Фадеев підкреслює, що ця концепція базується на класичних економічних теоріях зростання, таких як праця А. Сміта, та на дослідженнях економічного розвитку, таких як роботи П. Кругмана, А. Маршалла, М. Піора, М. Стопера, Ш. Шабеля. Вона також вказує на зв'язок цієї концепції з сучасними науковими дослідженнями [14].

Еволюція концепції smart-спеціалізації проявляється в тому, що спочатку основна ідея полягала в розподілі регіонів за рівнем інноваційного розвитку, де провідні інноваційні регіони спеціалізувалися на наукових дослідженнях та розробці технологій, а інші регіони сприяли просуванню цих технологій місцевими підприємствами [15]. Проте подальші дослідження показали, що smart-спеціалізація не повинна обмежуватися простою спеціалізацією регіону за ключовими стратегічними галузями. Це більше процес, який враховує вплив інноваційної діяльності на економічне зростання та структуру економіки. Тому smart-спеціалізація передбачає взаємодію інноваторів та виробників [13].

У рамках аналізу поняття smart-спеціалізації варто відзначити систематизований підхід В. Гейця, який розглядає smart-спеціалізацію як концептуальну модель формування інноваційної політики, яка спрямована на стимулювання винахідницької діяльності та активізацію довгострокових структурних трансформацій в економіці [16].

Узагальнення понять smart-спеціалізації та їх ключові особливості наводяться в таблиці 5.5. Реалізація політики smart-спеціалізації у країнах ЄС стало необхідністю через відсутність в науково-технічному розвитку в порівнянні з США та Японією. Це передбачало, перш за все, подолання уникнення дублювання розробок та проведення науково-дослідних робіт, що виникало через незалежне формування національних стратегій інноваційної політики та розвитку однакових технологічних галузей.

Попри те, що ЄС завжди акцентувала на розвитку свого власного потенціалу в інноваційній сфері, попередні регіональні інноваційні стратегії мали серйозні недоліки, а саме неефективну взаємодію між регіональними суб'єктами, неузгодженістю стратегій, програмно-нормативних документів.

Таблиця 5.5 – Наукові підходи до визначення smart-спеціалізації

Автор	Визначення поняття
<p>Регламент ЄС № 1303/2013</p>	<p>Стратегія smart-спеціалізації означає національну або регіональну інноваційну стратегію, яка визначає пріоритети для створення конкурентних переваг шляхом розвитку і пристосування власних потужностей з досліджень та інновацій до потреб бізнесу для того, щоб послідовно відповідати новим можливостям і ринковим змінам, уникаючи при цьому дублювання й фрагментації зусиль; стратегія smart-спеціалізації може мати форму чи бути частиною національної або регіональної політики досліджень та інновацій (п. 3, ст. 2). Стратегії smart-спеціалізації слід розробляти шляхом залучення до процесу підприємницького пошуку національних або регіональних органів влади і зацікавлених сторін, таких як університети та інші вищі навчальні заклади, представників промисловості й соціальних партнерів (п. 4.3 пп. 2 у додатку I)</p>
<p>Я. Бжуска, Я. Пика</p>	<p>Розумна спеціалізація – це виявлення унікальних функцій і активів кожної країни і регіону, підкреслення конкурентних переваг кожного регіону і зосередження уваги регіональних партнерів на баченні майбутніх досягнень</p>
<p>Колектив авторів під керівництвом В. Гейця</p>	<p>Розумна спеціалізація – нова концепція регіонального розвитку, яка поєднує промислову та інноваційну політику і покликана сприяти ефективному та дієвому використанню держаних інвестицій за рахунок зосередження на сильних сторонах регіону, що й становлять власне спеціалізацію регіону</p>
<p>О. Амоша, О. Лях, М. Солдак, Д. Череватський</p>	<p>Smart-спеціалізація є стратегічним підходом до розробки політики максимізації інноваційного потенціалу регіону, незалежно від того, чи є регіон економічно сильним або слабким та чи пов'язано це з високотехнологічними інноваціями</p>
<p>О. Яцюк</p>	<p>Smart-спеціалізація є інноваційним інструментом Є для розбудови регіональної спроможності завдяки двом ключовим підходам, зокрема урахуванню місцевих умов та економіці знань. На практиці такий підхід передбачає виявлення конкурентів переваг та активів регіону, використання його інноваційного і наукового потенціалу</p>
<p>М. Федяєва</p>	<p>Розумна спеціалізація – це індустріальна та інноваційна система для регіональних економік, яка має на меті продемонструвати, як державна політика, ринкова кон'юнктура, а також політика в галузі досліджень, розробок та інвестицій в інноваційні процеси можуть впливати на економічну, наукову і технологічну спеціалізацію регіону, а отже, на його продуктивність, конкурентоспроможність та економічне зростання</p>

У контексті smart-спеціалізації регіональні інтереси стають основою загальнонаціональних пріоритетів, що досягається шляхом вертикально орієнтованого підходу до вибору галузей або сфер державної підтримки. Цей підхід передбачає формування регіональної спеціалізації за рахунок консолідації зусиль всіх суб'єктів регіону на конкретних бізнес-функціях і процесах, а також стимулює інноваційно-експериментальну діяльність.

Розглядаючи те, що стратегії спеціалізації в рамках концепції smart-спеціалізації об'єднують урядові органи, місцеві владні структури, наукові установи, підприємства, асоціації, громадські організації, малі та середні підприємства на рівні регіону, підходи пов'язані, із smart-спеціалізаціями, відкривають можливості для розробки ефективності заходів з вирішення соціальних проблем регіону. Це слугує передумовою для економічного зростання і джерелом створення нових робочих місць (рис. 5.5).

Суть smart-спеціалізації полягає в аналізі можливостей, які має регіон для розробки нових видів діяльності, шляхом визначення пріоритетів у локальній концентрації та максимально ефективного використання наявних ресурсів. При цьому, концепція ґрунтується на системі принципів та базується на таких постулатах (рис 5.6).

Концепція smart-спеціалізації передбачає економічні підґрунтя, зосереджені на регіонах шляхом визначення факторів, що можуть впливати на економічні, наукові та технологічні спеціалізації в межах регіональної політики або їх вплив на механізм продуктивності, конкурентоспроможності та економічного зростання. Впровадження цієї концепції спрямоване на досягнення двох основних цілей:

1. Створення можливостей шляхом дослідження нових перспективних галузей, секторів та сфер. Високорозвинені країни, які мають потужні виробничі, фінансові, технологічні можливості, зазвичай розвивають більш спеціалізовані продукти, що часто виробляються в обмеженій кількості національних економік і стають основою для

довгострокової конкурентної переваги. Впровадження розумних спеціалізацій відкриває нові горизонти в освітній, промисловій, торговій сфері України у співпраці з ЄС.

Рисунок 5.5 – Переваги smart-спеціалізації регіонів

2. Впровадження структурних змін. Smart-спеціалізація базується на багаторівневій ієрархії управління, де теоретичні основи політики та її реалізація здійснюється на різних територіальних рівнях. Наприклад, ЄС встановлює загальні правила та цілі для фінансування, а влада на національному та регіональному рівнях реалізує політику з урахуванням конкретних завдань, адаптованих до соціально-економічного контексту

регіонів. Ці характеристики роблять smart-спеціалізацію політикою, що ґрунтується на місцевих засадах та експериментах [17].

Рисунок 5.6 – Принципи, на основі яких базується розвиток регіону в контексті smart-спеціалізації

Концепція smart-спеціалізації виступає як ключова стратегія для ефективної політики сталого розвитку підприємств. Її успішна реалізація вимагає комплексного підходу, що включає в себе аналіз конкурентних

переваг, створення інноваційних екосистем, фінансову підтримку, розвиток освітніх програм і підготовку кадрів, а також систематичний моніторинг і оцінку результатів.

Зосередження зусиль на розвитку тих сфер, де підприємства мають конкурентні переваги та можуть принести максимальну користь для суспільства і навколишнього середовища, сприяє не лише економічному зростанню, але й сприяє сталому розвитку, зменшенню викидів шкідливих речовин, оптимізації використання ресурсів та підвищенню якості життя населення.

Таким чином, впровадження концепції smart-спеціалізацій в політику сталого розвитку підприємств є важливим кроком на шляху до створення економіки, яка сприяє інноваціям, конкурентоспроможності та довгостроковому благополуччю суспільства.

У результаті аналізу основ політики сталого розвитку з урахуванням концепції smart-спеціалізації можна зробити наступні висновки:

– Концепція smart-спеціалізацій є ключовою стратегією для ефективної політики сталого розвитку підприємств. Вона передбачає аналіз конкурентних переваг, створення інноваційних екосистем, фінансову підтримку, розвиток освітніх програм, підготовку кадрів, систематичний моніторинг та оцінку результатів. Впровадження цієї концепції сприяє не тільки економічному зростанню, але й сталому розвитку, зменшенню викидів шкідливих речовин, оптимізації використання ресурсів та підвищенню якості життя населення.

– Успішна реалізація smart-спеціалізацій базується на місцевих засадах та експериментах. Це дозволяє враховувати специфічні умови та потреби регіону, що сприяє більш ефективному розвитку підприємств і територій.

– Зосередження зусиль на розвитку сфер, де підприємства мають конкурентні переваги, може принести максимальну користь для

суспільства і навколишнього середовища. Інноваційний підхід до політики сталого розвитку сприяє створенню економіки, яка підтримує інновації, конкурентоспроможність та довгострокове благополуччя суспільства.

– Політика сталого розвитку з урахуванням smart-спеціалізацій не лише сприяє економічному зростанню, але й забезпечує соціальну стабільність та покращення екологічних умов. Це включає оптимізацію використання ресурсів, зменшення викидів шкідливих речовин та підвищення якості життя населення.

Таким чином, впровадження концепції smart-спеціалізації у політику сталого розвитку підприємств є важливим кроком до створення інноваційної, конкурентоспроможної та сталої економіки, що забезпечує довгострокове благополуччя суспільства.

Завдання для самостійної роботи

На основі статистичної інформації:

1. Проаналізувати тенденції сталого розвитку Полтавського регіону та порівняти з рівнем розвитку Київської, Сумської, Харківської областей;
2. Оцінити потенціал розвитку Полтавського регіону в контексті досягнення Цілей сталого розвитку України;
3. Визначити «точки зростання» Полтавського регіону та ключові структуроутворюючі галузі і бюджетоутворюючі підприємства;
4. Проаналізувати діючу Стратегію розвитку Полтавського регіону;
5. Оцінити досягнення та відповідність ключових індикаторів провідних галузей Полтавського регіону Цілям сталого розвитку;
6. Розробити smart-орієнтовану стратегію сталого розвитку досліджуваного регіону.

Контрольні питання

1. В чому полягають ключові особливості концепції сталого розвитку?
2. Які напрями сталого розвитку реалізуються в Україні?
3. Які існують структурні складові сталого розвитку?
4. Чи є особливості застосування методичних підходів до розробки та впровадженні розумних спеціалізацій?

Література до теми 5

1. Кухар В. П. Проблеми України – перехід до сталого розвитку. URL: http://medved.kiev.ua/arhiv_mg/stat_98/98_3_1.htm
2. Латишева О. В. Етапи управління екологічною складовою потенціалу сталого розвитку машинобудівних підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. №3 (45). С. 218-224. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/113982>
3. United Nations Development Programme. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. 11 травня 2018. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>
4. Кабінет Міністрів України. Цілі сталого розвитку та Україна. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>
5. Balabanov V. S., Balabanova A. V., Dudin M. N. Social Responsibility for Sustainable Development of Enterprise Structures. *Asian Social Science*. 2015. Vol.11 №8. P. 111-118. URL: <https://ssrn.com/abstract=2583506>
6. Вергун А. М., Тарасенко І. О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2014. №2. С. 207-218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknutd_2014_2_33

7. Baumgartner R. J., Managing Corporate Sustainability and CSR: A Conceptual Framework Combining Values, Strategies and Instruments Contributing to Sustainable Development. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2013. Vol. 21. Issue 5. P. 258-271. URL: https://www.researchgate.net/publication/259537222_Managing_Corporate_Sustainability_and_CSR_A_Conceptual_Framework_Combining_Values_Strategies_and_Instruments_Contributing_to_Sustainable_Development

8. Dyllick T. Muff K. Clarifying the Meaning of Sustainable Business: Introducing a Typology From Business-as-Usual to True Business Sustainability. *Organization & Environment*. 2015. Vol. 29. Issue 2. P. 156-174. URL: <https://doi.org/10.1177/1086026615575176>

9. Кирич Н. Б., Мельник Л. М., Погайдак О. Б. Сталий розвиток суб'єктів господарювання: сутність та фактори впливу (європейські акценти). *Вісник економічної науки України*. 2015. №2. С. 151-155. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/108155>

10. Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи. URL: https://www.dni.gov/files/documents/GlobalTrends_2030.pdf

11. Васюткіна Н. В. Управління сталим розвитком підприємств: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Ліра-К. Київ. 2014. 334 с. URL: <https://knushop.com.ua/image/catalog/lira20230617/pdf/12157.pdf>

12. Пакулін С. Л., Пакуліна А. А. Управління сталим розвитком сучасного підприємства. *Траєкторія науки*. Харків . 2016. № 8. С. 200-217. URL:http://www.irbis-nbuu.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=trna_2016_2_3_5

13. Foray D., David P. A., Hall B. Smart Specialization: The Concept. Knowledge for Growth. Prospects for Science, Technology, and Innovation. Selected papers from Research Commissioner Janez Potochnk's Expert Group.

November 2009. Pp. 20-24. URL: <https://clusterland.by/2019/11/19/foray-david-p-a-hall-b-smart-specialization-the-concept-knowledge-for-growth-prospects-for-science-technology-and-innovation-selected-papers-from-research-commissioner-janez-potochnk/>

14. Федяєва М. С. «Розумна» спеціалізація як інструмент трансформації національної економіки (теоретичний аспект). *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26-1. С. 87-92. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/8548>

15. Амоша О., Лях О., Солдак М., Череватський Д. Інституційні детермінанти впровадження концепції смарт-спеціалізації: приклад старопромислових регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17. № 3 (66). С. 310-344. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2018_17_3_7

16. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред.. В. М. Гейця та ін.; НАН України. К. 2015. 336 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/285593330_Innovacijna_Ukraina_2020_nacionalna_dopovid_Innovative_Ukraine_2020_national_report

17. Олешко А. А., Шацька З. Я., Ровнягін О. В. Smart-спеціалізація України в перспективі післявоєнного відновлення економіки. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10286>.

ТЕМА 6

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ: СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ЄС

Аналіз європейських тенденцій розвитку креативної економіки. Розробка механізму просування європейських цінностей у розвиток ринку креативних індустрій України. Визначення потенціалу трансформації креативних індустрій у високоефективний сектор економіки України. Формування стратегій посилення конкурентоспроможності креативних індустрій України та розвиток її творчого і інноваційного потенціалу. Аналіз креативного підприємництва в Україні та ЄС. Європейські підходи до формування громадянського суспільства.

Постіндустріальний розвиток суспільства вимагає нових підходів до економічного зростання країн. Наразі це виражається у широкому впровадженні технологій і інновацій, активній цифровізації, швидкому розвитку креативних індустрій, а також збільшенні ролі творчих і інтелектуальних компонентів у продуктах і послугах. Інвестиції в знання перевершують вкладення в матеріальні активи. Ключовими чинниками зростання стають знання, навички та інноваційний потенціал. Одночасно цифровізація змінює бізнес-моделі, споживчі структури і процеси створення контенту [1]. Ці перетворення відкривають можливості для досягнення Цілей сталого розвитку ООН, зокрема у сферах якісної освіти, гідної праці та економічного прогресу, сталого розвитку міст і громад, а також відповідального споживання та виробництва. Зростання креативної економіки дозволить Україні використовувати результати діяльності креативних індустрій для зміцнення своїх конкурентних переваг. Україна

має багато талановитих людей, які здобули світове визнання завдяки своєму нестандартному мисленню в таких галузях, як авіадизайн, розробка програмного забезпечення, сценічне мистецтво та інженерія. Проте розвиток креативних індустрій у країні довгий час був хаотичним і фрагментарним. Багато ініціатив, як з боку бізнесу, так і з боку держави, залишаються недопрацьованими або не отримують належного продовження через відсутність чіткого стратегічного плану, визначених цілей та відповідальної участі всіх зацікавлених сторін.

Креативні індустрії є відносно «новим» питанням міжнародного порядку денного. Однак, поступово укорінюється розуміння того, що креативні індустрії можуть прямо або опосередковано впливати на економіку шляхом створення робочих місць, стимулювання інновацій, сприяння соціальному та сталому розвитку.

Вперше поняття «креативних індустрій» використав уряд Австралії у звіті «Креативна нація» (1994 р.). А перше визначення запропонував Департамент культури, медіа та спорту Великої Британії (1998 р.), згідно якого креативні індустрії – це галузі економіки, що ґрунтуються на індивідуальній творчості, майстерності та таланті, мають потенціал для створення доданої вартості та нових робочих місць шляхом генерування, виробництва та експлуатації продуктів інтелектуальної власності.

Починаючи з XI конференції міністрів ЮНКТАД 2004 року, це питання все більше привертає увагу міжнародних, регіональних та національних інституцій. Поряд з тим, національні уряди розробляють політики та програми, спрямовані на перетворення креативних індустрій на двигун економічного зростання.

Креативні індустрії лежать в основі креативної економіки, яка формується на стику мистецтва, бізнесу та технології.

Найбільш поширеним визначенням терміну «креативні індустрії» на сьогодні є те, яке використовує ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі та розвитку). Це визначення базується на наступному фундаменті:

Креативні індустрії пов'язані зі створенням та виробництвом товарів і послуг, які використовують переважно інтелектуальний капітал, тобто характеризуються високою часткою творчості та інтелектуальних ресурсів.

Відповідно до класифікації ЮНКТАД, креативні товари умовно поділяються на 7 основних категорій, які включають 25 підкатегорій, а послуги класифікуються у 8 груп (табл. 6.1).

Таблиця 6.1 – Класифікація креативних товарів та послуг за методологією ЮНКТАД

Класифікація креативних товарів та послуг ЮНКТАД		
Креативні товари (1 група, 25 підгруп)		
Художні промисли	Дизайн	Аудіовізуальне мистецтво
Килими	Архітектура	Кінопродукція
Масове святкування	Мода	CD-диски, DVD-диски, плівки
Інші художні ремесла	Вироби зі скла	Візуальне мистецтво
Вироби з паперу	Інтер'єри	Антикваріат
Плетіння	Ювелірні вироби	Живопис
Пряжа	Іграшки	Фотографія
		Скульптура
Нові медіа	Сценічне мистецтво	Видавництво
Засоби медіа на різних носіях інформації	Музичні інструменти	Книги
Відеоігри	Друковані ноти	Газети
		Інші друковані продукти
Креативні послуги (8 статей)		
Реклама, вивчення ринку та проведення масових опитувань	Комп'ютерні послуги	
Науково-дослідна діяльність	Інформаційні послуги	
Архітектурні, інженерні та інші технічні послуги	Франшизи і подібні права	
Аудіовізуальні і суміжні послуги	Роялті та інші ліцензійні платежі	

24 квітня 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження № 265-р «Про затвердження видів економічної діяльності, які відносяться до креативних індустрій». У цьому документі перераховані

види діяльності, які значно впливають на обсяг сектору та охоплюють різні креативні індустрії, зокрема:

- Візуальні мистецтва: живопис, графіка, скульптура, фотографія тощо;

- Сценічні мистецтва: музика, театр, танець, опера;

- Література, видавнича діяльність та друковані ЗМІ;

- Аудіальні мистецтва;

- Аудіовізуальні мистецтва: кіно, телебачення, відео, анімація, мультиплікація;

- Дизайн, мода;

Нові медіа та інформаційно-комунікаційні технології: розробка програмного забезпечення, відеоігри, цифрові мистецькі технології (3D-друк, віртуальна та доповнена реальність);

- Архітектура та урбаністика;

- Реклама, маркетинг, зв'язки з громадськістю та інші креативні послуги;

- Бібліотеки, архіви та музеї [2].

Соціально-економічний вплив креативних індустрій в Україні відповідає середнім світовим показникам.

Креативні індустрії в Україні формують близько 3,5% ВВП та забезпечують зайнятість 2% населення. Хоча цей показник значно нижчий порівняно з європейським рівнем зайнятості (6,5%) [3], це свідчить про наявність потенціалу для подальшого розвитку галузі. Внесок цього сектору в економіку України відповідає середньому світовому рівню (3% глобального ВВП), але він істотно нижчий за середній показник у ЄС (6,8%) або в таких країнах, як США (11,2%), Австралія (10,3%) і Нідерланди (6%) [4].

Дизайн є ключовим підсектором у структурі експорту креативних товарів України. Україна є нетто-імпортером креативних товарів, але

водночас є нетто-експортером креативних послуг. За період з 2005 до 2014 року експорт креативних товарів зріс утричі – з 238 млн до 768 млн доларів США. (рис. 6.1).

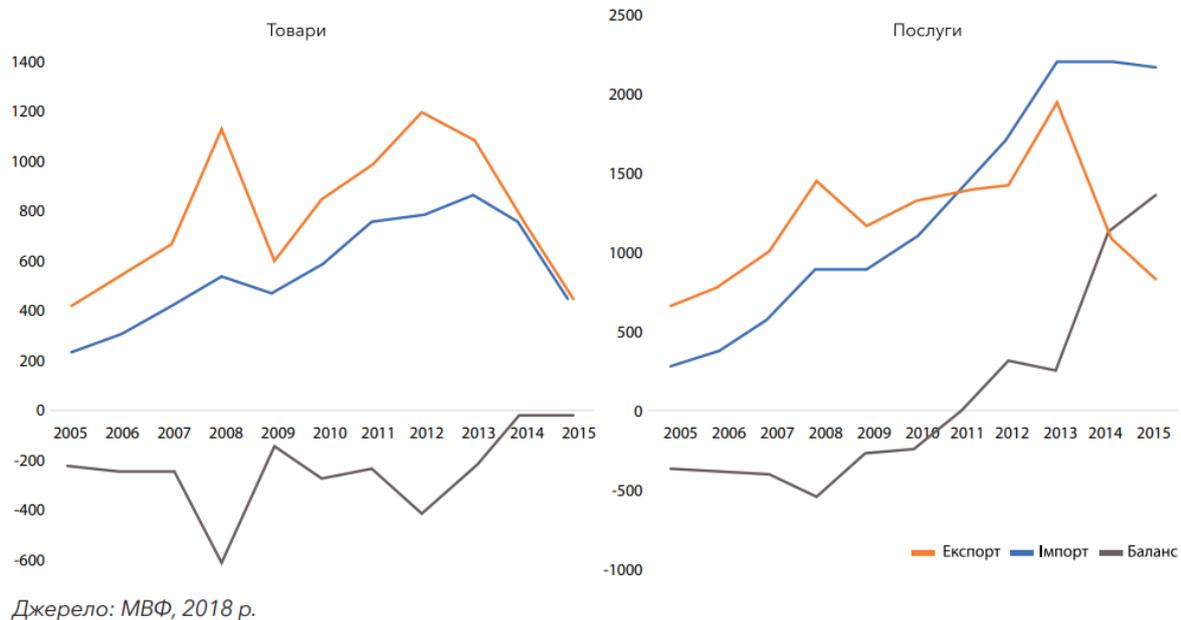

Рисунок 6.1 – Торговельний баланс України в розрізі креативної продукції

На глобальному ринку креативних товарів 70% експорту припадає на підсектор дизайну (рис. 6.2). Протягом останніх років українська індустрія моди поступово зміцнювала свої позиції, хоча раніше вона була зосереджена переважно на внутрішньому ринку і мала обмежену присутність на міжнародній арені. Як і в багатьох інших країнах, що розвиваються, народні художні промисли та видавнича справа займають друге місце після дизайну за обсягами експорту креативних товарів, хоча їх частка значно менша. Інші підсектори на даний момент мають обмежений вплив на експорт креативної продукції України [5].

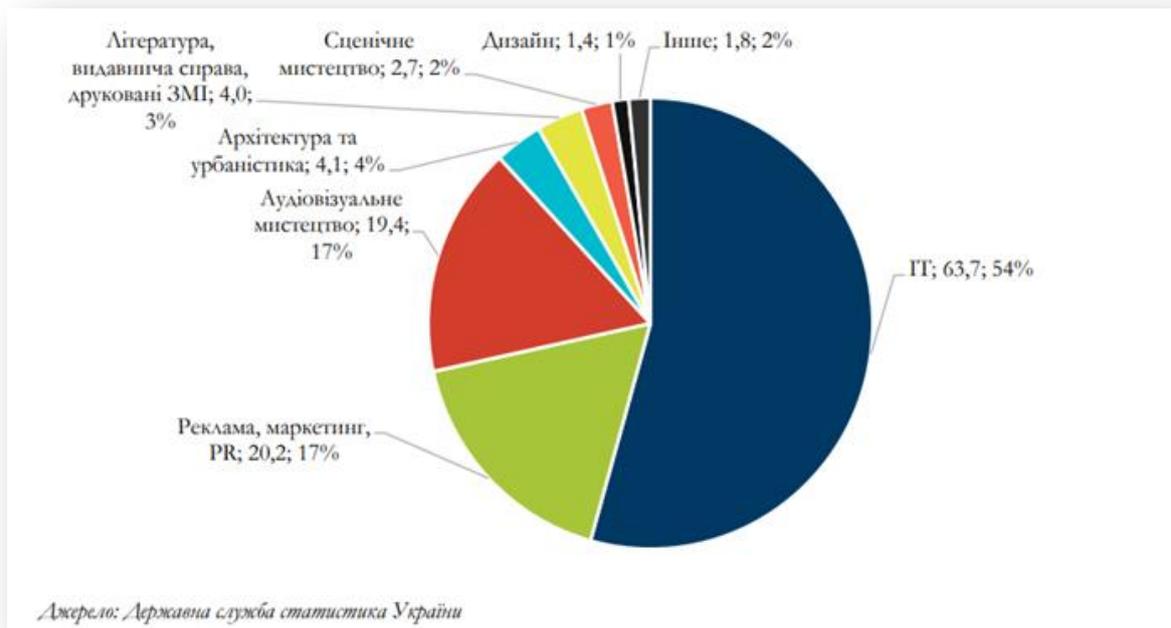

Рисунок 6.2 – Структура Валової доданої вартості креативних індустрій в Україні, 2019 рік, млрд грн [6]

Світовий ринок креативних товарів та послуг невинно зростає у довгостроковій перспективі та відкриває країнам, що розвиваються, нові можливості інтеграції в глобальну економіку та отримання усіх супутніх переваг.

Міжнародна торгівля креативними товарами продемонструвала стійке зростання у 2002–2015 роках: світовий експорт креативних товарів збільшився більш ніж удвічі з 208 млрд дол. США до 500 млрд дол. США. І навіть в умовах глобальної економічної кризи 2008–2009 років креативні індустрії показали здатність адекватно реагувати на турбулентність зовнішнього середовища та продукувати нові креативні продукти. Незважаючи на обсяги міжнародної торгівлі у 2015 році (на 13% менше порівняно з 2014 роком), попит на креативні продукти залишається високим завдяки високій адаптивності сектору до потреб споживачів.

У 2013 році культурні та креативні індустрії (ККІ) сягнули 3% світового ВВП (2 250 млрд дол. США) і забезпечили близько 30 млн робочих місць у всьому світі. Для порівняння, в ЄС у 2014 році креативний сектор складав 6,8% ВВП (близько 860 млрд євро) і 6,5% зайнятості (близько 14 млн осіб). Креативні індустрії в Україні забезпечують 4 % ВВП України (рис. 6.3).

КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ

Рисунок 6.3 – Креативні індустрії в Україні [6]

Культура та мистецька діяльність завжди були вагомими складовими життя українського суспільства. Останніми роками спостерігається значне відродження в культурній сфері, що зумовлене протидією російській агресії та пропагандистською інформаційною війною.

Варто відзначити, що співпраця з Європейським Союзом в культурній сфері була невід’ємним елементом євроінтеграційного поступу нашої держави. Прикладом співпраці України з ЄС є започатковані програми:

- «Культура та креативність» (2015– 2018);
- «Креативна Європа» (2014 р.) (рис.6.4, 6.5).

Рисунок 6.4 – Програма «Креативна Європа»

Рисунок 6.5 – Структура Програми «Креативна Європа»

У 2016 році було засновано Український інститут книги для представлення української культури у світі та формування позитивного іміджу України (рис. 6.6).

Рисунок 6.6 – Місія Українського інституту

Ефективна стратегія експорту креативних індустрій має враховувати подолання перешкод у трьох ключових аспектах їх конкурентоспроможності. У таблиці 6.2 представлено інтегрований підхід, який базується на матриці конкурентоспроможності для мікро-, малих та середніх підприємств (МСП).

Таблиця 6.2 – Матриця конкурентоспроможності МСП

Складові конкурентоспроможності	Конкуренція	Вимоги до кількості та вартості
		Вимоги до часу
		Вимоги до якості
	Зв'язки	Зв'язок з покупцями
		Зв'язок з постачальниками
		Зв'язок з інституціями
	Зміни	Вимоги до фінансування
		Вимоги до навичок
		Вимоги до технологій та інновацій

Матриця конкурентоспроможності (Конкуренція – Зв'язок – Зміни) висвітлює найактуальніші проблеми, що впливають на зростання та розвиток креативної індустрії.

Виявлені обмеження мають суттєвий вплив на досліджуваний сектор. Їх усунення допоможе завершити процес становлення галузі, створити сприятливі умови для подальшого розвитку та сприяти його інтернаціоналізації.

Одночасно ці заходи мають супроводжуватися внутрішніми змінами в секторі, зокрема підвищенням рівня підприємницької активності, орієнтацією на ринкові потреби, а також розробкою нових і вдосконаленням існуючих продуктів.

Для досягнення економічного зростання у сфері креативних індустрій визначаються такі стратегічні цілі (рис. 6.7).

Організувати, консолідувати та об'єднати сектор креативних індустрій	Адаптувати та модернізувати українську пропозицію товарів і послуг у пріоритетних підсекторах	Сприяти інтернаціоналізації та експортній орієнтації з метою розширення ринкових можливостей для сталого зростання сектору
Заохочувати інтеграцію сектору завдяки чітко сформульованим інституційним та політичним засадам	Розбудувати зв'язки між підприємствами та навчальними закладами, щоб задовольняти ринкові потреби у навичках	Запровадити законодавчі та нормативно-правові зміни відповідно до міжнародних ринкових умов та потреб
Створити прозору та ефективну систему комунікації між гравцями ринку	Розвивати людський капітал шляхом просування практичного досвіду та міжнародних експертних знань	Підвищити міжнародну популярність українських креативних продуктів за допомогою цільової промоції
	Створювати сприятливі умови для підвищення рівня складності та диверсифікації продукції сектору	Просувати імідж сектору за кордоном через брендинг «унікально українське»

Рисунок 6.7 – Стратегічні цілі сектору креативних індустрій

Визначені цілі є першою спробою на рівні держави спрямовано трансформувати креативні індустрії в рушійну силу економічного зростання України. Успішність такої трансформації буде залежати від активності зацікавлених сторін, наявності ресурсів та можливостей для

реалізації заходів, передбачених у Стратегії. Для створення структури, необхідної для розвитку сектору, необхідно визначити пріоритетність таких кроків:

Визначити структуру креативних індустрій через прийняття відповідних нормативно-правових актів, розробку політик та встановлення видів економічної діяльності;

Створити Міжгалузеву раду креативних індустрій (МРКІ) як офіційну платформу для діалогу між державою та приватним сектором, що забезпечить постійне оновлення політики, підвищення обізнаності та розвиток ринку.

Креативна індустрія України зазнала значних ударів не тільки через повномасштабну війну, але й через попередні обмеження, що тривали вже три роки після початку карантину.

За даними розробленого плану відновлення України додаткові проблеми, спричинені війною представлені на рисунку 6.8.

Рисунок 6.8 – Проблеми розвитку креативного бізнесу України

Відповідно для подолання вказаних проблем було розроблено основні напрямки розвитку сектору креативних індустрій на коротко- та середньострокову перспективу (рис. 6.9), які включають:

1) Відновлення та збільшення фінансування Українського культурного фонду, а також просування української культури за кордоном до кінця 2025 року.

2) Навчання представників креативних індустрій навичкам роботи на міжнародних ринках, включаючи продажі через міжнародні онлайн-платформи, користування платіжними системами, міждержавну логістику та захист авторських прав.

3) Просування ініціативи «Spend with Ukraine», яка стимулює іноземців купувати українські товари та послуги; залучення українських брендів до реєстрації на цій платформі.

4) Гранти на створення музичних відеокліпів.

5) Підтримка працівників креативних індустрій, які повернулися до України або відновлюють свою діяльність після війни (заплановано підтримати 20 000 працівників з виплатою 10 000 грн на місяць протягом 6 місяців у 2023-2025 рр.).

6) Грантова програма для зміцнення виробничого та експортного потенціалу креативних індустрій (підтримка закупівлі сировини, обладнання, логістики, релокації, маркетингу, діджиталізації та ІТ-підтримки у 2023-2025 рр.).

7) Запуск Національного офісу розвитку креативних індустрій, який забезпечить державну підтримку інноваційного розвитку креативного бізнесу у 2023-2025 рр.

8) Підтримка креативних хабів.

9) Стимулювання відкриття офісів міжнародних компаній, таких як Apple, Spotify, YouTube в Україні для просування українського контенту

на глобальних платформах. Реалізація проекту здійснюватиметься через політичне посередництво.

Рисунок 6.9 – Основні напрями розвитку сектору креативних індустрій на коротко- і середньострокову перспективу

На довгострокову перспективу розвитку креативних індустрій (2026-2032 роки) плануються наступні заходи (рис. 6.10):

Реалізація програми «Креативний рюкзак», яка надасть можливість школярам подорожувати Україною та ознайомлюватися з сучасними креативними професіями та практиками. Ця ініціатива передбачає державне фінансування для організації поїздок українськими містами, де учні матимуть змогу брати участь у різноманітних креативних заходах, таких як екскурсії, воркшопи, тренінги з використанням VR/AR технологій, 3D-друку, кіношкіл, моделювання одягу тощо.

Поліпшення освітніх програм у сфері креативних індустрій, а саме надання практичних навчальних послуг, що охоплюють продажі на міжнародних платформах, захист інтелектуальної власності та інші важливі аспекти; розвиток нових партнерств та програм обміну з

закордонними університетами у сфері креативних індустрій; впровадження грантової програми для підтримки створення освітніх продуктів у сфері креативних індустрій, а також розробки проєктів, спрямованих на вдосконалення професійних та освітніх стандартів, зокрема у сфері неформальної освіти.

У підсумку було сформовано стратегічні цілі розвитку сектору креативних індустрій (рис. 6.10).

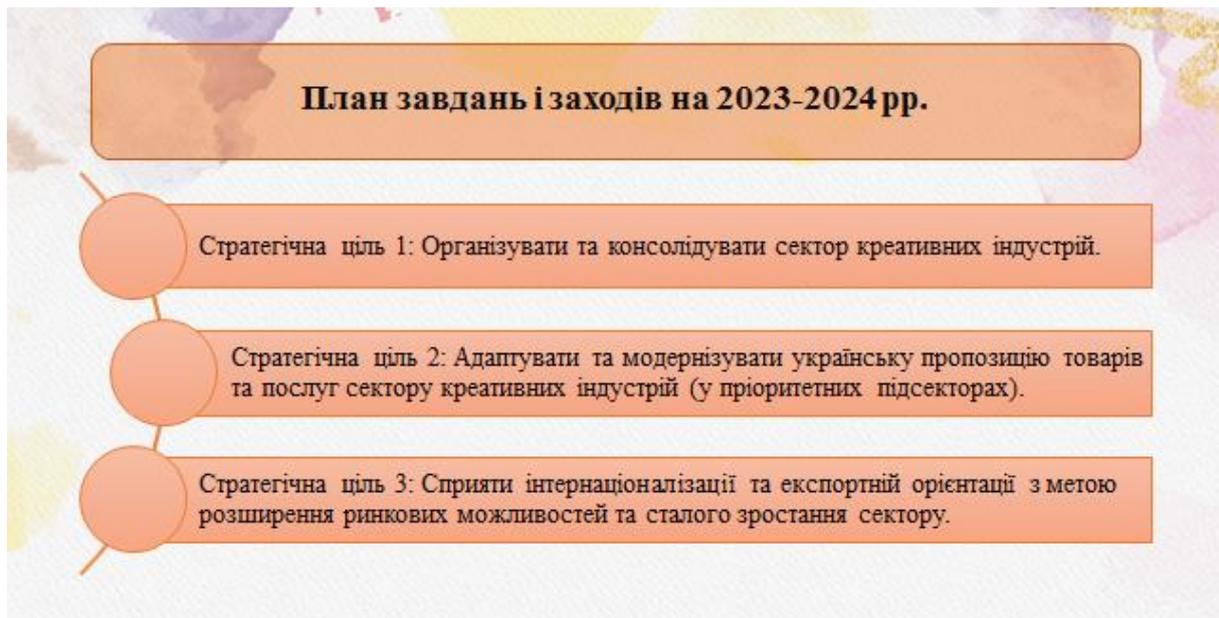

Рисунок 6.10 – Стратегічні цілі розвитку сектору креативних індустрій

Стратегічна ціль 1: Організація та консолідація сектору креативних індустрій.

Операційні завдання:

1.1. Сприяти інтеграції сектору через впровадження чітких інституційних та політичних рамок.

Заходи: аналіз структури сектору; посилення інституційної спроможності.

1.2. Створення активної інформаційної мережі для покращення комунікації між учасниками бізнесу.

Заходи: Створення зв'язків між зацікавленими сторонами сектору.

Стратегічна ціль 2: Модернізація українських товарів і послуг у креативних індустріях з акцентом на ключові підсектори.

Операційні завдання:

2.1. Зміцнення зв'язків між підприємствами та освітніми установами для забезпечення відповідності ринковим вимогам.

Заходи: Покращення технічних і професійних навичок; Вдосконалення бізнес-компетенцій.

2.2. Розвиток людського капіталу через практичний досвід і міжнародну експертизу.

Заходи: Ініціювання програм академічної мобільності студентів і викладачів.

2.3. Створення умов для підвищення технологічної складності та диверсифікації продукції.

Заходи: Розробка програми підтримки для підвищення рівня інноваційності.

Стратегічна ціль 3: Підтримка інтернаціоналізації та експорту для розширення ринкових можливостей і забезпечення стійкого зростання сектору.

Операційні завдання:

3.1. Внесення законодавчих змін відповідно до найкращих міжнародних стандартів.

Заходи: Посилення системи захисту інтелектуальної власності; Підтримка розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

3.2. Збільшення міжнародного визнання українських креативних індустрій через цілеспрямовану промоцію.

Заходи: Розширення міжнародного впливу та популярності сектору.

3.3. Створення єдиного бренду для просування українських креативних продуктів за кордоном.

Заходи: Позиціонування українських креативних продуктів під брендом «Унікально українське».

Отже, ключовими тезами даного дослідження є наступні:

Креативні індустрії України нещодавно почали визнаватися на рівні державної політики за їх економічний потенціал.

Внесок креативних індустрій у ВВП України можна порівняти з середньосвітовим рівнем, проте він все ще залишається нижчим, ніж у країнах ЄС.

Найбільш розвиненим експортним підсектором є дизайн, хоча комп'ютерні послуги також мають сильні позиції.

Експорт креативних товарів України переважно орієнтований на ринки Європи.

Аудіовізуальний підсектор має потенціал для підтримки розвитку інших підсекторів.

Для досягнення більшого економічного ефекту важливо не лише збільшувати державні витрати на креативні індустрії та споживання їх продукції, але й приділяти увагу розвитку виробничих можливостей цих секторів.

Завдання для самостійної роботи

6. Провести порівняльний аналіз сектору креативних індустрій України та ЄС.

7. Проаналізувати потенціал України до розвитку креативної індустрії.

8. Здійснити SWOT-аналіз сектору креативних індустрій.

Контрольні питання

6. Сформулюйте головні переваги співпраці України з ЄС у сфері креативних індустрій.

7. В чому полягає сутність існуючого потенціалу України в напрямку сфери креативних індустрій.

8. Які реформи сектору креативних індустрій проведені в Україні?

9. Назвіть можливі основні напрями стратегії розвитку сектору креативних індустрій в Україні.

Література до теми 6

1. Creative Economy Outlook and Country Profiles – Trends in International Trade in Creatives Industries, ЮНКТАД, 2018 рік.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 265–р «Про затвердження видів господарської діяльності, які належать до креативних індустрій». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhnoyi-diality-yaki-nalezhat-do-kreativnih-industrij>.

3. Економічний внесок креативних індустрій в ЄС в розрізі ВВП та робочих місць, «TERA Consultants», 2014 рік: <http://www.teraconsultants.fr/en/issues/The-Economic-Contribution-of-the-Creative-Industries-to-EU-in-GDP-and-Employment>

4. Скавронська І., Креативні індустрії в Україні, аналіз та перспективи розвитку, 2017 рік: https://www.economicssociology.eu/files/11_413_Skavronska.pdf.

5. База даних ЮНКТАД з креативної економіки.

6. Державна служба статистики. – URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

ТЕМА 7

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Фінансова освіта в Україні та ЄС. Європейський досвід доступності та рівня використання фінансових послуг. Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг. Підвищення рівня фінансової інклюзії населення України на основі європейського досвіду.

Сьогодні процес інтеграції особистості в економічну систему в умовах формування ринкових відносин є надзвичайно важливим як для індивіда, так і для суспільства загалом. Розвиток громадянського суспільства, який пов'язаний з економічною освітою та становленням фінансової грамотності, стає необхідним у зв'язку зі швидкими змінами в соціальних процесах. Це вимагає від людей нових форм економічної поведінки. Економічна освіта молоді відбувається в умовах невизначеності та соціальної варіативності, що зумовлює необхідність адаптації до різноманітних видів діяльності, соціальних ролей і норм. Виникає гостра потреба у вихованні активного, економічно грамотного громадянина з високою особистісною толерантністю, здатного швидко реагувати на непередбачувані ситуації ринкової економіки в Україні. Це особливо актуально для молоді. Варто також враховувати, що в умовах нестабільності й кризи соціальний розвиток молодого покоління випереджає фізіологічний, що підкреслює важливість економічної освіти та формування фінансової грамотності в сучасних ринкових умовах [1].

Саме тому можемо стверджувати, що усі громадяни України повинні мати хоча б примитивний рівень фінансової освіти. Це, на сьогодні, є вимогою часу та сьогодення.

Фінансова освіта важлива не тільки для самозайнятих осіб, підприємців і професіоналів, але й для сімей. Навички управління фінансами, заощадження та інвестування є ключовими для багатьох важливих рішень упродовж життя, таких як купівля чи оренда житла, інвестиції в бізнес, створення резервного фонду або планування відпусток. Якість прийнятих рішень значно підвищується, коли людина володіє глибокими знаннями з фінансової грамотності.

Фінансова освіта має очевидні переваги. Вона, зокрема, виховує усвідомлене ставлення до ризиків, оскільки кожне фінансове рішення має свої наслідки. Це можна побачити на простих прикладах, наприклад, надмірні витрати під час свят збільшують фінансове навантаження на початку наступного року та заважають заощадженням. Фінансова грамотність допомагає співвідносити поточні рішення з реальними цілями, яких людина прагне досягти в коротко-, середньо- або довгостроковій перспективі. Такі цілі задають напрям у повсякденному житті, дозволяючи узгоджувати свої фінансові дії з майбутніми очікуваннями.

Невизначеність майбутнього, яка є особливо актуальною сьогодні, відчутно впливає на економічну сферу. Ця невизначеність стимулює бажання заощаджувати, навіть якщо це є значною складністю. Для того щоб досягти бажаного рівня заощаджень, необхідно ретельно планувати бюджет і забезпечити його оптимальне управління [2].

Кожна людина щомісяця стикається з постійними та змінними витратами, серед яких є першочергові та менш важливі. Збільшити заощадження можливо, якщо зосередити увагу на управлінні цими витратами.

Фінансова свобода, що є мрією багатьох, символізує стан, коли людина не обмежена фінансовими питаннями. Фінансова грамотність є важливим інструментом для досягнення цього стану.

Наприкінці року або при переході на новий життєвий етап зазвичай аналізуються різні аспекти життя, зокрема управління фінансами. Фінансова освіта допомагає оцінити успіхи, виявити помилки, визначити сильні та слабкі сторони, надаючи необхідні інструменти для подальшого фінансового розвитку.

Але існують відмінності між «фінансовою освітою» та «фінансовою грамотністю».

Засвоїти теоретичні основи фінансової грамотності відносно легко, проте застосування цих знань на практиці може бути значно складнішим завданням. Фінансова грамотність відображає певний рівень здобутих знань, тоді як фінансова освіта є безперервним процесом навчання та вдосконалення.

Отже, знання основ бюджетування, заощаджень і нарахування відсотків свідчить про наявний рівень фінансової грамотності, але реальне використання цих навичок у повсякденному житті є результатом якісної фінансової освіти.

Рівень фінансової грамотності суспільства вимірюється спеціальним індексом, який прямо впливає на економічний добробут країни. Для його визначення використовують методичку, розроблену Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). У дослідженні рівня фінансової грамотності в Україні брала участь організація USAID – агентство уряду США, яке надає гуманітарну допомогу іншим країнам.

Одним з ключових проєктів USAID є «Трансформація фінансового сектору», метою якого є підвищення рівня фінансової грамотності серед українців. Саме в межах цього проєкту було проведено дослідження індексу фінансової грамотності [3].

Методика ОЕСР передбачає оцінку за трьома критеріями:

- фінансові знання;
- ставлення до фінансів;
- фінансова поведінка.

Анкета складається з кількох запитань за кожною категорією, а інтерв'ю триває близько 40 хвилин. Максимальний бал індексу складає 21 пункт.

Згідно з методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності в Україні у 2021 році становив 12,3 бала, що відповідає 58% від його максимального рівня (21 бал) (рис. 1). Показник фінансової грамотності України демонструє позитивну динаміку – за менш ніж три роки він зріс на 6,0% у балах. Для порівняння, зростання індексу фінансової грамотності в інших країнах, включених до звітів ОЕСР у 2016 та 2020 роках (Грузія, Естонія, Польща, Росія, Угорщина, Хорватія, Чехія), склало лише 2,4%. Україна також майже досягла рівня цих країн за відсотковим значенням від максимуму (60%).

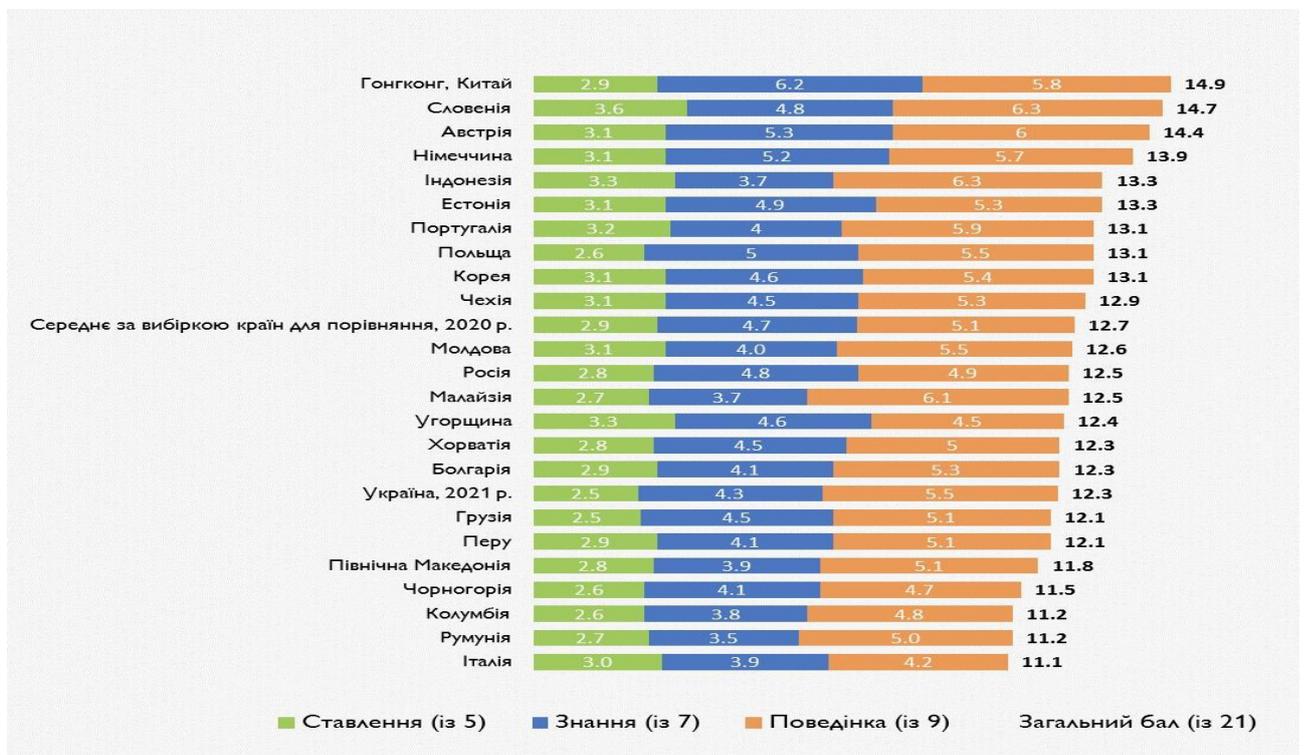

Рисунок 7.1 – Індекс фінансової грамотності ОЕСР станом на 2021 р.

В умовах воєнного стану в Україні та значної кількості постраждалих громадян особливо важливо підвищувати рівень фінансової грамотності серед інклюзивних груп населення. Взаємозв'язок між фінансовою грамотністю та інклюзією є ключовим для забезпечення рівних можливостей для різних соціальних груп, зокрема вразливих категорій, таких як люди з низькими доходами, жінки, молодь, люди з інвалідністю, постраждалі від військових дій та вимушено переміщені особи. Фінансова грамотність виступає важливим інструментом для сприяння фінансовій інклюзії, оскільки допомагає краще орієнтуватися у фінансових продуктах, ухвалювати обґрунтовані рішення та ефективно управляти власними ресурсами [4].

Для підвищення рівня розвитку фінансової системи України важливо також зосередитися на збільшенні фінансової інклюзії населення. Україна розпочала свій шлях у цьому напрямку ще у 2014 році в межах програми ЮНЕП (Програма ООН з навколишнього середовища), яка започаткувала міжнародну дослідницьку ініціативу «UNEP Inquiry into a Design of a Sustainable Financial System». Основним результатом цієї програми стала доповідь «Фінансова система, якої ми потребуємо». У відповідь на ці ініціативи, Національний банк України (НБУ) 26 грудня 2019 року затвердив рішенням Правління № 1010-рш «Стратегію розвитку фінансового сектору до 2025 року», де фінансова інклюзія визначена одним із стратегічних напрямків розвитку фінансового сектору України.

Забезпечення фінансової інклюзії країни, зокрема доступність фінансових послуг для населення завдяки поширенню інформаційних технологій, відкриває нові можливості як для економіки, так і для держави загалом. Це стимулює економічне зростання через розширення можливостей залучення заощаджень громадян та інвестування цих коштів у розвиток економіки. Водночас підвищується рівень добробуту населення завдяки розвитку підприємницьких навичок і здатності раціонально

планувати особисті фінансові рішення, такі як складання бюджету, управління фінансовими рахунками, заощадженнями, кредитами тощо.

Фінансова інклюзія виступає важливим драйвером економічного зростання та чинником соціальної рівності в сучасному світі. Поширення електронних фінансових послуг на основі цифровізації має низку переваг. Стратегія сприяння фінансовій інклюзії в Україні має базуватися на двох ключових підходах: покращення якості фінансових послуг для тих, хто вже має до них доступ, та розширення доступу до базових фінансових послуг для тих, хто ще не може ними користуватися, переважно завдяки цифровим рішенням. Інноваційні технології відіграють тут ключову роль у підвищенні рівня фінансової інклюзії.

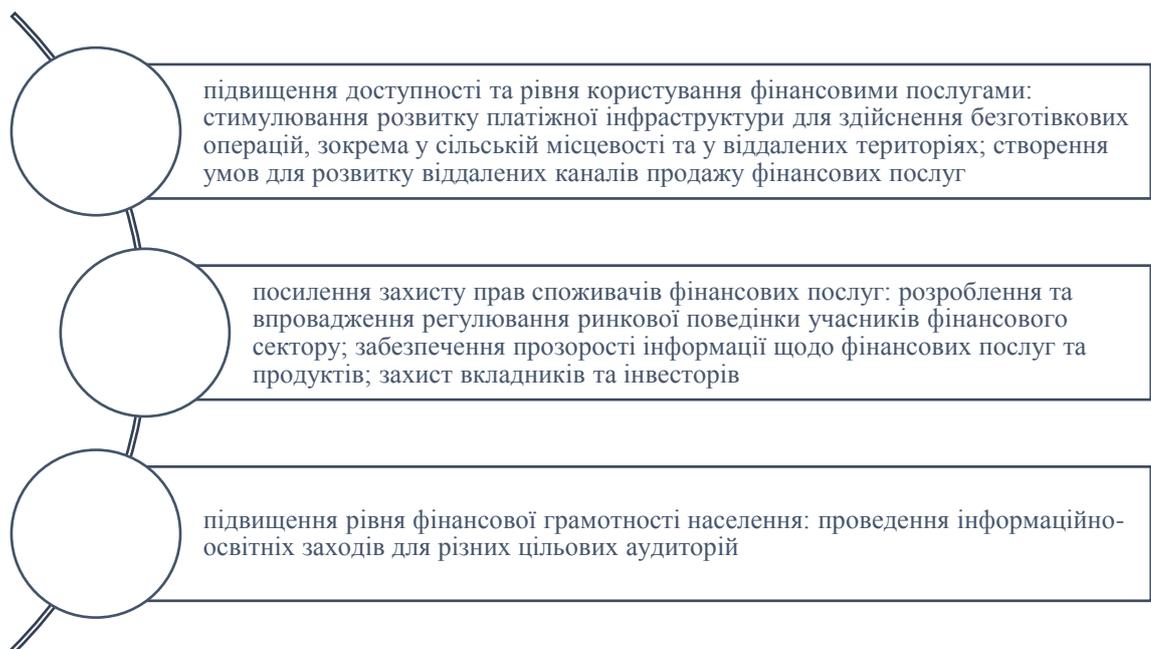

Рисунок 7.2 – Сутність фінансової інклюзії

Глобалізація економіки, зокрема фінансова глобалізація, привела до актуалізації питання фінансової інклюзії, яке досліджується як на локальному, так і на глобальному рівнях. Одним із ключових показників фінансової інклюзії є наявність банківського рахунку у дорослого населення. За даними Світового банку, деякі країни, такі як Данія, Швеція,

Норвегія, Нідерланди та Австралія, вже досягли 100% рівня фінансової інклюзії. В Україні цей показник у 2021 році становив 84%, що на 11 в. п. менше від цільового рівня у 95%, розрахованого Світовим банком.

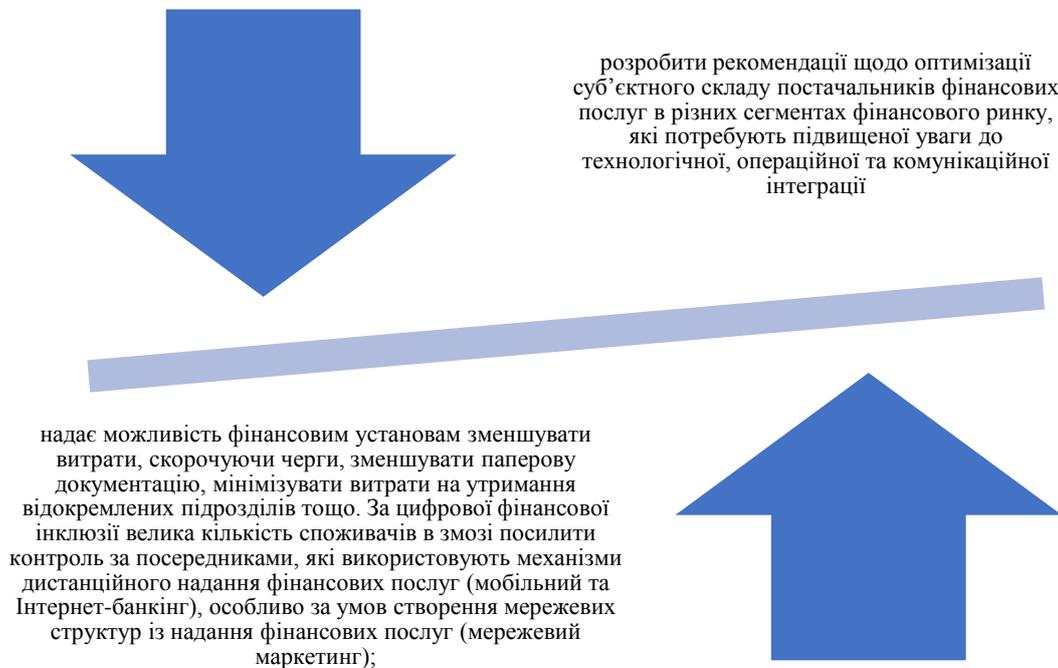

Рисунок 7.3 – Переваги фінансової інклюзії

Дослідження також показують чіткий розподіл рівня фінансової грамотності за віковими групами. Найнижчі показники фінансової грамотності спостерігаються серед молоді віком 18-19 років (10,1 бала за індексом ОЕСД) та людей старших за 60 років (11,6 бала).

Насправді, ці статистичні дані мають цілком логічне підґрунтя. Люди похилого віку часто належать до соціально та економічно незахищених груп населення, а їх інтеграція в суспільство є слабкою, що є характерною проблемою для багатьох пострадянських країн. Додатково, ці фактори посилюються особливостями менталітету та складнощами з адаптацією до ринкових умов.

Що стосується молоді віком 18-19 років, їхнє місце в цьому рейтингу може здатися неочікуваним. Проте, причина таких результатів дослідження є досить очевидною. Справа не лише у стилі життя цієї вікової групи. Основною проблемою є відсутність обов'язкової фінансової освіти, а також відсутність відкритого обговорення фінансових питань у сім'ях чи з друзями. Тому, коли молоді люди вступають у самостійне життя та стикаються з власними фінансовими викликами, вони виявляють недостатню готовність до управління своїми коштами. У цьому віці часто домінують імпульсивні витрати та відсутність турботи про фінансове майбутнє [5].

Проте слід врахувати, що більшість молодих людей віком 18-19 років все ще залежить від фінансової підтримки батьків, що обмежує їх можливості створення стабільного власного бюджету. У цьому віці тільки починає формуватися розуміння управління фінансами, яке, за найоптимістичнішим сценарієм, стане усвідомленим лише після досягнення 20 років. Ці параметри, безумовно, відображають загальні тенденції, але не є індивідуальними характеристиками.

Водночас дослідження Національного банку України показує, що найвищий рівень фінансової освіченості спостерігається серед осіб віком від 25 до 34 років (12,7 балів). Подібні результати демонструє також група віком від 30 до 59 років (12,6 балів). Такі дані не є несподіваними для людей, які мають психологічно сформовану і реалізовану кар'єру.

Хоча продовжується тенденція до знецінення вищої освіти, зокрема через уявлення про її «непотрібність», результати дослідження НБУ підкреслюють її значущість.

Середній бал фінансової грамотності вищих навчальних закладів вищий, ніж у технікумів та коледжів (13,3 проти 11,9 балів). Це пояснюється тіснішими зв'язками студентів ВНЗ із соціальним та професійним середовищем. Однак, не можна однозначно стверджувати, що

вища освіта є єдиним чинником, який впливає на фінансову грамотність. Існують різноманітні позашкільні програми, як-от «Crypto Teenagers» та ініціатива НБУ «Гаразд», які сприяють розвитку фінансової грамотності серед молоді. Приємно відзначити, що рівень фінансової освіченості серед чоловіків та жінок практично однаковий, що руйнує стереотипи.

Хоча загалом рівень фінансової грамотності в Україні зростає, ми спостерігаємо значний розрив між міським і сільським населенням. Якщо у 2018 році цей показник був приблизно однаковим, то зараз жителі міст демонструють вищий рівень фінансової обізнаності (12,6 балів) порівняно із сільськими жителями (11,8 балів). Це свідчить про недостатню розвиненість фінансової інфраструктури в сільській місцевості та підтверджує глобальну тенденцію до урбанізації [6].

Незважаючи на низький початковий рівень, фінансова грамотність українців демонструє позитивну тенденцію до зростання. За останні роки значно покращилися як теоретичні знання, так і практичні навички у фінансовій сфері. Однак, є ще великий потенціал для подальшого розвитку, особливо якщо порівняти з рекомендованим рівнем у 14 балів.

Сучасні технології відіграють значну роль у підвищенні фінансової грамотності українців. Люди, які активно користуються цифровими інструментами, демонструють на 2,5 бали вищий рівень фінансової обізнаності. Це свідчить про те, що доступ до інформації та онлайн-сервісів сприяє кращому розумінню фінансових питань.

Незважаючи на те, що більшість українців віддають перевагу короткостроковим витратам, вони розуміють, наскільки важливо навчати дітей фінансової грамотності з ранніх років. 79% опитаних вважають, що школи мають включати фінансову освіту до навчальної програми.

Незважаючи на те, що банки поступово відновлюють свою роботу після руйнувань, спричинених війною, доступ до фінансових послуг для багатьох українців залишається обмеженим. Особливо гостро відчувається

нестача банківських відділень та банкоматів у віддалених регіонах. Створення Банку фінансової інклюзії дозволить вирішити цю проблему, забезпечивши українців доступом до таких базових послуг, як зняття готівки, обмін валюти та отримання кредитів.

Для забезпечення необхідних правових засад щодо появи на ринку фінансових послуг України банків фінансової інклюзії було розроблено та подано до Верховної Ради проєкт закону про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні № 12044.

Законопроєкт розроблений на виконання пункту 62 Меморандуму з Міжнародним валютним фондом, відповідно до якого Національний банк має підготувати проєкт комплексної законодавчої пропозиції, спрямованої на швидке вирішення зростаючих викликів фінансової інклюзії, з використанням наявної інфраструктури.

Законопроєкт уносить необхідні зміни до законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та інших нормативно-правових актів. Законопроєкт зареєстровано 19 вересня 2024 року.

Держава та фінансові установи повинні спільно працювати над захистом прав споживачів. Це передбачає як посилення контролю за діяльністю банків, так і підвищення фінансової обізнаності населення. Крім того, необхідно створити ефективну систему позасудового вирішення спорів.

Підхід ЄС до ефективного режиму захисту прав споживачів фінансових послуг базується на трьох основних принципах. Споживачі повинні мати доступ до (рис. 7.4):

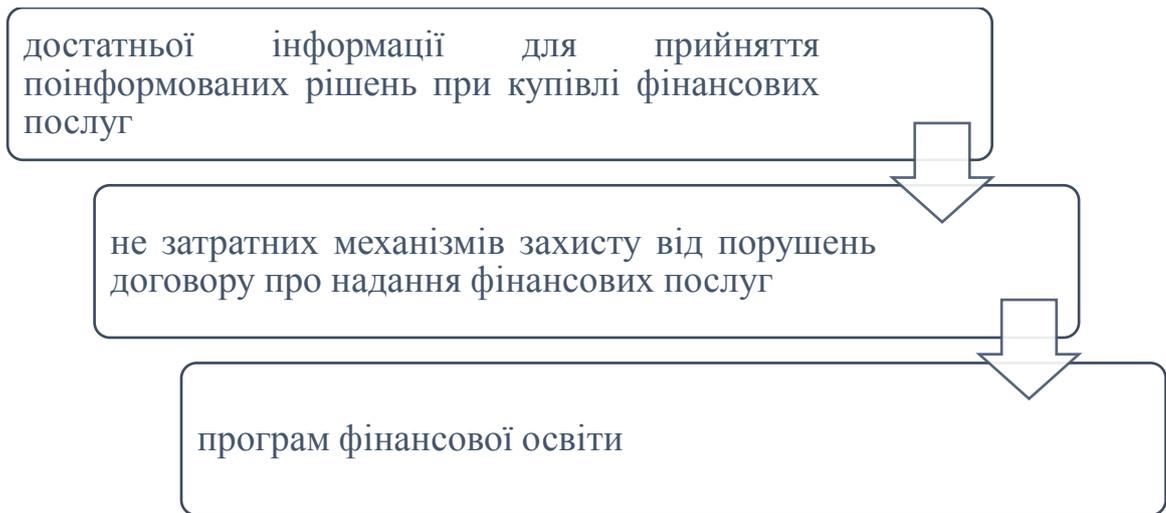

Рисунок 7.4 – Принципи ЄС щодо ефективного захисту прав споживачів фінансових послуг

Ефективний захист прав споживачів неможливий без підвищення фінансової грамотності населення. Коли споживачі усвідомлюють свої права та обов'язки, вони стають більш впевненими у своїх рішеннях щодо вибору фінансових продуктів і послуг. Це дозволяє їм уникати шахрайських схем і маніпуляцій з боку фінансових установ, оскільки добре обізнані споживачі здатні ставити запитання та вимагати пояснень щодо умов контрактів і тарифів.

Високий рівень фінансової грамотності сприяє активізації конкуренції на фінансовому ринку. Коли споживачі знають, що можуть обрати з кількох варіантів, вони стимулюють фінансові установи покращувати свої пропозиції, знижувати ціни та підвищувати якість обслуговування. Конкуренція, у свою чергу, призводить до створення більш вигідних умов для клієнтів, а також до інновацій у фінансових продуктах.

Крім того, підвищення фінансової грамотності сприяє формуванню відповідального підходу до управління особистими фінансами. Люди, які розуміють, як працюють різні фінансові інструменти, можуть ефективно

планувати свої витрати, заощадження та інвестиції, що в кінцевому підсумку підвищує їхню фінансову стабільність [7].

Загалом, фінансова грамотність є важливим аспектом, який не тільки захищає права споживачів, але й сприяє здоровому розвитку фінансової системи. Вона забезпечує споживачам знання та навички, необхідні для прийняття обґрунтованих рішень, що в свою чергу сприяє створенню справедливого, прозорого та ефективного фінансового середовища.

Важливою особливістю розробки правової бази в ЄС є врахування досвіду користувачів фінансових послуг.

Відповідно до принципів кращого регулювання Єврокомісія надає великого значення забезпеченню пропорційного представництва користувачів на всіх етапах розвитку своєї політики щодо фінансових послуг. Для цього Комісія залучає досвід фахівців:

- у 2004 році Комісія створила форум користувачів фінансових послуг (FIN-USE), щоб отримувати експертний внесок з точки зору користувачів у процес формування політики Європейської Комісії у сфері фінансових послуг,

- у 2006 році Комісія створила Групу споживачів фінансових послуг (FSCG) як підгрупу існуючої Європейської консультативної групи споживачів (ECCG) з метою об'єднання представників споживчих організацій від кожної з держав-членів з метою обговорення політики та пропозицій щодо фінансових послуг, що мають особливе значення для споживачів.

Система управління (керування) діяльністю на фінансових ринках ЄС розглядається як виконання трьох взаємопов'язаних функцій:

- регулювання шляхом оцінки стану, встановлення та удосконалення норм і правил щодо здійснення діяльності з надання фінансових послуг;

- здійснення нагляду та контролю за дотриманням встановлених норм і правил;

– вжиття заходів впливу до порушників встановлених норм і правил.

Регулятори та органи нагляду відповідають за підтримання порядку на фінансовому ринку. Регулятори аналізують ситуацію на ринку та розробляють норми та правила, яких повинні дотримуватися фінансові установи. Органи нагляду стежать за тим, щоб ці правила виконувалися, і вживають заходів, якщо виявляються порушення.

В європейських країнах існують такі моделі організації державного регулювання і нагляду за діяльністю фінансових установ:

– секторальна модель, яка полягає в існуванні у країнах певних органів, що здійснюють нагляд за діяльністю окремих секторів: банківського, страхового ринку, ринку цінних паперів тощо (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Кіпр, Литва, Португалія, Словенія, Франція);

– модель концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі (Німеччина, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Польща, Естонія, Бельгія, Румунія, Болгарія, Австрія тощо);

– модель розподілу повноважень щодо нагляду за ринком та щодо пруденційного нагляду, або функціонально орієнтована модель Twin Peaks (Нідерланди).

Глибока інтеграція економік країн ЄС вимагає узгодженої політики, особливо у фінансовій сфері. Розширення діяльності фінансових установ на всю Європу та взаємозалежність різних сегментів ринку зробили цю потребу ще більш актуальною. Фінансова криза 2007-2008 років стала яскравим підтвердженням того, що без координації зусиль країн-членів ефективно вирішувати проблеми у фінансовому секторі неможливо.

Мета реформи системи фінансового регулювання в ЄС полягала у створенні механізмів, які дозволяють виявляти потенційні загрози для фінансової стабільності на ранніх стадіях, ще до того, як вони переростуть у масштабні кризи [8].

Реформування зумовило ухвалення таких документів:

1. Регламент (ЄС) No 1092/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про макропруденційний нагляд ЄС за фінансовою системою та створення Європейської ради з системних ризиків.

2. Регламент (ЄС) No 1093/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про створення Європейського наглядового органу (Європейського банківського органу), внесення змін до Рішення No 716/2009 / ЄС та скасування Рішення Комісії 2009/78 / ЄС.

3. Регламент (ЄС) No 1094/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про створення Європейського наглядового органу (Європейського органу страхування та професійних пенсій), внесення змін до Рішення No 716/2009 / ЄС та скасування Рішення Комісії 2009/79 / ЄС.

4. Регламент (ЄС) No 1095/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про створення Європейського наглядового органу (Європейський орган з цінних паперів та ринків), внесення змін до Рішення No 716/2009 / ЄС та скасування Рішення Комісії 2009/77 / ЄС.

Нова Європейську систему фінансового нагляду – European System of Financial Supervisor (ESFS) складається з таких органів:

Європейська рада із системних ризиків – European Systemic Risk Board (ESRB) створені за пропозицією Європейської комісії наприкінці 2010р. три секторальних органи:

1. Європейський орган з цінних паперів та ринків – European Securities and Markets Authority (ESMA);

2. Європейський банківський орган – European Banking Authority (EBA);

3. Європейський орган із страхування та пенсійних фондів – European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA);

– Об'єднаний комітет органів нагляду в ЄС (the Joint Committee of the European Supervisory Authorities)

– Національні органи з нагляду країн-членів ЄС (the national supervisory authorities of EU member states).

Основною метою створення Європейської системи фінансових регуляторів (ESFS) є забезпечення фінансової стабільності в Європейському Союзі шляхом проактивного виявлення та пом'якшення системних ризиків

Європейська система фінансового нагляду (ESFS) включає макропруденційний та мікропруденційний нагляд, тим самим:

– ЄС намагається створити дійсно загальноєвропейський рівень нагляду в середньостроковій перспективі

– прагне забезпечити діалог між усіма органами, включаючи центральні банки і наглядові органи в країнах-членах ЄС.

Заснування ЕВА, ESMA та ЕІОРА, а також оновлення системи мікропруденційного нагляду – це важливий крок до централізації фінансового нагляду в ЄС.

Хоча основна відповідальність за нагляд за окремими фінансовими установами лежить на національних регуляторах, європейські наглядові органи можуть брати участь у нагляді за системоутворюючими фінансовими інститутами або у випадках, коли національний регулятор не може ефективно виконати свої функції. Така участь здійснюється у тісній співпраці з національними регуляторами:

– здійснення розслідувань європейськими наглядовими органами – на запит Єврокомісії, Європарламенту, Європейської Ради, національного наглядового органу, банківської групи або за своєю власною ініціативою – випадків порушень законодавства ЄС національними органами;

– вжиття обов'язкових до виконання заходів у разі тривалої розбіжності в позиціях між національними органами, якщо не вдалося досягти обопільної згоди;

– прийняття в надзвичайних ситуаціях рішень, що вимагають певних дій від національних органів, або, якщо останні не виконують таких дій, прийняття рішень стосовно окремих фінансових установ.

Як один з основних інститутів Європейського Союзу, Європейський центральний банк не лише формує і проводить єдину грошову політику, але й бере участь у регулюванні фінансового сектору, забезпечуючи тим самим стабільність фінансової системи ЄС.

Діяльність Європейського центрального банку, спрямована на забезпечення стабільності цін в Єврозоні та проведення єдиної грошово-кредитної політики, має чітку правову основу, визначену у Договорі про функціонування Європейського Союзу та Статуті Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку.

Європейська система центральних банків, до складу якої входять Європейський центральний банк та національні центральні банки країн Єврозони, створена з метою забезпечення стабільності цін. Головним завданням ЄСЦБ є захист євро від інфляції та підтримка його купівельної спроможності.

Європейський центральний банк, як центральний елемент Єдиного механізму нагляду, відповідає за оцінку ризиків та забезпечення дотримання банками вимог регулятора. Це дозволяє підвищити безпеку та надійність банківської системи в Єврозоні та сприяє стабільності фінансової системи всього Європейського Союзу.

Регламент № 1024/2013 встановив нові правила для банківського сектору ЄС, створивши Єдиний механізм нагляду. Цей механізм передбачає спільну роботу Європейського центрального банку та

національних банківських регуляторів з метою підвищення стійкості та безпеки банківської системи в Європі.

Регламент застосовується державою-членом ЄС незалежно від факту входження до зони євро.

Концепція SSM передбачає, що Європейський центральний банк бере на себе відповідальність за прямий нагляд за найбільшими і найважливішими банками в Єврозоні. Водночас, інші банки підлягають спільному нагляду ЄЦБ і національних регуляторів, що забезпечує єдиний підхід до банківського нагляду в Єврозоні.

Європейська директива 2013/36/EU, що визначає умови доступу до банківської діяльності та правила нагляду за банками, базується на міжнародних стандартах Базельського комітету з банківського нагляду (Базель II та Базель III). Ця директива сприяє підвищенню стійкості та безпеки банківської системи ЄС шляхом впровадження єдиних правил для всіх банків.

Європейський центральний банк, керуючись законодавством Європейського Союзу та національним законодавством країн-членів, встановлює основні принципи діяльності банків. Крім того, ЄЦБ має виключне право вирішувати питання про надання ліцензій на здійснення банківської діяльності та їх відкликання, як це передбачено Регламентом № 1024/2013.

ЕСВ наділяється повноваженнями в здійсненні нагляду за кредитними установами, що бажатимуть відкривати філії чи надавати транскордонні послуги в державах-членах ЄС, які не увійшли до банківського союзу (п. (b) ст. 4 (1)).

Центробанк ЄС проводить нагляд за дотриманням вимог стосовно власних фондів, сек'юритизації, обмежень на великий ризик, ліквідності, левериджу, а також публічного розкриття інформації із цих питань (п. (d) ст. 4 (1)).

Європейський центральний банк здійснює консолідований пруденційний нагляд за кредитними організаціями, що передбачає оцінку адекватності їхніх систем управління ризиками, внутрішнього контролю та достатності капіталу, а також співпрацю з національними компетентними органами.

Рисунок 7.5 – Інституційна основа фінансового регулювання в ЄС

Європейський банківський орган – це мережа установ на рівні ЄС та окремих країн, яка об’єднує зусилля для забезпечення стабільності фінансової системи, прозорості ринків та захисту прав вкладників та інвесторів.

Згідно зі статтею 1 (2) Регламенту про заснування ЕВА зі змінами та доповненнями, ЕВА діятиме згідно повноважень, наданих Регламентом, та в межах наступних законодавчих текстів:

Регламенту вимог до капіталу (CRR)

Директиви про вимоги до капіталу (CRD)

Директиви про відновлення та врегулювання банків (BRRD)

Директиви про схеми гарантування вкладів (DGSD)

Директиви про платіжні послуги (PSD)

Директиви про електронні гроші (EMD)

Директиви про фінансові конгломерати (FICOD)

Директиви про дистанційний маркетинг (DMD)

Положення про інформацію, що супроводжує переказ коштів (WTR)

Регламенту SSM (EU) № 1024/2013.

Європейське банківське агентство (ЕВА) має право взяти на себе функції національного регулятора у випадку, якщо той не забезпечує належного нагляду за банками у своїй юрисдикції та це загрожує стабільності фінансової системи ЄС або єдиному підходу до банківського регулювання.

Головним завданням Європейського банківського агентства (ЕВА) є розробка єдиних правил для банківської діяльності в ЄС, які забезпечують рівні умови конкуренції, високий рівень захисту вкладників, інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також сприяють стабільності фінансової системи в Європі.

Європейське банківське агентство сприяє гармонізації наглядових практик у банківському секторі ЄС, розробляючи єдині правила та стандарти. Крім того, ЕВА регулярно оцінює ризики, яким піддається банківська система, проводить стрес-тести та розробляє рекомендації для підвищення стійкості банків

Інші завдання ЕВА, визначені європейським законодавством, включають:

✓ розслідування неправильного або недостатнього застосування законодавства ЄС національними органами влади;

✓ прийняття рішень, спрямованих на окремі компетентні органи чи фінансові установи в надзвичайних ситуаціях;

✓ посередницька діяльність для вирішення розбіжностей між компетентними органами у транскордонних ситуаціях;

✓ виступає як незалежний дорадчий орган при Європейському парламенті, Раді чи Комісії;

✓ бере на себе провідну роль у сприянні прозорості, простоті та справедливості на ринку споживчих фінансових продуктів або послуг на внутрішньому ринку.

Для виконання своїх завдань Європейське банківське агентство має право видавати різноманітні нормативні та ненормативні документи, такі як технічні стандарти, керівні принципи, рекомендації та звіти. Ці документи є важливим інструментом для забезпечення єдиного підходу до нагляду за банками в ЄС та сприяють створенню безпечної і стабільної фінансової системи.

Обов'язкові технічні стандарти (BTS) – це юридичні документи, які розробляються Європейським банківським агентством для доповнення європейських законів про банки. BTS забезпечують детальні правила та вказівки, необхідні для послідовного застосування цих законів у всіх країнах ЄС. Після розробки проекту BTS він затверджується Європейською Комісією і стає обов'язковим для виконання всіма банками в Європі.

На відміну від керівних принципів та рекомендацій, обов'язкові технічні стандарти (BTS) мають юридичну силу і є обов'язковими для виконання всіма банками в усіх країнах-членах ЄС. Це означає, що банки зобов'язані дотримуватися вимог BTS, і невиконання цих вимог може мати юридичні наслідки. BTS забезпечують єдиний підхід до регулювання банківської діяльності в ЄС і сприяють створенню рівних умов конкуренції.

Європейський орган зі страхування та пенсійних фондів (EIOPA) був створений з метою сприяння розвитку єдиного ринку страхування та пенсій у Європейському Союзі. EIOPA працює над гармонізацією регуляторних вимог, підвищенням стійкості фінансової системи та захистом прав споживачів, зокрема:

✓ належне та ефективне регулювання та нагляд;

- ✓ забезпечення стабільного, прозорого, ефективного та належного функціонування фінансових ринків;
- ✓ посилення міжнародної координації у сфері нагляду за діяльністю страховиків та пенсійних фондів;
- ✓ попередження регуляторного арбітражу та вирівнювання конкурентних умов у різних юрисдикціях;
- ✓ забезпечення належного регулювання і нагляду за ризиками у сфері страхування, перестраховання та недержавного пенсійного забезпечення;
- ✓ захист прав споживачів фінансових послуг у цій сфері.

ЕІОРА є незалежним органом ЄС, який виконує функції аналітичного центру та консультанта з питань страхування та пенсій, надаючи експертні оцінки для розробки європейської політики в цій галузі.

ЕІОРА активно співпрацює з іншими європейськими інституціями, такими як Європейський центральний банк, для забезпечення стабільності фінансової системи. Шляхом створення надійної нормативної бази та здійснення ефективного нагляду, ЕІОРА сприяє захисту прав страхувальників та пенсіонерів, підвищуючи довіру громадськості до секторів страхування та пенсій. Це, в свою чергу, сприяє загальній стабільності фінансового ринку ЄС.

Цілями діяльності ЕІОРА є:

- ✓ поліпшення захисту споживачів та відновлення довіри до фінансової системи;
- ✓ забезпечення чіткого, ефективного та послідовного регулювання та нагляду з урахуванням інтересів усіх держав-членів та різного характеру фінансових установ;
- ✓ здійснення більш гармонізованого та послідовного застосування правил для фінансових установ та ринків у ЄС;
- ✓ посилення нагляду за транскордонними групами;

✓ сприяння скоординованим наглядовим діям у фінансовому секторі в ЄС.

ESMA – це незалежна установа Європейського Союзу, яка відповідає за забезпечення стабільності та ефективності фінансових ринків. Діяльність ESMA спрямована на захист прав інвесторів, підвищення прозорості ринків та створення рівних умов для всіх учасників.

ESMA надає аналітичну інформацію та проводить спеціальні тести (стрес-тести) для Європейської ради із системних ризиків, сприяючи оцінці загальної стійкості фінансової системи. Водночас, ESMA активно працює над розробкою єдиних правил для ринків цінних паперів у всій Європі, що сприяє їхньому стабільному функціонуванню, зокрема:

✓ забезпечення адекватного рівня захисту інвесторів шляхом ефективного регулювання і нагляду;

✓ формування однакових умов конкуренції для надавачів фінансових послуг, а також забезпечення результативності та ефективності нагляду.

Національні регулятори ринків цінних паперів відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності та ефективності національних фінансових ринків, здійснюючи нагляд за їхньою діяльністю та розробляючи відповідні регуляторні вимоги.

Регулятори працюють над такими проблемами, як:

✓ стабільність формування цін;

✓ достовірність інформації про фінансові продукти, якими торгують на фондових майданчиках;

✓ запобігання маніпулятивній поведінці;

✓ запровадження належного законодавства для захисту прав споживачів на фондовому ринку.

ESMA досягає своїх цілей шляхом:

✓ оцінки ризиків для інвесторів, ринків та фінансової стабільності;

✓ виконання єдиних правил для фінансових ринків ЄС;

✓ сприяння зближенню нагляду і безпосередній нагляд за кредитними рейтинговими агентствами, репозиторіями торгівлі та репозиторіями сек'юритизації.

ESRB – це орган, який відповідає за загальну безпеку фінансової системи ЄС. Їхня задача – виявляти і запобігати великим фінансовим проблемам, які можуть виникнути через різні фактори, такі як економічні кризи або проблеми в окремих банках. ESRB намагається забезпечити стабільність фінансової системи в довгостроковій перспективі.

Макропруденційна політика має на меті забезпечити стабільність фінансової системи, щоб вона могла сприяти економічному зростанню. Це досягається шляхом зміцнення стійкості фінансових інститутів та зменшення ризиків, які можуть призвести до фінансових криз [9].

Завданнями ESRB є:

✓ визначення і/або збирання та аналіз усієї релевантної і необхідної інформації для досягнення цілей діяльності ESRB;

✓ ідентифікація та пріоритизація системних ризиків;

✓ попередження у випадках, коли системні ризики набувають значних розмірів, і, де це прийнятно, публічне поширення таких попереджень;

✓ надання рекомендацій щодо вжиття корегуючих заходів у відповідь на ідентифіковані ризики і, коли це прийнятно, публічне поширення таких рекомендацій;

✓ надання попереджень Раді ЄС про загрозові ситуації та оцінки таких ситуацій для того, щоб Рада могла схвалити рішення, необхідні для вирішення проблемної ситуації;

✓ моніторинг виконання наданих попереджень та рекомендацій;

✓ координування дій з міжнародними фінансовими інституціями, особливо МВФ та РФС, а також відповідними органами третіх країн з питань, пов'язаних із макропруденційним наглядом.

Високий ступінь взаємопов'язаності економік країн ЄС, досягнутий в результаті інтеграції, підкреслює необхідність узгодження національних політик, особливо у фінансовій сфері. Це дозволить уникнути негативних наслідків для всієї Європейської економіки.

Раніше нагляд за фінансовими ринками в ЄС здійснювався окремо для різних секторів. Створення ESRB дозволило створити єдиний орган, який відповідає за загальну стабільність фінансової системи, заповнивши тим самим існуючу прогалину в системі нагляду.

Нова структура розроблена з урахуванням особливостей сучасної фінансової системи, яка характеризується високим рівнем взаємозалежності між різними її секторами. Це дозволяє більш ефективно оцінювати ризики та забезпечувати стабільність фінансової системи в цілому.

Саме макропруденційний нагляд має на меті забезпечити стабільність фінансової системи ЄС в цілому. Для цього він зосереджується на своєчасному виявленні і зменшенні системних ризиків, які можуть призвести до фінансових криз.

Повноваження ESRB поширюються на різноманітні фінансові установи, такі як банки, страхові компанії, компанії з управління активами, а також на інфраструктуру фінансового ринку. Це дозволяє ESRB здійснювати комплексний нагляд за всією фінансовою системою [10].

Європейський орган системної фінансової стійкості (ESRB) виконує важливу роль у забезпеченні стабільності фінансової системи Європейського Союзу. Він здійснює постійний моніторинг фінансової системи, ретельно аналізуючи її поточний стан і вивчаючи як існуючі, так і потенційні ризики, які можуть загрожувати її функціонуванню.

Процес моніторингу включає в себе збір та аналіз даних про фінансові ринки, банки, страхові компанії та інші фінансові установи, а також оцінку впливу економічних, політичних і соціальних факторів на

стабільність фінансової системи. На основі цього аналізу ESRB виявляє ризики, які можуть призвести до системних проблем або фінансових криз.

Коли ESRB виявляє загрози для стабільності фінансової системи, він не лише інформує про них, але й видає попередження та рекомендації, спрямовані на запобігання або мінімізацію можливих негативних наслідків. Ці рекомендації можуть стосуватися різних аспектів, включаючи регуляторні зміни, підвищення капітальних вимог для банків, зміни в управлінні ризиками, а також поліпшення прозорості у фінансовій звітності.

Крім того, ESRB активно взаємодіє з іншими регуляторами та фінансовими установами, щоб забезпечити ефективне виконання своїх рекомендацій. Орган також працює над підвищенням обізнаності щодо ризиків у фінансовому секторі та розробляє стратегії, які допомагають зміцнити фінансову стійкість не лише на рівні окремих установ, а й на рівні всієї фінансової системи ЄС [11].

Завдяки цій діяльності ESRB грає важливу роль у забезпеченні довіри до фінансових установ і ринків, що є критично важливим для стабільного економічного розвитку в рамках Європейського Союзу. У підсумку, постійний моніторинг і вчасне реагування на ризики дозволяють ESRB сприяти формуванню стійкої та стабільної фінансової системи, що є ключовим для благополуччя всіх держав-членів ЄС.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати досвід країн Центральної та Східної Європи в процесі євроінтеграції та його вплив на розвиток їхніх фінансових систем.
2. Оцінити роль міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк) у підтримці реформ фінансового сектору України.
3. Проаналізувати вплив глобальних фінансових криз на фінансову систему України та заходи, вжиті для її стабілізації.

Контрольні питання

1. Дати визначення поняттям «фінансова система», «євроінтеграція», «макропруденційний нагляд».
2. Охарактеризувати основні компоненти фінансової системи України.
3. Проаналізувати законодавчу базу, що регулює діяльність фінансового сектору в Україні.
4. Дослідити основні принципи функціонування фінансової системи ЄС.

Література до теми 7

1. Patsuriia, N.B. Economic and legal policy of the state in the field of digital economy /Vinnyk, O.M., Zadykhaylo, D.V., Honcharenko, O.M., Shapovalova, O.V. -International Journal of Criminology and Sociology, 2021, 10, стр. 383–392.
2. Офіційний сайт НБУ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-predstaviv-plani-zaprovadjennya-novogo-tipu-finansovoyi-ustanovi--banku-finansovoyi-inklyuziyi>.
3. Стратегія впровадження новітніх фінансових інструментів на ринках капіталу до 2025 року: НБУ URL: <https://bank.gov.ua/about/refactoring/develop-strategy>.
4. Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг: навчальний посібник / М. В. Плотнікова, Л. Д. Руденко, О. А. Швагер. – Суми: Сумський державний університет, 2023. – 332 с.
5. Фінансово-неграмотна молодь і вагомість вищої освіти: про що говорить останнє дослідження НБУ з економічної освіченості. <https://speka.media/bez-nazvi-98wqm9>.
6. Латковський. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних... 2023 т. 2 (18).pdf.

7. Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання: що потрібно робити державі, бізнесу та громаді. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya>.

8. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4.

9. Парубець О.М., Садчикова І.В., Кальченко О.М., Тарасенко О.О. Фінансова інклюзія як інструмент доступності населення до ринку фінансових послуг країн ЄС. Економіка, фінанси, право. 2021. № 1/1.

10. План відновлення України. Очікувані результати. URL: <http://recovery.gov.ua>.

11. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv>.

ТЕМА 8

ЦИФРОВА ІНТЕГРАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В ЄС

Інтеграція фінансового ринку України в європейський фінансовий простір. Рушійні сили цифровізації. Рушійна сила цифровізації. Забезпечення розвитку SupTech & RegTech. Розвиток цифрової економіки в Україні та ЄС.

Цифровізація (з англ. digitalization) – це глобальний процес трансформації суспільства, що передбачає впровадження цифрових технологій в усі сфери життя, від економіки до культури. Вона призводить до появи нових форм взаємодії між людьми, змінює способи виробництва та споживання, а також створює нові виклики та можливості для розвитку суспільства

Сучасний цифровий ландшафт характеризується широким спектром технологій, що включають штучний інтелект, робототехніку, Інтернет речей, великі дані, хмарні обчислення та блокчейн. Ці технології не тільки змінюють способи виробництва і споживання, але й впливають на соціальні взаємодії, створюючи нові можливості та виклики для суспільства. Варто зазначити, що споживачами цифрових технологій на сьогодні є всі (рис.8.1) [1].

Рисунок 8.1 – Споживачі цифрових послуг

Цифрові технології є потужним каталізатором економічного зростання, забезпечуючи підвищення продуктивності, зниження витрат та створення нових ринків. Їх вплив виходить за межі бізнесу, змінюючи споживчу поведінку, соціальні взаємодії та створюючи нові можливості для розвитку суспільства.

Цифрова трансформація є стратегічним пріоритетом для України, оскільки вона відкриває шлях до економічного зростання, підвищення якості життя громадян та зміцнення позицій країни на світовій арені. Завдяки цифровізації Україна може досягти амбітної мети – збільшення ВВП в 8 разів і досягнення рівня життя, характерного для країн Європейського Союзу.

За прогнозами, цифрова економіка стане рушійною силою світового економічного зростання в найближчі роки. Україна ставить амбітну мету – довести частку цифрової економіки у ВВП до 65% до 2030 року, що перевищує середньосвітові показники. Реалізація цього сценарію вимагає значних інвестицій, розвитку інноваційної інфраструктури та підготовки висококваліфікованих кадрів. Однак, успіх цих зусиль відкриє перед Україною нові можливості для економічного зростання та підвищення добробуту громадян [2].

Вважається, що цифрова економіка – це нова парадигма, в якій цифрові дані є стратегічним ресурсом. Завдяки аналізу та використанню великих даних компанії можуть створювати інноваційні продукти та послуги, підвищувати ефективність виробництва та персоналізувати взаємодію з клієнтами. Це, в свою чергу, сприяє розвитку нових бізнес-моделей, зростанню продуктивності та створенню більш інтелектуального і зручного для життя суспільства.

Але окрім економіки суспільство теж має стати цифровим. Отже, цифрове суспільство – це суспільство, де цифрові технології є потужним інструментом для особистого розвитку, професійної реалізації та

вирішення суспільних проблем. Воно відкриває нові можливості для навчання, спілкування, творчості та співпраці. Однак, для того щоб цифрові технології служили на благо суспільства, необхідно забезпечити рівний доступ до них, розвивати цифрову грамотність та створювати безпечне цифрове середовище.

Варто зазначити, що цифрова економіка:

- охоплює бізнес у всіх галузях економічної діяльності, тобто не тільки в секторі інформації та телекомунікацій, а й у базових галузях промисловості, в сільському господарстві, будівництві тощо;

- пронизує всі сектори за всіма категоріями: державний та приватний; реальний, невиробничий та фінансовий; видобувний, обробний та сектор послуг.

Виконання міжнародних зобов'язань у сфері сталого розвитку вимагає від України кардинальної трансформації фінансової системи. Це передбачає мобілізацію значних обсягів державних та приватних інвестицій, розвиток ринку зелених фінансів та створення сприятливого інвестиційного клімату. Тільки за таких умов Україна зможе забезпечити сталий економічний розвиток та підвищити якість життя населення.

Фінансова система в умовах сталого розвитку повинна еволюціонувати, щоб не тільки забезпечувати фінансування реального сектору економіки, але й сприяти розвитку інновацій, соціальних проектів та екологічно чистих технологій. Це означає, що фінансові послуги повинні стати більш доступними, а фінансова система в цілому – більш ефективною та стійкою, саме тому передбачає [3]:

- перехід до сталого розвитку вимагає від фінансової системи радикальної трансформації. Фінансова система має стати рушійною силою змін, спрямовуючи інвестиції на проекти, які сприяють збереженню довкілля, соціальному розвитку та економічному зростанню. Це

передбачає розвиток нових фінансових інструментів, зміну підходів до оцінки ризиків та посилення міжнародної співпраці;

– через свої політичні рішення та регуляторні механізми, фінансова система відіграє ключову роль у формуванні екологічних та соціальних наслідків економічної діяльності. Вона визначає, які проекти отримуватимуть фінансування, які технології розвиватимуться, а також як розподілятимуться ресурси в суспільстві. Тому, для досягнення сталого розвитку необхідно реформувати фінансову систему таким чином, щоб вона стимулювала інвестиції в екологічно чисті та соціальні проекти.

Перехід до сталого фінансування – це комплексний і поступовий процес, який передбачає не тільки розробку нових фінансових інструментів та створення спеціалізованих інституцій, але й зміну фінансової культури всіх учасників ринку. Для досягнення цієї мети необхідна активна співпраця держави, приватного сектору та міжнародних організацій. Лише спільними зусиллями можна побудувати фінансову систему, яка сприятиме досягненню Цілей сталого розвитку.

Перехід до сталого фінансування вимагає системних змін у фінансовій системі, які включають в себе розробку та впровадження нової нормативно-правової бази, стимулювання інвестицій у сталі проекти, розвиток ринку зелених фінансів та підвищення фінансової грамотності населення. Цей процес вимагає активної участі держави, бізнесу та міжнародних організацій. Лише спільними зусиллями ми зможемо побудувати фінансову систему, яка сприятиме досягненню Цілей сталого розвитку.

Розвиток сталого фінансування в Україні вимагає системного підходу, який включає в себе гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, активну участь держави, бізнесу та громадянського суспільства, а також врахування особливостей регіонів.

Лише за таких умов можна забезпечити ефективну мобілізацію ресурсів для досягнення Цілей сталого розвитку.

Для успішного розвитку сталого фінансування в Україні необхідно розробити детальну національну дорожню карту, яка визначить пріоритети, інструменти та механізми залучення сталих інвестицій. Ця карта має враховувати як міжнародний досвід, так і національні особливості, а також забезпечити координацію дій держави, бізнесу та громадянського суспільства. Лише за таких умов можна забезпечити ефективну мобілізацію ресурсів для досягнення Цілей сталого розвитку. Така карта має включати: (1) головні цілі та пріоритети України у залученні сталих інвестицій; (2) можливі перешкоди на шляху здійснення сталого інвестування; (3) інструменти та механізми активізації сталого інвестування; (4) покрокові інструкції із залучення сталих інвестицій; (5) напрями державної політики в частині запобігання або мінімізації можливого відтоку сталих інвестицій під впливом несприятливих чинників ринкового та політичного середовища [4].

Національний банк провів глибокий аналіз поточного стану фінансового сектору в рамках розробленої стратегії розвитку до 2025 року. Цей аналіз дозволив визначити основні виклики та можливості для розвитку галузі:

1. Повномасштабна війна росії проти України завдала руйнівних ударів по українській економіці, призвівши до глибокої рецесії і значного скорочення ВВП. Проте, завдяки спільним зусиллям уряду, Національного банку та міжнародних партнерів, а також завдяки героїчному спротиву Збройних Сил України, економіка поступово відновлюється. Однак, для повного відновлення і досягнення сталого зростання необхідні значні інвестиції та реформи.

2. Незважаючи на значні виклики, пов'язані з повномасштабною війною, Національний банк України (НБУ) продемонстрував високий

рівень адаптивності та ефективності у проведенні монетарної політики. У надзвичайно складних умовах НБУ вдалося запобігти дестабілізації фінансового ринку та уникнути гіперінфляційних процесів, які часто виникають під час військових конфліктів. Важливу роль у цьому відіграла рішучість і швидкість ухвалення критичних рішень.

Одним із ключових досягнень НБУ є те, що навіть в умовах військової агресії вдалося утримати інфляцію на прийнятному рівні, уникнувши її стрімкого зростання. Це стало можливим завдяки скоординованим заходам монетарної політики, що включали підвищення облікової ставки до високих рівнів, контроль за ліквідністю банківської системи та посилений нагляд за фінансовими установами.

Національний банк вживав також заходи для підтримки стабільності валютного ринку, зокрема через введення валютних обмежень для стримування відтоку капіталу та забезпечення стабільного обміну валюти. Ці обмеження були необхідними для підтримки курсової стабільності гривні в умовах зовнішнього тиску на економіку країни [5].

Однак, поступове пом'якшення валютних обмежень, яке НБУ розпочав після стабілізації ситуації, свідчить про готовність інституції повернутися до режиму інфляційного таргетування. Це свідчить про прагнення забезпечити більш гнучку та прогнозовану монетарну політику після завершення гострої фази кризи. Повернення до інфляційного таргетування означає, що пріоритетом НБУ стає довгострокова стабільність цін, що є ключовою умовою для сталого економічного розвитку.

3. Для подолання фінансових труднощів, спричинених війною, Україна активно залучає міжнародну фінансову допомогу. Водночас, для зменшення залежності від зовнішніх джерел фінансування та уникнення негативних наслідків монетизації бюджету, уряд та Національний банк вжили заходів для активізації внутрішнього ринку запозичень. Це

дозволило знизити тиск на національну валюту та забезпечити більш стабільне фінансування державних витрат.

4. Незважаючи на безпрецедентні виклики, спричинені повномасштабною війною, українська банківська система продемонструвала значну стійкість. Це стало можливим завдяки комплексу факторів: значному запасу капіталу, накопиченому банками в попередні роки, оперативній та ефективній реакції Національного банку України, який впровадив низку нестандартних заходів для підтримки ліквідності банківської системи, а також результатам тривалих реформ у фінансовому секторі, які підвищили стійкість банків до зовнішніх шоків. Завдяки цим зусиллям, банківська система продовжує функціонувати і підтримувати економіку країни в надзвичайно складних умовах.

5. Війна в Україні суттєво послабила кредитний попит як серед населення, так і серед бізнесу. Зменшення доходів та невизначеність щодо майбутнього обмежили потребу в кредитних ресурсах. Це, в свою чергу, негативно вплинуло на прибутковість банків та загалом на фінансовий сектор. У 2022 році програма «Доступні кредити 5-7-9%» стала основним джерелом фінансування для українського бізнесу, забезпечивши понад чверть обсягу корпоративного кредитування. Однак, для повноцінного відновлення кредитування необхідне стабільне економічне зростання та підвищення впевненості бізнесу та населення в майбутньому.

6. Прийняті у 2021 році закони «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та «Про страхування» стали значним кроком у реформуванні небанківського фінансового сектору України. Ці закони передбачають суттєве оновлення нормативно-правової бази, що наближає українське законодавство до міжнародних стандартів. Очікується, що нові правила сприятимуть підвищенню конкуренції, покращенню захисту прав споживачів та залученню додаткових інвестицій в українську економіку. Однак для повної реалізації потенціалу цих законів необхідно забезпечити

їх ефективну імплементацію та створити сприятливі умови для розвитку фінансового сектору.

7. Незважаючи на значні виклики, спричинені повномасштабною війною, українська платіжна система продемонструвала високий рівень стійкості. Завдяки оперативним діям Національного банку та банківського сектору платежі здійснювалися безперебійно, що дозволило уникнути готівкової кризи та зберегти ліквідність банків. Прийняття нового Закону України «Про платіжні послуги» та запуск нового покоління Системи електронних платежів НБУ стали важливими кроками у модернізації платіжного ринку та створенні сприятливих умов для розвитку інноваційних фінансових послуг. Цей комплекс заходів забезпечив безперервність економічних процесів та створив міцну основу для подальшого розвитку платіжної інфраструктури України.

8. Повномасштабне вторгнення Росії суттєво обмежило активність на українському фондовому ринку. З метою стабілізації фінансової системи та запобігання відтоку капіталу було запроваджено ряд обмежень на операції з цінними паперами. Хоча більшість цих обмежень вже знято, ринок все ще функціонує в умовах воєнного стану, що впливає на рівень довіри інвесторів. На сьогоднішній день переважна більшість торгів припадає на державні цінні папери, тоді як обсяг торгів корпоративними цінними паперами залишається незначним. Поступове зняття обмежень створює передумови для відновлення ринку, однак для повноцінного відновлення необхідне стабільне економічне зростання та підвищення впевненості інвесторів у майбутнє [6].

Реформи у фінансовому секторі є стратегічно важливими для майбутнього України. Вони спрямовані на створення надійної та стабільної фінансової системи, здатної забезпечити економічне зростання, підтримати обороноздатність країни та покращити життя громадян. Інтеграція українського фінансового ринку в європейський простір відкриє

нові можливості для бізнесу та інвесторів, а також сприятиме залученню додаткових ресурсів для відбудови країни після війни. Реалізація цих реформ є складним процесом, який потребує спільних зусиль уряду, регуляторів та міжнародних партнерів. Стратегія розвитку фінансового сектору передбачає збалансований підхід, який поєднує в собі забезпечення фінансової стабільності та стимулювання розвитку. Після подолання гострої фази кризи планується поступове послаблення тимчасових обмежень, введених у фінансовому секторі. Одночасно з цим буде посилено регулювання та нагляд для запобігання новим кризам. Для реагування на потенційні потрясіння будуть розроблені спеціальні плани. Такий підхід дозволить забезпечити безперервне функціонування фінансової системи та створити сприятливі умови для економічного зростання. Реалізація Стратегії дозволить створити в Україні сучасну, стабільну та інтегровану в європейський простір фінансову систему. Завдяки цьому підвищиться довіра до національної валюти, залучаться іноземні інвестиції, покращиться доступ населення до фінансових послуг. У результаті, Україна зможе забезпечити стійке економічне зростання, підвищити добробут громадян та успішно інтегруватися в європейську економіку.

Ми бачимо фінансовий сектор України як динамічну, інноваційну та стійку систему, інтегровану в глобальний фінансовий ринок. Цей сектор має забезпечити доступність фінансових послуг для всіх верств населення, сприяти економічному зростанню та підвищенню добробуту громадян, а також бути здатним ефективно протистояти будь-яким викликам [7].

Місія регулятора фінансового сектору полягає в забезпеченні стабільного функціонування фінансової системи, захисту прав споживачів фінансових послуг, стимулюванні розвитку фінансових інновацій та сприянні економічному зростанню України. Регулятор забезпечує

ефективний розподіл фінансових ресурсів, підвищує фінансову інклюзію та сприяє відновленню економіки країни.

Реалізація Стратегії 2025 перетворить український фінансовий сектор на сучасну, інноваційну та стійку систему, здатну конкурувати на світовому ринку, забезпечити стабільний економічний розвиток України та підвищити добробут населення:

- задоволення потреб споживачів у якісних та доступних фінансових послугах;

- зменшення вартості та продовження строковості фінансового ресурсу для держави та підприємств;

- підвищення конкурентоспроможності економіки України в цілому.

Стратегія 2025 структурована за п'ятьма ключовими напрямками: забезпечення фінансової стабільності, стимулювання макроекономічного зростання, розширення фінансової доступності, розвиток фінансових ринків та впровадження інновацій. Кожен з цих напрямів має конкретні цілі та показники ефективності.

Створення надійного та прозорого фінансового середовища, здатного протистояти різноманітним викликам, шляхом вдосконалення системи регулювання, підвищення якості корпоративного управління та забезпечення ефективного нагляду за фінансовими інститутами.

Забезпечення макроекономічної стабільності шляхом збалансування державних фінансів, стимулювання кредитування реального сектору економіки, посилення захисту прав кредиторів та інвесторів, а також створення умов для залучення довгострокових інвестицій, необхідних для сталого розвитку країни [8].

Створення умов для того, щоб кожен громадянин мав можливість користуватися фінансовими послугами, розумів їхні умови та був захищений від зловживань. Це передбачає спрощення доступу до фінансових послуг, підвищення фінансової грамотності населення,

посилення захисту прав споживачів та розширення спектру доступних фінансових продуктів.

Розвиток глибоких і ліквідних фінансових ринків, які забезпечують ефективний перерозподіл фінансових ресурсів, сприяють економічному зростанню та інтеграції України в глобальну економіку. Це передбачає розвиток небанківського сектору, вдосконалення інфраструктури ринків капіталу, створення ефективних механізмів управління ризиками та інтеграцію українського фінансового ринку в світові фінансові потоки.

Створення сприятливого середовища для розвитку фінансових технологій, що передбачає створення відкритої архітектури фінансового ринку, підтримку фінтех-компаній, впровадження сучасних технологій у регуляторну діяльність та розвиток цифрової економіки в цілому. Це дозволить підвищити ефективність фінансового сектору, розширити доступ до фінансових послуг та зміцнити позиції України на світовому фінансовому ринку.

Успішна реалізація Стратегії 2025 не лише підвищить конкурентоспроможність українського фінансового ринку на світовій арені, але й забезпечить його відповідність найвищим міжнародним стандартам, сприяючи досягненню бажаної візії його розвитку.

Характеристика майбутнього фінансового сектору.

Завдяки тісній співпраці регулятора та ФГВФО, а також впровадженню єдиних підходів до нагляду та регулювання, фінансовий сектор України стає більш стійким, прозорим та конкурентоспроможним, що відповідає найкращим світовим практикам. Була проведена комплексна реформа системи регулювання фінансового сектору, яка передбачала перерозподіл функцій між регуляторами, оптимізацію їхніх організаційних структур та вдосконалення внутрішніх процесів. Ці заходи були спрямовані на підвищення ефективності регулювання, усунення конфлікту інтересів та забезпечення прозорості роботи фінансового ринку. Для

забезпечення фінансової стабільності та підвищення стійкості фінансового сектору до зовнішніх шоків впроваджуються сучасні інструменти нагляду та регулювання, які відповідають європейським стандартам. Це передбачає впровадження ефективних систем раннього попередження, посилення вимог до капіталізації банків, удосконалення процедур ліквідації неплатоспроможних банків, розширення повноважень регуляторів та посилення їхньої координації. Регулювання у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів FATF, МВФ та MONEYVAL, забезпечуючи баланс між необхідністю боротьби з фінансовими злочинами та створення сприятливих умов для розвитку вільного підприємництва. Це дозволяє ефективно протидіяти відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та іншим фінансовим злочинам, одночасно сприяючи розвитку національної економіки. Приєднання до Меморандуму IOSCO дозволило підвищити рівень захисту інвесторів, зменшивши ризики шахрайства та маніпуляцій на ринку капіталу, а також забезпечило ефективніше співробітництво з іноземними регуляторами для розслідування транскордонних злочинів. Наприкінці 2019 року Україна приєдналася до глобальної боротьби з ухиленням від сплати податків, ратифікувавши угоду FATCA. Паралельно було впроваджено систему протидії шахрайствам на фінансових ринках відповідно до європейських стандартів MAR і MAD, що дозволило ефективно боротися зі схемами Понці, використанням інсайдерської інформації та маніпуляціями на ринку. Ці заходи сприяли підвищенню довіри до українського фінансового ринку та інтеграції його у світову фінансову систему. Реформа корпоративного управління, зокрема спрощення процедур злиття та поглинання, а також приведення корпоративного управління державних підприємств до міжнародних стандартів, зробила українські компанії більш привабливими для інвесторів. Активне залучення інвестицій через IPO та покращення

загального інвестиційного клімату свідчать про успішність реформ. Запуск другого рівня пенсійної системи став важливим кроком у реформуванні пенсійної системи України, забезпечивши її фінансову стабільність та підвищивши соціальні гарантії для громадян. Паралельно це стимулювало розвиток фондового ринку, залучивши значні обсяги довгострокових інвестицій та зміцнивши довіру інвесторів до вітчизняних фінансових інструментів. Усунення недоліків у функціонуванні ринку державних облігацій стало додатковим фактором, який сприяв зростанню попиту на українські фінансові активи. Завдяки введенню чітких правил для ринку деривативів та запровадженню повноцінних механізмів хеджування, українські компанії отримали надійний інструмент для управління ризиками. Паралельно відбулось активне зростання ринку цінних паперів, що свідчить про підвищення довіри інвесторів до української економіки. Збільшилась кількість компаній, які залучають капітал через публічне розміщення акцій, а також обсяг торгів на організованих ринках [9].

Завдяки комплексним реформам, проведеним в усіх сегментах фінансового сектору, було досягнуто значного покращення його стану. Фінансовий сектор України став прозорим, конкурентним, стабільним та високотехнологічним. Підвищилась платоспроможність учасників ринку, відновились довіра клієнтів, а також було забезпечено стабільне функціонування всієї фінансової системи. Фінансовий сектор України успішно пройшов процес гармонізації з європейським законодавством, що забезпечило високий рівень захисту прав споживачів та стійкість фінансової системи. Особливу увагу приділено розвитку страхового ринку, зокрема запровадженню державних програм підтримки агрострахування. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності української економіки та її інтеграції в європейський простір. Реформування фінансового сектору призвело до створення прозорого та стабільного ринку взаємного кредитування, а також до впровадження європейських стандартів у сфері

торгівлі цінними паперами, депозитарної діяльності та клірингу. Це сприяло розвитку фінансової інфраструктури та підвищенню конкурентоспроможності української економіки. З метою захисту прав інвесторів та мінімізації ризиків на фінансовому ринку, Україна унормувала діяльність рейтингових агентств та адміністраторів бенчмарків відповідно до європейських стандартів. Паралельно з цим, гривневі фінансові інструменти були інтегровані в глобальні фінансові ринки. Це сприяє підвищенню довіри до української фінансової системи та залученню іноземних інвестицій.

Проведена податкова реформа, включаючи введення добровільного декларування та імплементацію міжнародних стандартів BEPS, спрямована на детінізацію економіки, збільшення податкових надходжень до бюджету та підвищення прозорості бізнесу [10].

Завдяки ефективній роботі фінансового сектору та сприятливим макроекономічним умовам, що характеризуються низькою інфляцією, стабільним економічним зростанням та зростанням доходів населення, Україна досягла значних успіхів у розвитку економіки. Розширення кредитування, підвищення капіталізації банків та розвиток небанківського сектору свідчать про здоров'я фінансової системи та її здатність підтримувати економічне зростання. Реформування фінансового сектору, зокрема, розвиток ринку вторинних кредитів, впровадження механізмів сек'юритизації активів та здешевлення кредитів для малого та середнього бізнесу, створило сприятливі умови для інвестування, підвищило ліквідність фінансового ринку та сприяло стабільному економічному зростанню.

Створення торгового репозиторію та data warehouse, а також розвиток сучасної біржової, розрахункової та клірингової інфраструктури забезпечили високий рівень прозорості та ліквідності на фінансових ринках України. Це дозволяє ефективно обслуговувати як традиційні

фінансові інструменти, так і широкий спектр товарних активів, створюючи сприятливі умови для інвестування та розвитку економіки. Впровадження європейських стандартів в сфері колективних інвестицій та розширення спектру інвестиційних продуктів, включаючи UCITS, грошові ринкові фонди, венчурні фонди та хедж-фонди, сприяє розвитку українського ринку капіталу, залученню довгострокових інвестицій та підвищенню фінансової стабільності країни.

Поєднання стрімкого розвитку технологій, таких як електронна комерція та мобільні платежі, з удосконаленням регуляторного середовища відповідно до європейських стандартів, призвело до революції у фінансовому секторі України. Безготівкові платежі стали доступнішими та дешевшими, а поява фінансових технологічних компаній стимулювала інновації та підвищила конкуренцію на ринку. Створення пісочниці для фінтех-компаній, регулювання нових фінансових інструментів та активна підтримка цифрових платежів перетворили український фінансовий ринок на динамічну та інноваційну екосистему. Це сприяло підвищенню конкуренції, розширенню доступу до фінансових послуг та покращенню якості обслуговування клієнтів. Посилення цифровізації фінансового сектору створює нові можливості для розвитку цифрового суспільства, але водночас підвищує ризики кібератак. Тому одним з пріоритетів регуляторів є забезпечення кібербезпеки критично важливих елементів фінансової інфраструктури, таких як платіжні системи, депозитарії та біржі.

Відновлена довіра населення до фінансового сектору, підвищення фінансової грамотності та активне використання цифрових технологій призвели до значного зростання кількості банківських рахунків. Вже у 2025 році 80% дорослого населення країни активно користується банківськими послугами [4].

Впровадження регуляторних норм для нових фінансових технологій, зокрема InsurTech, WealthTech та краудфандингу, створило сприятливі умови для використання сучасних технологій, таких як машинне навчання та штучний інтелект, у фінансовому секторі. Це дозволяє українським фінансовим компаніям бути на рівні з міжнародними лідерами та пропонувати клієнтам інноваційні продукти та послуги. Впровадження європейських стандартів платежів, таких як PSD2 та ISO20022, а також розробка цифрової гривні, сприяють підвищенню конкурентоспроможності українського фінансового ринку, розширенню спектра фінансових послуг та інтеграції України в європейський фінансовий простір. Це створює основу для подальшого розвитку цифрової економіки в країні.

Завдяки впровадженню технологій SupTech та RegTech, процес виконання регуляторних вимог став більш ефективним та прозорим. Регулятори отримали доступ до інноваційних інструментів для збору, обробки та візуалізації даних, що дозволяє їм здійснювати більш точний моніторинг ринку та своєчасно виявляти ризики. Учасники фінансового ринку, в свою чергу, можуть швидше адаптуватися до змінного регуляторного середовища та знизити свої операційні витрати.

Створено відкриті консолідовані реєстри, що об'єднують інформацію з різних джерел. Завдяки використанню відкритих API та розробленій стратегії, учасники фінансового ринку мають можливість ефективно використовувати ці дані для ідентифікації клієнтів, автоматизації бізнес-процесів та підвищення загальної ефективності роботи ринку. Україна створила законодавчу основу для розвитку великих технологічних компаній (BigTech), забезпечуючи баланс між стимулюванням інновацій та захистом прав споживачів. Діяльність таких компаній підлягає чіткому регулюванню, що гарантує безпеку персональних даних користувачів та високий рівень кібербезпеки.

Завдання для самостійної роботи

1. Розробіть концепцію національної стратегії розвитку цифрових фінансових послуг в Україні. Визначте пріоритетні напрямки та заходи.
2. Визначте основні ризики та можливості, пов'язані з цифровою трансформацією фінансового сектору України.
3. Проаналізуйте вплив цифрових технологій на фінансову стабільність та кібербезпеку.

Контрольні питання

1. Проаналізуйте законодавчу базу України та ЄС, що регулює цифровізацію фінансових послуг. Визначте основні відмінності та схожість.
2. Оцініть ступінь відповідності українського законодавства до європейських директив (PSD2, GDPR тощо).
3. Порівняйте рівень цифрової трансформації фінансового сектору України з країнами-лідерами ЄС. Визначте основні відмінності та причини.
4. Проаналізуйте досвід інших країн ЄС у впровадженні цифрових валют центральних банків (CBDC)

Література до теми 8

1. The Concept of a 'Digital Economy' [Electronic resource]. Access mode: <http://odec.org.uk/the-concept-of-a-digital-economy/> Title from the screen.
2. New Digital Economy [Electronic resource]. Access mode: [https://www.ida.gov.sg/~media/Files/Infocomm%20Landscape/Technology/Technology Roadmap/NewDigitalEconomy.pdf](https://www.ida.gov.sg/~media/Files/Infocomm%20Landscape/Technology/Technology%20Roadmap/NewDigitalEconomy.pdf).

3. Співпраця у сфері цифрової економіки [Electronic resource]. Access mode: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobotnictvo/yedinij-cifrovij-rinok-yes>.
4. Інтеграція України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу: виклики, можливості та бар'єри. https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/digital_single_market_ua_side_uk.docx.
5. Цифрова стратегія ЄС. <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/eu-digital-strategy/>.
6. Цифрова економіка України: основні фактори розвитку. <https://voxukraine.org/tsyfrova-ekonomika-ukrayiny-osnovni-factory-rozvytku>.
7. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Вересень 2023 року. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-veresen-2023>.
8. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027): Закон України від 23.02.2023 № 2926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text>.
9. Про затвердження переліку показників Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2023 № 774-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2023-%D1%80#Text>.
10. Що заважає розвиватися цифровій економіці в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: forbes.ua/ua/business/1363657-shcho-zavazhae-rozvivatisyacyifrovij-ekonomici-v-ukrayini.

ЧИЧУЛІНА КСЕНІЯ ВІКТОРІВНА
МІНЯЙЛЕНКО ІННА ВАЛЕНТИНІВНА
СКРИЛЬ ВІТАЛІЯ ВЯЧЕСЛАВІВНА
МАКСЮТА НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

«Реформування екологічної, енергетичної, економічної та фінансової сфер

України в умовах євроінтеграції»

для студентів спеціальності 076 «Підприємництво та торгівля», 101

«Екологія», 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий

ринок» першого рівня вищої освіти

Комп'ютерна верстка

К.В. Чичуліна

Редактор

К.В. Чичуліна

Друк RISO

Обл.-вид. арк. 4,48

Поліграфічний центр
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія
Кондратюка»
36011, Полтава, просп. Першотравневий, 24
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК, №3130 від 06.03.2008 р.
Віддруковано з оригінал-макета
ПЦ НУПП